

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КОНГРЕСС

АКАДЕМИК ЗИМАНОВ: ҒҰЛАМА ҒАЛЫМ
ЖӘНЕ ЕЛ АЗАМАТЫ

Республикалық ғылыми конференциясының
материалдар жинағы

АКАДЕМИК ЗИМАНОВ:
УЧЕНЫЙ И ГРАЖДАНИН

Сборник материалов
республиканской научной конференции

Алматы
2021

УДК 340
ББК 67.0
А 38

*Рекомендовано Ученым советом Института
философии, политологии и религиоведения КН МОН РК*

Редакционная коллегия:

С.Т. Сейдуманов, академик НАН РК,
А. Сағқызы, доктор философских наук, профессор
С.Ю. Колчигин, доктор философских наук, профессор

«Академик Зиманов: ғұлама ғалым және ел азаматы»:
республикалық ғылыми конференциясының материалдар жинағы. –
Сборник материалов республиканской научной конференции: **«Академик
Зиманов: ученый и гражданин».** – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2021. – 132 с.

ISBN – 978-601-304-119-3

Данное издание представляет собой сборник материалов республиканской научной конференции, посвященной 100-летию академика Салыка Зиманова (1921 – 2011).

Салык Зиманович Зиманов – выдающийся ученый и государственный деятель, ветеран Великой Отечественной войны, патриарх юридической науки, один из создателей правоведения в Казахстане, академик НАН РК.

В книге представлены доклады и статьи соратников и учеников академика Зиманова. Раскрываются различные грани личности и творчества Салыка Зимановича, его героическое военное прошлое, труды по истории государственности Казахстана, деятельность на посту народного депутата, показано современное значение идей и трудов ученого, а также перспективы дальнейшего развития юридической и в целом гуманитарной науки в Республике Казахстан.

Адресуется ученым-юристам, философам, политологам и научной молодежи, работающей в этих областях знания.

УДК 340
ББК 67.0

ISBN –978-601-304-119-3

© РГП на ПХВ «Институт философии, политологии
и религиоведения» КН МОН РК, 2021

© Казахстанский философский конгресс, 2021

СОДЕРЖАНИЕ

Приветственное слово.....	5
I. МЫСЛИТЕЛЬ, ФРОНТОВИК, ПАТРИОТ	
<i>Әбділдин Ж.М.</i> Біртуар.....	7
<i>Сейдуманов С.Т.</i> Выдающийся ученый и гражданин.....	12
<i>Салимгерей А.А.</i> Академик С.З. Зиманов – видный казахстанский ученый и общественный деятель Казахстана.....	19
<i>Сафинов К.Б.</i> Академик С.З. Зимановтың Қазақстан Парламенті туралы ұсыныстарының теориялық және практикалық құндылығы.....	23
<i>Абишев К.А.</i> Мысли о годах сотрудничества с Салыком Зимановым.....	29
<i>Сәбит М.</i> Өрелі азамат болудың қисындары: академик С.З. Зимановтың тағылымы.....	34
<i>Сүлейменов М.К.</i> Великий ученый и великий организатор науки.....	43
<i>Мауленов К.С.</i> Патриарх юридической науки Казахстана.....	48
<i>Халидуллин Ф.Ф.</i> Ғұлама ғалым, өнегелі ұстаз, елжанды қаһарман азамат.....	58
<i>Сартаева Р.С.</i> Слово о выдающемся ученом-юристе, академике НАН РК Салыке Зиманове.....	65

II. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ С.З. ЗИМАНОВА И СОВРЕМЕННОСТЬ

Сейтахметова Н.Л.

Измерение нравственностью: памяти академика НАН РК
С.З. Зиманова..... 73

Сабикенов С.Н.

Академик Салық Зиманов – қазіргі заманның ғұлама
ғалымы, қазақ заң ғылымдарының қалаушысы..... 77

Арыстанбеков К.Т., Тапакова В.Б., Муратханова М.Б.

Верховенство права и экономический рост..... 82

Мухамеджанов Э.Б.

Правовые взгляды академика С.З. Зиманова
на отдельные вопросы формирования судебной власти
в Республике Казахстан..... 90

Капсаямов К.Ж.

Характеристика личности подозреваемого
как основание для заключения под стражу..... 93

Нурмагамбетов А.М.

О некоторых аспектах формирования государственности
казахов в трудах академика С.З. Зиманова..... 100

Телибекова И.М.

Академик С.З. Зиманов о защите субъективных прав
в обычном праве казахов..... 108

Саттарова Ф.Ф.

Академик С.З. Зимановтың шығармашылығының
идеялық-құндылықтық маңызы..... 114

Қоңырбаева К.М., Сағиқызы А.

С. Зиманов зерттеулеріндегі Ұлы дала билерінің
шығармашылық әлеуеті..... 125

**Құрметті әріптестер,
ҚР ҰҒА академигі Салық Зиманұлы Зимановтың
100 жылдығына арналған республикалық конференция
қатысушылары!**

Үстіміздегі жыл ел тәуелсіздігінің 30 жылдық мерейтойынан бастау алмақ. Еліміздің егемендігіне қол жеткізуге теңдесі жоқ үлес қосқан танымал қазақстандықтардың есімдерін ел есінде сақтап, олардың аттарын тарих беттерінде алтын әріптермен жазатын уақыт келді. Осындай ұлы тұлғалардың бірі – ғұлама ғалым, қоғам және мемлекет қайраткері, заң ғылымдарының докторы, профессор, академик, Қазақстан ғылымына еңбегі сіңген қайраткер Салық Зиманұлы Зиманов. 19 ақпанда абыз ғалымға жүз жыл толды. Сол күннен бастап республикамыздың түпкір-түкпірінде ғылыми конференциялар, дөңгелек үстелдер өткізіліп жатыр.

Бүгінгі Философия, саясаттану және дінтану институтында өткізіліп отырған шараның мән-мағынасы ерекше. Өйткені, Салық Зиманұлы 1958-1969 жылдар аралығында Қазақ КРО Ғылым академиясы Философия және құқық институтының алғашқы директоры болып қызмет етті. Ол қазіргі институтымыздың жұмыс істеу стилін қалыптастырған данышпан ғалым, жетекші болды.

Салық Зиманұлы философияның рөлін терең түсініп, құқық ғылымын философия ғылымымен байланыстыруға тырысты. Өзінен кейінгі жас толқынды тәрбиелеуде, жас ғалымдарға жетекшілік етуден қол үзбеген ғалым. Академиктің шәкірттері де зерттеу саласын терең меңгерген алдыңғы қатарлы ғалымдар. Осы күндері ғалымның әріптестері, шәкірттері оның танымға, ғылыми ізденіске деген құштарлығы, ақиқатқа деген ұмтылысы, жан-жағындағыларға деген жылы қатынасын ерекше сезіммен еске алады.

Салық Зиманұлының басшылығымен Философия және құқық институтында талантты жас ғалымдар жиналып, аз ғана уақыттың ішінде Қазақстанда ғана емес, Кеңес Одағына, тіпті әлемге әйгілі болған ғылыми нәтижелерге қол жеткізді. Жабайхан Әбділдин, Әбдімәлік Нысанбаев, Қажымұрат Әбішев, Мұрат Сәбит сынды танымал философтар Салық Зиманұлынан өмірге жолдама алды,

қазақстандық философиялық мектептің негізін қалады. Талантты жастарды ғылымға баулып, жетекшілік етуінің нәтижесінде Ғылым Академиясы аясындағы Философия және құқық институты нағыз ақыл-ой мектебіне айналды. Ол – дарынды басшының, халқын шын сүйген, оның ғылымын дамыту арқылы гүлденуін көрегендікпен болжаған, нағыз азамат болғандығының дәлелі.

Салық Зиманұлы – Қазақстандағы заң ғылымдарының алғашқы ұйымдастырушыларының бірі. Ол құқықтану саласында көптеген іргелі еңбектер жазды. Ендігі күні ғалымның еңбектерін талдап, зерттейтін кез келді. Болашақ ұрпаққа өшпес мұра қалдырған ғалымның аты соңғы буын ғалымдардың еңбектеріне арқау болатынына сенімдіміз.

Бүгінгі республикалық конференция жұмысына табыс тілей отырып, жас ұрпақ осындай ғұлама ғалымдардың өмір жолынан үлгі алып, еңбектерін оқи отырып, жарқын болашаққа сеніммен бара алады деп сенеміз.

***Қазақстан Республикасы
Білім және Ғылым Министрілігінің
Ғылым Комитетінің Төрайымы***

Ж.Д. Құрманғалиева

24 ақпан 2021 жыл
Нұр-Сұлтан қаласы

І. МЫСЛИТЕЛЬ, ФРОНТОВИК, ПАТРИОТ

Ж.М. Әбділдин,

ҚР ҰҒА академигі,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры

БІРТУАР

Академик Салық Зиманов – халқымыздың Қаныш Сәтбаев, Мұхтар Әуезов сияқты ұлы тұлғаларының қатарында тұрған біртуар. Заңғар заңгерді жай ғана ғалым деп айту оның тұтас тұлғасын біржақты түсіну болады. Оның тұлға ретінде кім екенін білу үшін болмысын тұтастай қарастырып, өмірінің негізгі кезеңдерін байыптау керек.

Бірінші кезеңіне келсек, ол небәрі 19 жасында мектепте математикадан сабақ беріп, кейін әскерге шақырылды. Сәкеңнің жастай арифметикадан алған жақсы білімі әскерде кәдесіне жарайды. Ол тез көтеріле бастайды. Кешікпей батареяны басқарды және талантты командир, талантты жауынгер ретінде танылды. Арада аз уақыт өткен соң оған миномет полкі командирлігі ұсынылады. Мұнда да оның басшы ретіндегі таланты айқын көрінді. Осыдан кейін дивизия штабының бастығы деңгейіне көтерілді. Осылайша, соғысты бастан-аяқ өткеріп, Екінші дүниежүзілік соғыстан еліне әрі жеңіспен, әрі омырауы тола орден-медальмен оралды. Аталған кезеңнің маңызы сонда – кез-келген адам қан майданға қатысқаны үшін де мақтана алар еді.

Өмірінің екінші кезеңінде майданнан 26 жасында оралысымен заң институтына оқуға түсіп, аса маңызды істерді тергеудің ірі маманы болуға жұмылды. Таңдаған саласын қарапайым қызметтен бастап, кейін заң институтының директоры, одан соң ҚазМУ заң факультетінің деканы лауазымына өсті. Осы уақытта оның педагог, Қазақстанның жоғары мектебін ұйымдастырушысы ретінде таланты ашылды. Заң мамандарын дайындауда жоғары мектептің ұйымдастырушысы ретінде зор үлесі мен үлкен еңбегі болғанын барлық заңгерлер әлі күнге дейін ілтипатпен еске алады. Бұл жылдары Сәкең заңгерлерді Мәскеуге 15-20 адамнан аспирантураға

жіберді. Осылайша орталыққа оқуға жіберген студенттер, ізденушілер сәтімен диссертация қорғап, республикамыздағы заң кадрларының негізгі тірегі болды. Яғни, бұл кезеңінде де кез-келген адам «ғылым саласының, жоғары оқу орнының ұйымдастырушысы болдым, жаңашыл заңгер кадрларды даярлауға қатыстым» деп көңіл тоғайтуына жетер еді.

Салық Зиманұлы 1958 жылы академик Қаныш Имантайұлы шақыруымен Ғылым академиясының жаңадан ашылған Философия және құқық институтының директоры болды. Осы жылдары оның көрнекті ғалым ретіндегі таланты мен жаңашыл кадрларды даярлау, философия мен заң ғылымы бойынша мектептер құру қабілеті толығымен ашылды.

Мен С.З. Зимановпен 1957 жылы докторантураға келген кезінде таныстым. Сол жылдары ол «XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басындағы Қазақстанның саяси жүйесі» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғады. Кейін академикке дейін ғылым сатысынан өтті. Ғалым-заңгер көптеген ірі монография, сондай-ақ он томдық шығармалар жинағын жариялады. Ол қатардағы ірі ғалым ғана емес, сонымен бірге философия және заң кадрларын даярлауда ұйымдастырушы талант биігінен көрінді.

Өзім жеке өмірімде, шығармашылығымда С. Зимановқа борыштар екенімді атап өткім келеді. Салық Зиманұлы мені Философия институтының ғылыми қызметкері етіп шақырды. Бұл кезде небәрі 25 жаста едім. Ал, бір жылдан кейін ол біздің ғылыми жобамызды (ол кезде «зерттеу проблемасы» деп аталатын) қолдап, диалектикалық логика секторын ашты. Бұл – кеңес одағындағы алғашқы тәжірибе еді, тіпті мұндай сектор Мәскеуде де болған жоқ. Одақ орталығында диалектикалық және ресми логиканы жақтаушылар арасында әлі де қызу дау жүріп жатқан. Формалды логиканың жақтастары диалектикалық логиканы мойындамады, сонымен қатар диалектикалық логикамен айналысатындардың арасында да бірауыздылық болған жоқ.

Салық Зиманұлы диалектикалық логика секторын құрып, жалғыз мені ғана емес, Л. Науменко, М. Баканидзе, А. Қасымжанов сияқты талантты жастарды да шақырды. Бізге осындай сенім білдірілгендіктен, қанаттанып жұмыс істедік. Сонымен қатар

Сәкең бізді «Болашақ Кант, Гегель, Аристотель» деп көтеріп отыратын. Бірақ оның жақын жолдастары «жастарды сонша асыра мадақтағаныңыз қалай?..» деп те жүрді. Ал шынтуайтында академик С.З. Зимановтың сенімі бізге зор қуат берді. Біз сенімді ақтағымыз келді және қарқынды жұмыс істедік.

Заңтану саласына М.Т. Баймаханов, Б.М. Имашев, Ғ.С. Сапарғалиев т. б. сияқты тамаша, талантты заңгерлер шақырылды. Осылайша, біздің институт ғылымның дамуы мен адамдардың қарым-қатынасында үлгі болды. Институтта ерекше шығармашылық жағдай қадыптасты. Салық Зиманов үшін бағалаудағы басты қағидат – адамның қабілеті мен таланты. Біздің институтта көптеген аспиранттарды, кіші ғылыми қызметкерлерді Мәскеуге кандидаттық және докторлық диссертация қорғауға жіберіп, жолын ашты. Ол Мәскеу заң институты директорымен өте жақсы қарым-қатынаста болып, заң ғылымы кадрларын әзірлеудің екі жаққа тиімді жолын тапты.

Салық Зиманұлы ешқашан әсіре ресми адам болған емес. Мәселен, біз «Теориялық білімдегі шындықтың логикалық көрінісі» атты ғылыми жобаны даярлаған кезде Қазақстанда тақырыбымызға қажетті кітап та, маман да жетіспеді. Мәскеуге іссапарға барып, Ленин кітапханасында жұмыс істеу, сондай-ақ ірі мамандармен кеңесу және сөйлесу қажет болды. Ол бізді және институттың басқа қызметкерлерін 30 күндік іссапарға жіберді. Біз үлгермеген кезде ол тағы он күнге ұзартатын. Ол кісінің бастамалары ғылымды дамытуға қозғау салды. Бұл кезең де кез-келген ғалым үшін институт директоры болғанын, философия және заң ғылымдары бойынша мектептер құрғанын мақтан етуге жеткілікті еді.

Оның өмірінің тағы бір айрықша кезеңі – Тәуелсіз Қазақстан Парламентіндегі депутаттық қызметі. Ел егемендігі туралы мәселе туындаған кезде Салық Зиманов тәжірибелі заңгер ретінде Егемендік туралы тұжырымдаманы әзірлеу жөніндегі комиссияны басқарды. Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздігін алған шақта ол депутат болып, Конституциялық заңнама комитетін басқарды. Мұнда да оның таланты мен заң ғылымын терең білуі айқын көрінді.

Салық Зиманов білімді депутат қана емес, сонымен бірге мінезді, принципшіл адам еді. Ол әрқашан ойлағанын жеткізді. Ірі маман,

адал адам ретінде депутаттардың сапалы заңдар қабылдауына әрі ұйытқы, әрі кепіл болды. Егер депутаттық корпусқа баяндама жасауға министрлер сапасыз заңмен келе қалса, Салық Зиманұлы мұндай заңды бірден қатаң сынға алатын. Бұл ретте лауазымды тұлғаларға заңның биік тұратынын сездіретін.

Ол әрқашан Қазақстан халқының мүддесін жоғары қойып, еліне адал болды. Бұл кезеңін қарасақ та кез келген адам депутат мандатына жеткеніне, Қазақстан Республикасының заңнамалық қызметіне үлес қосқанына мақтана алар еді.

Оның адами қасиеттері туралы айтқанда, аса бірбеткей, судан таза адал адам болғанына куәлік бере аламыз. Ол өз пікірін анық және риясыз білдіретін. Сондықтан лауазымды тұлғалар Салық Зиманұлынан Ғылым академиясында да, қай қызметте де болсын, тіпті қарапайым тіршілікте де сескенетін.

Өз басым ол кісіні 1958 жылдан бастап өмірінің соңына дейін жақсы білдім және әрқашан жақсы қарым-қатынаста болдым. Тағы да есімнен кетпейтіні – барлық бүкілодақтық конференцияларда Сәкең бізді қолдап отырды. Диалектика мамандарының болашақ әлеуетіне сенді. Бірінші бүкілодақтық симпозиум 1968 жылы аса жоғары деңгейде өтіп, Салық ағамыздың зор қолдауын сезіндік. Догматикалық философияның өкілдері Зимановты «ревизионист, гегельшіл, кантшыл Ж. Әбділдин тобын қолдайды» деп айыптады. Шын мәнінде, ғылыми тобымыздың халықаралық танымалдығы айрықша еді. Біз көптеген марапатты иелендік. Диалектика бағытымыз республикалық гуманитарлық ғылымның елеулі жауапкершілігін өз мойнына алды.

Жаңа елордада халықаралық конференциялар өткізген кезімізде Салық Зиманұлы бірінші болып сөйлеп, мазмұнды ойларын ортаға салатын. Заңгер-академиктің ерекшелігі сол – ғылым саласында адал еңбек еткендерді құрметтейтін. Табанды, талапшыл еді. Сонымен қатар ол екіжүзді, жағымпаз т. б. адамдарды ұнатпады. Сондықтан оның жанкүйерлері де, қарсыластары да аз емес еді.

Қорытындылай келе айтарым: академик С.З. Зиманов – біртұтас саф тұлға деуге толық негіз бар. Ғылымға, білімге, қоғамдық және мемлекеттік қызметке қосқан үлесін есептесек, ол еліміздің ең жоғары марапатына лайық азамат-тын. Бірақ тау тұлғаға мұндай

құрмет дер кезінде жасалмады. Алайда С.З. Зимановты халық, ұлт, ғылым мен мәдениет өкілдері өте жоғары бағалады. Ғұламаның мұрасы халықпен бірге жасай береді деп сенемін. Менің ойымша, Салық Зиманұлын ұлықтау арқылы біз зиялылық пен білімділікті ұлықтаймыз. Мәселен, туған өңірі Атырау қаласында оған ескерткіш қойған дұрыс деп санаймыз. Бұл ескерткіш ең бірінші марқұмға емес, қазақ халқына, жастарымызға қажет. Таяуда Нұр-Сұлтан қаласы Ономастика комиссиясы заңгер-академиктің есімін жаңа көшенің біріне беруді ұсынғанын естіп, қуанып қалдым. Жас толқын академик Салық Зиманов тұлғасынан өнеге алып, дарынды табанды, білімді, қайраткер, отаншыл болып өсері сөзсіз.

Өз Отанын шексіз сүйген біртуар тұлғаның ғасырлық мерейтойы Қазақстан ғылымы мен мәдениетінің беделін көтереді деп сенемін.

С.Т. Сейдуманов,
*директор Института философии, политологии
и религиоведения КН МОН РК, академик НАН РК*

ВЫДАЮЩИЙСЯ УЧЕНЫЙ И ГРАЖДАНИН

Нынешний год в нашей стране богат на юбилейные даты. Важнейшей из них является, конечно, 30-летие Независимости Казахстана. К этой дате примыкают и другие, те, что связаны с именами выдающихся казахстанцев, которые внесли неопределимый вклад в обретение суверенитета нашей республики.

Одной из таких незабываемых личностей был Салык Зиманович Зиманов – ученый, государственный деятель, доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии наук Республики Казахстан, заслуженный деятель науки Казахстана. В этом году мы отмечаем его 100-летие.

Напомним некоторые факты насыщенной биографии выдающегося мыслителя и гражданина.

Салык Зиманов родился 19 февраля 1921 года в Кызылкогинском районе Атырауской области. В 1948 году окончил Всесоюзный юридический институт. Впоследствии стал организатором Института государства и права Национальной академии наук республики, а с 1991 года – его почетным директором. Многоплановую и активную научную и научно-организационную деятельность Салык Зиманович Зиманов успешно сочетал с работой на высоких государственных постах. Был народным депутатом Верховного Совета Республики Казахстан, членом Комитета по внешним отношениям и межпарламентским связям, членом Президиума Верховного Совета Республики Казахстан. В 1992-1993 году Салык Зиманов состоял в Консультативном совете при Президенте Республики Казахстан, а с июня 1993 года являлся членом Национального совета по Государственной политике Республики Казахстан.

За большие и бесспорные достижения С.З. Зиманов был награжден Президентской премией мира и духовного согласия (1993 год), Государственной премией Казахстана (2002 год).

Надо подчеркнуть, что Салык Зиманович был одним из главных организаторов правовой науки в Казахстане. В круг его науч-

ных интересов входили: теория и история политической и правовой системы, федеративного государства, конституционного права, государственного права и политологии, история становления и развития системы государственности и общественной мысли Казахстана и других государств Центральной Азии. Выдающийся правовед написал 12 монографий, сотни статей, руководил и был автором издания уникальной трехтомной «Истории государства и права Советского Казахстана».

Его исследования по проблемам политической истории, политико-правовой мысли народов Казахстана и других республик Центральной Азии составили крупный вклад в науку. В них воссоздана сложная, многогранная и в то же время целостная картина политической истории. И, конечно, в творческой проблематике академика Зиманова самое заметное место занимали актуальные вопросы становления и построения суверенного демократического Казахстана.

Осмысление успехов и трудностей в национальном государственном строительстве имеют огромную важность. Опыт прошлых лет показывает, насколько хрупко национальное сознание и непросты межэтнические и межнациональные отношения. В своей книге «Теория и практика автономизации в СССР» (Алматы, 1998), академик Зиманов указывал: в толще завалов в области национальных отношений и национально-государственного строительства имеется много интересных теоретических и практических построений, пригодных для сегодняшней демократии.

Мы с благодарностью помним и о том, что Салык Зиманович Зиманов в 1958-1969 годах был первым директором Института философии и права Академии наук Казахской ССР. Салык Зиманович прекрасно понимал роль философии, стремился органично соединить правовую науку с наукой философской. Ученые-юристы его поколения и воспитанной им плеяды учеников – это интересные, глубокие мыслители, видящие широту, перспективу, истоки и сущность исследуемых предметов. В этой связи очень точно подметил академик М.Т. Баймаханов, который в статье к 80-летию академика Зиманова написавший, что научно-исследовательский стиль Салыка Зимановича заключался в нетрадиционной постановке вопросов, так что в ходе ответа на них выявлялись такие аспекты, которые за-

частую были скрыты за внешней видимостью. Это действительно было так. И объяснялось жизненной устремленностью Салыка Зиманова к познанию, жадной научного поиска, любовью к истине и, тем самым, к правильному отношению ко всему окружающему.

Салык Зиманович очень чутко относился к молодым талантам, старался предоставить им все условия для плодотворной работы. Именно он дал путевку в жизнь многим ныне широко известным казахстанским философам Ж.М. Абдильдину, А.Н. Нысанбаеву и в целом казахстанской философской школе, которая прекрасно зарекомендовала себя не только в республике, но и далеко за ее пределами. Зиманов рекомендовал своим молодым подопечным учиться в лучших вузах и академических институтах огромной страны. Отецеская забота Зиманова по приобщению талантливой научной молодежи к широким горизонтам мысли имело своим блестящим результатом то, что Институт философии и права Академии наук республики вырос в настоящую школу мысли.

С.З. Зиманов как крупный исследователь и наставник подготовил много докторов и кандидатов юридических наук, создал и оставил после себя школу ученых историко-правового направления. Ему принадлежат фундаментальные труды в области общественного и политического строя казахов, а также истории становления национальной государственности в Казахстане на различных этапах ее развития. Одним из вершинных достижений в его научной деятельности стало десяти томное издание «Древний мир права казахов».

Салык Зиманович был человеком, полностью преданным науке. Он не уставал повторять начинающим ученым: научная работа должна занимать все ваше время, а не один-два часа в день. Все время – потому что наука это не забава, не развлечение, а неустанный поиск, постоянная работа мысли. Только при таком условии можно добиться впечатляющих результатов.

Салыка Зимановича даже в преклонном возрасте отличала редкостная ясность ума и отличная память. Он узнавал и сердечно приветствовал тех, кого не видел много лет и, казалось, должен был давно забыть. Эта черта свидетельствует о подлинной человечности академика Зиманова, его искреннем интересе и внимании к людям.

Вспоминается еще и то, что Салык Зиманович был не только замечательным ученым и пропагандистом науки, но и уникальным

оратором. На трибуне, за кафедрой, он мог иногда быть истинным громовержцем, но, как правило, говорил негромко. И этот тихий голос его выступлений заставлял присутствующих напряженно вслушиваться в то, что он сообщал, а значит – вникать в его размышления. А это было необходимо, потому что академик Зиманов не говорил пустых вещей: его речь всегда была посвящена чему-то очень важному, существенному.

Может быть, потому, что он был истинным ученым?

Или потому, что был настоящим бойцом, воином за правду и справедливость?

Недаром страна наградила его многими наградами.

Он был участником Великой Отечественной войны. И не просто участником. То был трудный и героический путь настоящего бойца. Салык Зиманов воевал на Закавказском, Северо-Кавказском, Воронежском и Белорусском фронтах. Он ушел на войну двадцатилетним юношей, участвовал в форсировании Буга, Днепра, Одера, в боях за освобождение Кубани, Воронежа, Харькова, Кировограда, Кременчуга, Данцига, Кенигсберга.

В начале войны Зиманов был командиром дивизиона, потом – заместителем командира строевого отдела 615-минометного полка, а в последние месяцы войны – заместителем командира по артиллерии 66-ой механизированной бригады. В победном мае 1945-го он стал участником исторической встречи союзных армий на Эльбе.

Через год после окончания войны Салык Зиманов вернулся на родину в должности начальника штаба артиллерийского полка. За военные заслуги был награжден орденом Великой Отечественной Войны I степени, орденом Красной Звезды, медалями «За участие в обороне Кавказа», «За взятие Кенигсберга» и другими наградами.

А уже в мирное время Зиманов удостоился Президентской премии мира и духовного согласия 1993 года за активную законодательскую деятельность, направленную на поддержание общественно-политической стабильности, укрепление взаимного доверия, единства многонационального народа республики.

И было за что. Салык Зиманович многое сделал для созидания в Казахстане демократического правового государства. Не только специалисты, но и широкие слои населения знают об огромном труде

Зиманова, направленном на постоянное поддержание гражданского мира, взаимного доверия и единства многонационального народа республики.

Не только в Казахстане, но и за его рубежами академик Зиманов был известен как крупный общественный и государственный деятель, веское мнение которого отражало действительное положение дел в обществе. Непреклонность его жизненной позиции и умение отстаивать собственное мнение при любых обстоятельствах вызывали уважение простых людей. Не удивительно, что Салык Зиманович пользовался большим авторитетом среди населения и своих коллег-ученых. Ученый ведь на то и ученый, чтобы отстаивать истину, объективную реальность, а не чей-то субъективный частный интерес. «Он с уважением относился к каждому, кто, так или иначе, соприкасался с ним, – писал о Зиманове К.К. Айтхожин. – Будучи удостоенным высоких государственных наград и общественных почестей, он до конца своих дней оставался человеком скромным, готовым всегда прийти на помощь людям, которые в ней нуждались».

С началом демократических преобразований в Казахстане Салык Зиманович в 1990 году избирается в Верховный Совет Казахской ССР. Этому органу представительной власти выпала важная миссия. Советский Союз к этому времени был уже явно нежизнеспособен, поэтому новому составу Верховного Совета предстояло стать первым Парламентом независимого Казахстана. Этот Парламент работал в тот период, когда были приняты «Декларация независимости», первая Конституция Республики Казахстан и другие жизненно важные документы, создавшие правовой фундамент будущего демократического общества в Казахстане.

Салык Зиманович, будучи депутатом, возглавил Комиссию по подготовке Проекта Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР. Этот основополагающий исторический документ был принят 25 октября 1990 года Верховным Советом нашей республики. На его открытом заседании Салык Зиманов выступил с докладом. А позже активно участвовал в работе Комиссии по подготовке Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан», возглавляя в ней экспертную группу. Не случайно в 1994 году Зиманов вновь избирается в Верховный Совет XIII созыва.

Его отличали абсолютная честность и мужество. Зиманов не боялся поднимать острые вопросы и говорить правду в лицо. Салык Зиманович не побоялся открыть многим молодым ученым глаза на Шакарима Кудайбердиева, Ахмета Байтурсынова и других мыслителей и общественных деятелей в те времена, когда упоминать об этих людях, мягко говоря, не рекомендовалось.

С.З. Зиманов показывал, что идейным вдохновителем общественно-политической жизни Степного края была казахская демократическая интеллигенция. Поначалу она была немногочисленной, но в 80-х годах XIX столетия в крае появилась первая по-европейски образованная казахская молодежь. А в начале XX века, получив блестящее образование в учебных заведениях Санкт-Петербурга, Москвы, Казани, Варшавы, в Казахстан пришли квалифицированные кадры, блестящие специалисты, которые принесли с собой дух свободомыслия и демократии.

Вдохновляющую роль в качественном изменении идейно-политической жизни в крае стали играть печатные издания на казахском языке. Выход в свет в 1911 году в городе Троицке казахского национального журнала «Айкап», весной того же года – газеты «Казахстан», в 1913 году в Оренбурге – газеты «Казах» и других печатных изданий поднял политическую жизнь Казахстана на новый уровень. Немаловажным в идейно-политической жизни края, по Зиманову, был период перехода казахской интеллигенции от просветительских идей к политическим требованиям. В них особое место получили такие вопросы, как ослабление колониального режима, ограничение полномочий генерал-губернатора и других колониальных чиновников, остановка переселения, землеустройство коренных жителей и т.д.

Академик Зиманов отмечал, что вокруг журналов и газет концентрировалась передовая казахская интеллигенция, поскольку печатный орган был способен донести до широкого круга населения ее мысли и взгляды. Идейная направленность печатных изданий была неоднородной, но главным являлось то, что каждое из этих идейных направлений ставило цель улучшить положение народов Степного края.

Салык Зиманов и другие казахстанские ученые, работавшие под его руководством, собрали обширный архивный исторический ма-

териал. Благодаря этому всестороннее и целостно была освещена идейная ситуация в Степном крае, показана роль ее наиболее ярких мыслящих представителей: М. Сералина, Б. Каратаева, Ж. Сейдалина, С. Лапина, Г. Мусағалиева, С. Габбасова, Г. Карашева и многих других.

Зиманов справедливо отмечал, что, исследуя вклад казахской интеллигенции, мы восстанавливаем историческую справедливость, и молодое поколение должно об этом знать. Причинами «белых пятен», по мнению академика, являются перекосы в социально-политической жизни общества и откровенный нигилизм по отношению к истории и историческим личностям народов, нарушение принципа справедливости в оценке их деятельности.

Известные казахстанские ученые – Ж. Абдильдин, М. Козыбаев, К. Сағадиев, А. Нысанбаев – в 1991 году в статье «Личность в контексте времени», опубликованной в «Казахстанской правде», писали, что историко-правовые труды Зиманова дышат жизненной силой созидającego и личностного начала. В них он последовательно и упорно возвращал народу духовное наследие в именах национальных деятелей прошлого, чем обеспечил национально-культурную реабилитацию многим казахским интеллигентам.

В год юбилея независимости Казахстана труды Салыка Зимановича Зиманова имеют особую востребованность. Они подчеркивают значимость подвигов, достижений и побед казахского народа и лучших его представителей.

Он и сам – гордость народа, цвет нации. Нам он навсегда запомнится как человек с открытой душой, приветливой улыбкой, глубоким пониманием жизни, настоящим академиком.

А.А. Салимгерей
директор Института государства
и права КазНУ им. аль-Фараби

АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВ – ВИДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ УЧЕНЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ КАЗАХСТАНА

XX век подарил нашей стране великих ученых в области истории, юриспруденции, философии. Одним из них является казахский и советский ученый, профессор, первый доктор юридических наук из Казахстана, государственный деятель, академик Национальной Академии Наук Казахстана, заслуженный деятель науки Салык Зиманович Зиманов. Он по праву считается одним из основоположников казахстанской юридической науки.

В этом году исполнилось 100 лет со дня его рождения. Пожалуй, в нашей Республике нет человека, который не слышал бы имя академика Салыка Зиманова и не был знаком хотя бы с парой его трудов. Для любого юриста имя этого ученого символизирует легенду.

Салык Зиманович, обладая колоссальным теоретическим багажом знаний, имеет огромный практический потенциал. Вместе с тем, дорога в юридическую науку ученого не была легкой и безмятежной.

Салык Зиманович родился в 1921 году в Гурьеве (ныне – Атырау). Получив среднее образование и окончив учительские курсы, С. Зиманов стал преподавать в средней школе. Затем был призван в ряды Советской армии и прошел боевой путь во время Великой отечественной войны, по окончании которой Салык Зиманович обучался во Всесоюзном юридическом институте, который закончил в 1948 г. С этого времени и началась неустанная деятельность юриста, ищущего ответы на актуальные вопросы права и в поисках правовых средств, обеспечивающих процветание отечества и казахстанского народа сначала как аспиранта Института государства и права Академии наук Союза ССР (Москва), где он и защитил кандидатскую (1950 г.) и докторскую диссертации (1961 г.), а затем в качестве заведующего Сектором права и первого руководителя Сектора философии и права Академии наук КазССР. С 1952 по 1954 год академик Зиманов возглавил Ал-

ма-Атинский юридический институт, а затем был назначен деканом юридического факультета КазГУ им. С.М. Кирова – ведущего вуза страны.

Важно отметить и деятельность Салыка Зимановича в рамках Академии наук КазССР и Национальной академии наук независимого Казахстана. Так, с 1958 по 1969 гг. ученый руководил Институтом философии и права АН КазССР. В 70-е годы Зиманов был назначен главным ученым секретарем Президиума АН КазССР.

Салык Зиманович явился организатором Института государства и права Академии наук КазССР: с 1950 г. он руководил деятельностью отдела теории и истории государства и права, в 1967 г. был избран академиком, а с 1991 г. Салык Зиманович – уже почетный директор этого же института.

Нельзя не отметить работу Зиманова в правоохранительных органах. Стоя на страже законности, Салык Зиманович прошел путь от стажера областной прокуратуры до следователя по особо важным делам прокуратуры Казахской ССР г. Алма-Ата.

Обладая великолепными организаторскими и лидерскими качествами, всегда отстаивая интересы республики и борясь за идеи права, ученый не мог оставаться незамеченным общественностью. Политические преобразования страны с 1991г., а также взятый курс на построение сильного независимого государства с развитой рыночной экономикой требовали критического осмысления прошлого, поиска новых путей развития и творчески мыслящих специалистов, готовых служить во благо родине своим потенциалом. И в 1992г. – в самом начале пути обретения и становления независимости нашей Республики Салык Зиманович избирается депутатом Верховного Совета РК, где он возглавил два комитета. Академику выпала ответственная роль явиться одним из разработчиков исторически важного акта для нашей страны – Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан», руководить экспертной группой по проекту Конституции РК 1993 года.

Активная трудовая деятельность ученого всегда была сопряжена с творческой работой. Академик С. Зиманов является автором свыше 500 научных работ и монографии, в которых осмыслиются теоретические послышки и воззрения, существующие в юридической

науке, во взаимосвязи с практическим опытом их реализации, рассматриваются концептуальные вопросы права применительно к различным этапам существования нашего государства, выдвигаются научно обоснованные положения по совершенствованию казахстанского законодательства в рамках проводимой политики и т.д. Его уникальные научные труды и монографии внесли большой вклад в развитие общественных наук в республике и сыграли важную роль в становлении независимого Казахстана.

Углубляясь в науку и понимая всю важность качества образования, развития юридической науки и утверждения правового государства в Казахстане, академик С. Зиманов долгие годы писал исследовательские работы и уделял огромное внимание подготовке специалистов – правоведов: читал лекции, проводил консультации и воспитывал учеников.

В 1995г. Салык Зиманович совместно с коллегами создает негосударственный академический правовой институт «Парасат», затем – Казахский академический университет.

Ученый был активно вовлечен в научную деятельность и является инициатором и руководителем многих исследований по актуальным правовым вопросам, в т.ч. имеющих фундаментальный и прикладной характер. В его трудах нашли отражения исследования правовых основ нашей государственности, история страны, правовая философия, мировоззрение народа, древнее право казахского народа, традиционная казахская правовая культура, стратегическое стремление нового Казахстана к развитию и процветанию в новом мире.

Под руководством Салыка Зимановича был выпущен в свет трехтомник «История государства и права Советского Казахстана».

Достаточно только отметить, что только в 2009 году академик опубликовал такие фундаментальные труды как «Проблемы государственно-правовой науки и юридическое высшее образование в Казахстане», «Политический строй Казахстана первой половины XIX века и Букеевское ханство», «Общественный строй казахов первой половины XIX века и Букеевское ханство», «Общественно-политические воззрения Ч. Валиханова, М. Сералина», «Казахский суд биев – общекультурологическая ценность».

В сфере его научных интересов: политико-правовая мысль народов, населявших Казахстан и другие Центрально-Азиатские республики; историко-политическая реальность до и после революции 1917 года в России; актуальные проблемы теории государства и права; размышления о структуре, сути и путях повышения эффективности действия законодательства. И, конечно, проблемы становления и развития Казахстана как независимого, демократического правового и социального государства.

Как отметил доктор юридических наук, академик Султан Сартаев, «Салык Зиманов был один из величайших ученых нашей республики. Поэтому мы считаем его “патриархом юридических наук” в нашей стране. Он самый авторитетный, самый уважаемый среди нас гражданин, который показал драгоценности в науке».

Стремление к знаниям, лидерские качества и авторитет Салыка Зимановича стали началом и основой его достижений в профессиональной деятельности. Заслуги С.З. Зиманова и его вклад в науку были высоко оценены государством. В 1971 году он стал заслуженным деятелем науки Казахстана, в 2001 году – обладателем Государственной премии мира и духовного согласия первого Президента РК.

На сегодняшний день образовательные учреждения страны работают над тем, чтобы передать это богатое наследие подрастающему поколению, чтобы имя ученого было незабываемым.

К.Б. Сафинов,

*Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаты,
Конституциялық заңнама, сот жүйесі және құқық қорғау
Органдары комитетінің хатшысы, з.ғ.д.*

АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ПАРЛАМЕНТІ ТУРАЛЫ ҰСЫНЫСТАРЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Академик Салық Зиманов – ғалым-заңгер, қазақстандық заң ғылымы мен құқықтық білімнің қалаушысы.

Ел тәуелсіздігінің отыз жылдық мерейтойы мен академик Зимановтың жүз жылдық мерейтойы қарсаңында оның еліміздегі парламентаризмді қалыптастырудағы ерекше рөлін атап өткім келеді. Және Қазақстандағы заң шығару процесінің қазіргі жағдайын түсіну және бағалау үшін оның идеяларына назар аударсақ деймін.

Ұстазымның заң шығарудағы қоғамның қазіргі дамуы үшін өзекті болып табылатын негізгі идеяларын қысқаша атап өткім келеді.

Салық Зиманұлы Қазақстан Жоғарғы Кеңесінің екі шақырылымының депутаты бола отырып, құқықтық жүйенің теориялық негіздерін қалап қана қоймай, оларды іс жүзінде жүзеге асырды. Ол Тәуелсіз Қазақстанның құқықтық жүйесін құру жылдарында заң шығару процесінің тікелей қатысушысы болды.

С.З. Зимановтың орасан зор шығармашылық мұрасының арасында қазақстандық парламентаризм мен норма түзушілікке арналған бірқатар жұмыстар бар, онда ол парламентаризмді дамыту, парламентаризм мәдениетін арттыру, Парламент қабылдаған заңнамалық актілердің сапасы, заң шығару қызметіндегі құқықтық ғылымның рөлі туралы өзінің пайымын баяндайды.

Оларға Парламенттегі жұмысы кезінде жазған мақалалары, баяндамалар мен парламенттік трибунадан және түрлі конференцияларда, соның ішінде халықаралық конференцияларда сөйлеген сөздері кіреді [1]. Кейбір жұмыстарды ол кейінірек, тәжірибені ұғыну негізінде, өзі байқап отырған қазақстандық құқықтық жүйенің даму үрдістерін ескере отырып жазды [2].

Бұл жұмыстардың көпшілігі қайта басылып, Салық Зимановичтің көзі тірісінде де, ол қайтыс болғаннан кейін де жарық көрген шығармалар жинағына кірді.¹ [3].

Академик Зимановтың жүз жылдығы мен ел Тәуелсіздігінің отыз жылдығында, кейбір қорытынды шығаруда Салық Зиманович айтқан идеяларға жүгініп, оларды Қазақстандағы заң шығару процесінің қазіргі жағдайымен салыстыру негізінде, ол қойған сұрақтардың қайсысы өз шешімін тапқанын, қандай проблемаларды әлі шешу керектігін түсіну қажет сияқты.

С.З. Зимановтың еңбектерін қайта оқи отырып, оның айтқан көптеген идеялары жүзеге асырылды деп айтуға болады. Мысалы, ол заң жобаларын өздігінен емес, белгілі бір тұжырымдама негізінде жасау керек деген пікірлер Заңның міндетті талабы болды. Тіпті Парламенттің, оның Палаталарының ішкі құрылымын Зиманов болжаған.

Мен оларды шешу жолдарын көрсеткен С.З. Зиманов белгілеген проблемалар мен кемшіліктерге тоқталғым келеді.

Осы мәселелер туралы айта отырып, Салық Зиманұлының идеялары біз үшін тарихи қызығушылық тудыратынын, сонымен қатар біздің Парламент пен қазіргі қоғам үшін теориялық және практикалық маңызы зор екенін атап өткім келеді. Салық Зиманович бізге мәселелерді шешудің ғылыми тәсілін үйретті және «бүгінгі шындықты шынайы тұрғыда көру үшін оны кеше болған нәрсені жалғастыру және дамыту ретінде қарау керек» деп баса айтты.

1. Зиманов С.З. заң шығаруды «тірі процесс» деп атады. Ол былай деп жазды: «Заң шығару оңай шаруа емес, әсіресе бұл салада жеткілікті тәжірибесі жоқ жаңа егемен мемлекет үшін. Алайда бұл жағдай республиканың Жоғарғы Кеңесі қабылдаған заңдардың құрылымы мен мазмұнында орын алған өрескел қателіктердің ақталуы бола алмайды. Бұл проблемалар заңдардың тиімділігін төмендетеді, бұлдыр, екі жақты оқуды тудырады, сондықтан кейде нақты шатасулар пайда болады.

¹ Зиманов С.З. Парламент Республики Казахстан в трудные годы провозглашения независимости. – Алматы: «Алаш баспасы», 2011. – 288 с.; Салық Зиманов. Полное собрание сочинений. 10 томов. – Алматы: «Медиа-корпорация «ЗАҢ», 2009. – Том X. – 496 с.

Бүгін біз тәжірибенің жоқтығына сілтеме жасай алмаймыз. Өзімнің депутаттық тәжірибемде осындай «қателіктердің» қиындық тудыратынына, ал көбінесе заңды дұрыс түсіну мен қолданудың мүмкін еместігіне көз жеткіземін.

С.З. Зиманов алғашқылардың бірі болып «заң дайындаудағы, заң шығару қызметіндегі кәсібилік» қажеттілігі туралы мәселе қойды.

Бұл талап таяудағы сайлау процесі жағдайында Мәжілістің депутаттық корпусының жаңаруы мен жасаруы болған кезде одан да өзекті болады. Нәтижесінде заң бойынша жеткілікті тәжірибесі жоқ көптеген депутаттар келді.

Бүгінгі күні Нормативтік құқықтық актінің мәтінін дайындау міндетті түрде конкурстық негізде осы жұмысты жүзеге асыру үшін қажетті біліктілігі бар заңды және жеке тұлғаларға тапсырылуы тиіс екенін анықтау қажеттігі туды деп санаймыз.

2. Заң шығарушылықтың нақты шекарасын анықтауды заң шығарушылықтың негізгі проблемаларының бірі деп санаған С.З. Зиманов. Ол заңдарда және басқа да нормативтік құқықтық актілерде реттелетін мәселелердің нақты айырмашылығына қол жеткізу керек деп жазды. Ол Үкімет енгізген көптеген заң жобалары «заңға тәуелді актілер түрінде сәтті ресімделуі мүмкін» деп атап өтті. Олар тек Парламентті шамадан тыс жүктейді және оны негізгі міндеттерден алшақтатады».

Ол заңдар мен заңға тәуелді актілер арасындағы шекараларды анықтамау билік жүйелерінің қарым-қатынасындағы шатасуды арттырады деп атап өтті.

Барлық осы сөздердің дұрыстығы, олардың өзектілігі уақыт өте келе расталды.

Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев қазіргі норма шығармашылықтың негізгі проблемасы «атқарушы билік қызметін шамадан тыс заңнамалық регламенттеуде жатыр. Біз министрлер мен әкімдерден талап етеміз, бірақ олардың өкілеттігі заңдар мен қаулылардың нақтыланған нормаларымен шектелген. Бұл тек мемлекеттік аппараттың жұмысын ғана емес, парламентті де жүктейді. Осыған байланысты ол заңнаманы өзгерту арқылы құқықтық реттеу деңгейлері арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуді тапсырды».

Әрине, бұл мәселені шешу қажет.

3. Парламент жұмысындағы кемшіліктер туралы айта келе, С.З. Зиманов оның жұмысындағы елеулі кемшілікті «заң шығарудағы басым, өзекті бағыттарды бөліп көрсете алмауы» деп атады. Мысал ретінде ол АҚШ-ты келтіреді, онда қарауға енгізілген жобалардың тек 6-8 пайызы заңға айналады. С.З. Зиманов біздің елде бұл көрсеткіш шамамен 100 пайызды құрайды деп жазды. С.З. Зиманов Парламент өзінің әлеуетін ең алдымен басым, бірінші кезектегі міндеттерді шешуге жұмылдыруы тиіс деп есептеді.

Осыған байланысты заң жобаларын қараудың мұндай үрдістері қазіргі Парламенттің жұмысында да орын алуда.

4. С.З. Зиманов «заңнамалық актілердің тұрақтылығының болмауы, оларға жиі түзетулер — заң шығару қызметінің әлсіздігінің нақты белгісі» деп жазды».

Ол бұрын қабылданған заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізуге деген құштарлықты үнемі сынға алды.

Таңқаларлық емес, сия әлі кеуіп үлгермеген заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу жиі кездеседі».

Тұрақтылықтың болмауы, заңнамалық актілерге жиі түзетулер енгізу заң шығарушылықтың қазіргі кездегі басты проблемаларының бірі болып табылатынын атап өту керек.

Бір ғана 2020 жылы Парламент 110 заң қабылдады. Оның ішінде 8-і ғана дербес (үш кодексті қоса алғанда) және 62 – і – түзетулер енгізуге бағытталған заңдар (оның ішінде 3-і-конституциялық заңдарға түзетулер енгізу). (Басқалары-ратификацияланған шарттар).

5. С.З. Зиманов атап өткен негізгі мәселелердің бірі «парламенттік бақылау» туралы мәселе болды. Заң шығарушы орган атқарушы билікті алмастырмай, атқарушы биліктің іс-әрекеттерін бақылаудың тиімді тұтқаларына ие болуы керек және Үкімет Парламентке есеп беруі керек.

Мұны 2017 жылғы конституциялық реформа жүзеге асырды. Қазақстан Конституциясында Парламенттің Үкімет мүшелерінің есептерін тыңдау жөніндегі өкілеттігі бекітілген болатын.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда бұл парламенттік функция тиімді іске қосылмаған.

Үкімет мүшелері үшін заңдардың «орындалуы» немесе орындалмауы деген нақты заңды анықтама әлі жоқ.

Барлық осы сұрақтарға әлі жауап табу керек.

6. Қорытындылай келе, мен С.З. Зиманов көтерген өте маңызды бір мәселеге тоқталғым келеді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы негізінен заң шығару қызметінің нысандары мен әдістеріне қатысты. Сонымен бірге С.З. Зиманов негізгі мағынаны, құқықтық әсердің мәнін атайды.

Ол заңның мақсаты Заңның мүмкіндіктерін және құқықтық құралдардың барлық арсеналын экономикада және мемлекеттік басқаруда болып жатқан мүдделерге пайдалану ғана емес, бұл, әрине, маңызды деп жазды.

Бірақ мұның бәріне қарамастан, ол «қазіргі кезеңдегі құқықтық практиканың құқықтық ойлауындағы ең бастысы-адамның қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің мәні мен әдістерінің қайнар көзі және бастауы ретінде оның орталығында болуы» деп атап өтті [4, с. 477–478].

Бұл мәселенің шешімі, құқықтық реттеу кезінде адамды маңызды орынға қою нормашығырмашылықты жетілдіруден алдеқайда қиын болып табылады.

Бұл міндет заң ғылымы мен практикасының күштерін біріктіруді, мемлекеттік және қоғамдық ерік-жігердің көрінісін, демократиялық өзгерістерге шынайы ұмтылыстардың болуын талап етеді.

Біздің қоғамның қазіргі кезеңінде Мемлекет басшысы атап өткендей, әрбір заң жобасын қарау кезінде заңнамалық нормалардың адамдардың мүдделерімен қалай үйлесетініне назар аудару қажет. Бұл бүкіл қоғамның мүдделерін білдіретін Үкімет пен Парламенттің тыңдау принципін жүзеге асырады.

Сондықтан академик Зимановтың идеялары мен шығармашылық мұрасы біз үшін норма шығарудағы және қоғамдық мәселелерді шешудегі іс-әрекетке үлкен көмек және басшылық болып табылады.

Әдебиеттер

1. Зиманов С.З. Повысить правовую культуру Парламента // Казахстанская правда. – 1991, 12 ноября; Советы Казахстана. – 1992, 7 апреля; Зиманов С.З. Мысль о новом Парламенте // Советы Казахстана. – 1994, 19

апреля; Зиманов С.З. Время требует перестроить работу Парламента и Правительства // Казахстанская правда. – 1994, 19 апреля.

2. Доклад на Международной Научно-практической конференции «Парламентаризм в Казахстане: состояние и перспективы развития», состоявшиеся в г. Астане 22 ноября 2007г. - г. Астана, 2007, стр. 8-26; Зиманов С.З. Казахский академический университет и государственно правовая наука и др.

3. Зиманов С.З. Парламент Республики Казахстан в трудные годы провозглашения независимости. – Алматы: «Алаш баспасы», 2011. – 288 с.; Салык Зиманов. Полное собрание сочинений. 10 томов. – Алматы: «Медиа-корпорация «ЗАН», 2009. – Том X. – 496 с.

4. Зиманов С.З. Казахский академический университет и государственно-правовая наука // Полное собрание сочинений. 10 томов. Том X. – Алматы: Медиа-корпорация «ЗАН», 2009.

*К.А. Абишев,
доктор философских наук, профессор*

МЫСЛИ О ГОДАХ СОТРУДНИЧЕСТВА С САЛЫКОМ ЗИМАНОВЫМ

Мое первое знакомство с Салыком Зимановичем состоялось в 1969 году, когда я приехал из Кзыл-Орды защищать кандидатскую диссертацию. Он был директором Института философии и права АН КазССР, академиком, председателем Диссертационного совета. Тогда совет состоял из правоведов и философов. Философскую часть института я хорошо знал, давно с ними сотрудничал. Заведующим отделом диалектического материализма был Жабайхан Мубарак-ович Абдильдин, доктор философских наук, профессор. Он же был назначен первым моим оппонентом, вторым оппонентом – Тасболат Даутов, кандидат философских наук, работавший в том же отделе. С ними я был знаком еще когда они были студентами на четвертом курсе философской группы при философско-экономическом факультете КазГУ, где я был тогда аспирантом при кафедре философии. Моя кандидатская работа до этого несколько раз обсуждалась и, наконец, была принята к защите в отделе диалектического материализма, где Салык Зиманович не присутствовал.

Прождав таким образом несколько месяцев, я приехал на защиту к 25 июня. Защита состоялась, тема диссертации была: «Категория деятельности и проблема свободы». Салык Зиманович вел заседание совета как председатель. В ходе защиты был небольшой спор по проблеме отчуждения между мной и Жабайханом Мубарак-овичем. Салык Зиманович внимательно слушал, заинтересованно, но вряд ли понимал суть нашего спора. Но когда он заключал защиту как председатель, заявил: «Сегодня мы открыли в лице Кажимурата Абишева новый талант. Мы, наверное, потом пригласим его к нам в Институт на работу».

Это для меня было полной неожиданностью, и, конечно, было очень приятно. Ведь меня он видел впервые и, естественно, впервые познакомился. И могу сказать, что такую похвалу относительно себя слышал впервые.

Защита прошла без каких-либо затруднений, и я уехал в Кзыл-Орду, где работал преподавателем философии в Кзыл-Ординском педагогическом институте. И надо сказать, через три месяца уже получил утверждение. И где-то осенью приехав в Институт получить диплом и думая заодно зайти к Салыку Зимановичу поблагодарить и узнать, остается ли его предложение пригласить меня на работу в силе, я обнаружил, что Салык Зиманович уже не директор, хотя продолжает работать в Институте. Сотрудники Института распались на две борющиеся между собой группы: за Зиманова и против него. И странно: философы в большинстве за него, а юристы – против. Все это я узнал, разумеется, в отделе диалектического материализма, где все переживали за Салыка Зимановича, и везде, во всех собраниях и в частных беседах, вели споры. И у них же узнал, что работу Института рассмотрели в ЦК КП Казахстана, посчитали недостаточной по развитию философской части. Директором был назначен Т.Ж. Жангельдин, кандидат философских наук, ранее работавший в ЦК КП Казахстана и бывший до этого заместителем Салыка Зимановича.

Думая, что для него предложение Салыка Зимановича остается в силе, поскольку он во время защиты сидел рядом с ним, я зашел к нему и спросил, могу ли я рассчитывать на работу в Институте, и получил категорический отказ. И это было сказано каким-то тоном недружелюбия. Расстроенный всем этим, я заходил в отдел диамата и там мне советовали пойти в КазГУ, где исполняющим обязанности декана работает Ораз Сегизбаев, которого я знал еще по аспирантуре в КазГУ. Он, как и я, был кандидатом философских наук.

Ораз, к моей радости, предложил мне подать заявление на конкурс на место исполняющего обязанности заведующего одной из четырех кафедр в университете. К тому же, оказывается, тогдашний ректор О. Жолдасбеков добился у правительства выделения крупных средств для строительства университетского городка, включающего учебные корпуса, студенческие общежития, жилые дома для сотрудников университета, где я тоже мог получить квартиру. Строительство уже шло. Я оставил свое заявление и уехал в Кзыл-Орду.

До этого я встречался с Салыком Зимановичем, он особого огорчения по поводу утраченного места директора не проявлял, наоборот, говорил, что для научных работ у него теперь больше времени.

Будучи старше всех в Институте, бывший фронтовик, Салык Зиманович всегда относился к сотрудникам как старший брат, заботливо.

Мои жизненные перипетии и служебные пути я рассказывать не буду, перейду к тому периоду, когда я снова начал тесно общаться с Салыком Зимановичем.

Это произошло в 1974 году, когда я перешел в Институт философии и права, где продолжал работать Салык Зиманович. В Институт меня пригласил ставший к этому времени директором Жабайхан Мубаракович Абдильдин. Работавший уже над своей докторской диссертацией, я часто выступал на заседаниях общеинститутского Ученого совета со своими идеями, выпущенными книгами – и каждый раз Салык Зиманович горячо меня поддерживал, хотя, может быть, не всегда понимал суть поставленных вопросов. Он, полагаю, просто очень мне доверял. Он, кажется, заведовал тогда отделом истории и теории государства и права.

Я считаю, что активная плодотворная поддержка С. Зиманова относится именно к становлению казахстанской школы диалектической логики, особенно когда он был директором Института, да и в последующие годы. Его авторитет как известного ученого, академика, очень много значил. Если он верил во что-то, он не оглядывался на обстоятельства, которые могут нанести ему вред, и смело ставил вопрос перед властями, добивался своего. Мне кажется, что такой его характер сложился в условиях войны, когда он командовал разными воинскими частями. Это сказывалось в его привычке иногда решать вопрос как в военных условиях по принципу «здесь и теперь». Для нас – диалектических логиков – тогда это было особенно важно, ибо в то время представители старшего поколения казахстанских философов, успевших стать докторами, отнеслись к нам подозрительно. Это, в частности, доктора философских наук Е. Шехтерман, Л. Славин, Н. Сарсенбаев и другие. Они почему-то считали, что принцип активности субъекта познания, на который опирались диалектические логики, принадлежит не Марксу, а Гегелю. Материализм Маркса, по их мнению, не совместим с идеей активности, поскольку активность, как считает идеализм, есть свойство только идеального, мышления. А идеализм в условиях господства марксизма есть не просто ошибка, а преступление. Удивительно, эти «защитни-

ки» марксизма сами как следует не знали Маркса. Они, вместо того, чтобы спорить по существу, просто обвиняли в анти-марксизме и писали письма-жалобы в вышестоящие органы. В Институте философии поэтому часто приходилось отвечать на эти письма только цитатами из Маркса по затронутым вопросам, указывая соответствующие страницы Марксовых работ. Вышестоящие органы ничего не решали, и те и другие оставались ни с чем. А Салык Зиманович в таких случаях давал конкретные советы как более опытный человек, которому на своих различных постах приходилось отвечать на многие подобные жалобы.

Позицию Салыка Зимановича как принципиального и честного человека мне приходилось наблюдать и в 1986 году. Как известно, Генсек ЦК КПСС Горбачев начал тогда свою политику перестройки и гласности, породившую у многих надежду на свободу и демократию. Однако эта надежда не оправдалась, что вызвало возмущение, особенно у нас в Казахстане. И в Алма-Ате, и в других городах Казахстана возникли мирные протесты казахской молодежи, связанные еще со снятием первого секретаря ЦК КП Казахстана Д.А. Кунаева и избранием на его место Г.В. Колбина. Хотя эти протесты носили мирный характер, центральные московские власти ответили на это жесточайшим вооруженным подавлением. По их распоряжениям во всех организациях проходили собрания, в которых «трудящиеся» должны были выражать свое осуждение протестных выступлений. Такое собрание прошло и у нас в Институте философии и права, где основным выступающим оказался Салык Зиманович. Он осудил не протестные выступления, а зверские подавления их властями посредством вооруженных до зубов частями армии с их бронетранспортерами, противопожарными машинами, с участием в них кинологов с выученными для таких целей овчарками, с участием вооруженных железными палками трудящихся против молодежи, у которой на руках ничего не было. Вслед за Салыком Зимановичем выступил и я с таким же осуждением властей. Хотя в Институте работало много представителей русской национальности, никто из них не выступал с осуждением молодежи. Был даже один русский, фамилию которого, к сожалению, забыл, который выразил свою симпатию казахскому народу. Впоследствии мы слышали, что на собрании Президиума

АН КазССР была примерно такая же картина, как и у нас. Ученые в основном не присоединились к организованной властями аллилуйщине. Я дальше не стану распространяться о дальнейшей репрессии, поскольку это не входит в рассматриваемую тему.

Наше общение с Салыком Зимановичем было не только в годы, когда мы вместе работали в нашем Институте, но и когда он впоследствии работал в других организациях. Он никогда не забывал подарить мне свои монографии, как и я тоже. В частности, могу указать как дорогую память его монографию «От освободительных идей к советской государственности в Бухаре и Хиве» 1976 года и «Казахский академический университет и государственно-правовая наука» 2008 года выпуска. И каждый раз с дарственной надписью, с выражением своего уважения и даже восхищения. Видимо, не думая, что чрезмерно превозносит меня.

М. Сәбит,
философия ғылымдарының докторы,
профессор, еңбек ардагері

ӨРЕЛІ АЗАМАТ БОЛУДЫҢ ҚИСЫНДАРЫ: АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВТЫҢ ТАҒЫЛЫМЫ

Мен Салық Зиманұлын отыз жылдай уақыт бір ұжымда қызмет жасағандықтан тәп-тәуір білемін. Алайда, мұндай асқақ адамды жәй ғана біліп қою жеткіліксіз, оны түсіну керек. Өйткені оның өмір жолы, алған биіктері, тындырған істері, мінез-құлқын қоса алғанда, біздің ұрпақтың әлі де ізі суымай көз алдында сайрап жатыр: 19 жастағы балаң жігіт әскер қатарына алынып, 1940 жылы екінші дүниежүзілік соғысқа бастан-аяқ қатысып, әскери шені полк штабының басқарушысы лауазымына жеткенде еліне қайтып оралып (1946ж.), оқу-білімге ден қояды. Содан ғылым докторы, профессор, академик болып, заң ғылымдарын дамытуға, жалпы ғылым-білім саласының өсіп-өркендеуіне зор үлес қосады әрі еліміздегі қоғамдық-саяси үдерістерге белсенді араласып, тәуелсіздік тұғырын нығайтуға өз қомақты үлесін қосады. Қан майданда да, бейбіт өмірде де іскерлігімен, жеңісті де жемісті еңбегімен, ерен тұлғалық қасиеттерімен әйгілі болған Салық Зиманұлын оның жүзжылдық мерейтойы қарсаңында (1921 ж.19 ақпанында Гурьев облысында туған) еске алып, ұлағатты өмірінен естеліктер келтіре шамашарқымша сыр тартып көрмекпін.

Ғылым Академиясының Философия және құқық институтының директоры болып істейтін Салық ағаның алдына мен алғаш рет 1961 ж. қазан айында барған едім. Жолым болып, қызметке алынып, тапжылмастан сол институтта 1996 ж. желтоқсан айына дейін жұмыс істедім. Сәкең құрған ғылыми-зияткерлік ортада ұзақ уақыт қызмет атқарғандықтан, мен өзімді ағамыздың сенімді шәкірттерінің бірі деп есептеймін.

Бір көргеннен-ақ ол кісі асқан бір инабаттылығымен, адами жылылығымен баурап алды мені. Ғалымдардың бәрі де осындай ұнамды болар-ау деген ой келді басыма. Кейін байқасам, бәрі бірдей тап солай емес екен. Алайда, Сәкең осы мінез-құлқынан, менің

білуімше, бір де жаңылған емес. Оған асқан бір жинақылық, қай істі болсын қарымды атқарып, тиянақты тындыруға деген ынталылық тән болатын. Оның іс-әрекетіндегі әскери адамға үйлесімді нақтылықты, шешім қабылдаудағы ширақылықты, темірдей тәртіп пен өзіне ерекше жарасымды адалдықты, ар-намысы алдындағы пәктілікті ерекше атап көрсеткім келеді. Сөзі мен ісі әрдайым бір жерден шығатын еді, сол үшін оны былайғы жұрттың бәрі дерлік сыйлайтын. Керек болғанда шешімді сөз айтып, әр істің әділ шешімін табуға ұмтылатын. Айтқан ұсыныстарының, пікірлерінің дәлелін нығыздап, нақтылы сөйлейтін, сондықтан онымен есептеспеу мүмкін емес еді. Мұндай іс-қылықтың көпшілікке ұнаса да, әлдебіреулерге ұнамайтыны анық. Осыдан болар оның өмірінің кейбір тұстарында кенет бұлттар торлап, қиыншылықтар туындап жататыны.

Мұндай кездерде де Сәкең мойымай, принципшілдік танытып, сүйікті ғылыми ізденістерімен айналысып жүре беретін. Осындай бір «бұлтты» кезең 60-шы жылдардың соңында сол Философия және құқық институтында орын алды. Ешбір негіздемесіз әлдебір жалған айыппен оны босатып, орнына жоғары жақтан біреу келеді деген қауесет шынымен расталып, институт ұжымы екіге жарылып, абыр-сабыр басталды. Бұл туралы Сәкеңнің өзі еш бүкпесіз онтомдық жинағының X томында (430-454бб.) ашық жазып кетіпті, – оған қосып-алар ештеңе жоқ. Есімде, жастар жағы түгел дерлік Салық Зиманұлын қолдап, соған жанашыр болған едік. Ақыры, жалғанның жолы қысқа демекші, үш-төрт жылға созылған бұл оқиға аяқталып, сырттан келген адам беки алмай, босқа әуреленген еді. Есесіне бұл «қилы заманның» (Сәкеңнің анықтауынша «смутное время») ғылымға, адамдардың тағдырына айтарлықтай зиян тигізгені хақ.

Салық Зиманұлының дүниеге көзқарасы мен мінез-құлқы ХХ ғасырдың 30-40 жж. қиын-қыстау заманның кезінде шыңдалып, сол кездегі кеңестік саяси-идеологиялық жағдаяттың аясындағы оқу-білімге деген құштарлықпен ұштасып, ұшқары дамып отырды. Соғыстан жеңіспен қайтып оралған соң, 1946 ж. ағамыз Гурьев қаласында прокурорлық қызмет атқара жүріп, Бүкілодақтық заңгерлік институтының Алматылық филиалын 1948 ж. сырттан оқып тамамдайды. 1950 ж. Мәскеуде кандидаттық диссертациясын

қорғап, Ғылым Академиясының құқық секторының меңгерушісі болып тағайындалады. 1952-1955 жж. Алматы заңгерлік институтының директоры болып қызмет атқарып, 1955 ж. бұл институт С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің жаңа ашылған заңгерлік факультетімен біріктірілгенде, оның алғашқы деканы болады. 1957 ж. Ғылым Академиясының философия және құқық секторын басқарып, 1958 ж. қаңтарында сол негізде пайда болған институттың құрылтайшы директоры болып тағайындалып, он бір жылдан астам уақыт оны табысты басқарады. 1961 ж. Мәскеуде докторлық диссертациясын қорғап, 1966 ж. академик болып сайланады. Қарап отырсаңыз, бар жоғы 20 жылдың (1946-1966 жж.) ішінде Салық Зиманұлы өзінің күш-қайраты, өмірге, оқу-білімге деген құштарлығы арқасында, ғылымның төріне самғай көтеріліп, көптеген ғылыми еңбектер жазып, заңгер мамандар армиясын тоғытып үлгереді. Бұл, әрине, теңдесі жоқ деуге боларлық рухани самғаудың астарында ізденімпаз еңбек-сүйгіштікпен қатар, жастайынан ата-анасының, өскен ортасының тәрбиесі арқасында бойына сіңген адамгершілік қасиеттер жатқаны мәлім.

Сәкең қандай адам еді? Адал, ақпейіл, шыншыл, халқын, елін мейлінше сүйетін, жаны таза, батыл да батыр, сұлу адам еді. Соғыста да, бейбіт өмірде де ерлік мінез көрсетіп, ар-намысқа берік бола білген, шынайы адам еді. Бұл арада оның соғыс кезіндегі ерлік істерін, онда да алты жыл ішінде қатардағы жауынгерден гвардия-майоры шеніне ие болып, артиллериялық полк штабының басқарушысына дейін көтерілгенін, екі бірінші дәрежелі Отан соғысы, Қызыл жұлдыз ордендерімен, көптеген жауынгерлік медальдармен марапатталғанын (3 рет ауыр жараланғанын қоса) айтсақ та жеткілікті. Қайнаған соғыс кезінде 1945 ж. наурыз айының соңына қарай Гданьск қаласының маңында болған бір оқиғаны (бұл туралы кезінде әскери журналда жазылған еді) еске салсам деймін. Сәкеңнің әскери жолы өте күрделі (Кавказды қорғап, Кубаньды азат етіп, Днепрді, Висланы, Одерді басып өтіп, талай фронттарда соғысып, Берлиннің түбіне жеткен) болса да, дәл осы оқиға оның өмір салтын түсіну үшін айырықша оңтайлы.

Немістер бекіп алған маңызды бір биіктікті біздің жаяу әскер қанша шабуылдаса да, ала алмай, көп қырғынға ұшырап, әбден

қажыған кезде, қолбасшылар гвардия майоры Зимановты арнайы көмекке жібереді. Жағдайды жіті зерделеп, сол биіктікті алудың жолын ойластырып, не себепті шабуылдарының сәтсіз аяқталып жатқанын басқа офицерлермен ақылдасып, батыл шешім қабылдайды Сәкең ағамыз. Бір топ автоматшыларды іріктеп алып, өзі басқарып аттанады шабуылға. Былай қарағанда көпе-көрнеу өлімге бас сұққанмен барабар бұл әрекеттің аржағында терең есеп бар еді. «Бұл биіктікті біздер, минометшілер, аламыз!», – деген екен ол сонда, жауынгерлерді рухтандырып. Әскери тілмен айтқанда, бұл операция «Отты өзіме шақыру!» деп аталады. Биіктікке маңайлап барып, артиллериялық дивизионның отын телефон арқылы реттей отырып, миналардың дәл жау шебіне түсуін қамтамасыз еткенде, немістер төзе алмай кейін шегінеді. Сөйтіп асқан жауапты жауынгерлік тапсырма мүлтіксіз орындалған екен. Дәл осы арада ағамызға тән терең ойдың күшімен күрделі мәселені шеше білуі теориялық физикадағы «ойлы эксперимент» деп аталатын әдіснамалық жағдаятты белгілі мағынасында еске салады. Басты айырмашылық мынада: микрофизикада бұл эксперименттер тек ой жүзінде ғана қойылып, ой жүзінде «белгісіздік принципі» тұрғысынан сарапталатын болса, майдандағы реалдық өмірде ой жүзінде құрылған жоспар іс жүзінде орындалып, нақтылы нәтиже беруі тиіс. Бұл әскери стратегиялық және тактикалық өнердің математикалық физикаға барабар дерлік бір мысалы ғана. Дәл сондай ғылыми дәлелін келтіре, нақты ойлар айтып, желтоқсан (1986ж.) оқиғасынан кейін Сәкеңнің Ғылым Академиясында болған кездесуде орталықтан жіберілген Колбин мен Соломенцевке тойтарыс бере, болған оқиғаны нақтылы талдап, батыл сөз айтқаны белгілі. Бұл туралы «Егемен Қазақстанда» (12 қараша 2020ж.) жарияланған Қ.Сәрсенбайдың «Дария» атты мақаласында кеңінен баяндалған екен. Міне осы стиль, терең ойы мен айтқан сөзінің іс жүзіндегі бірлігі, Сәкеңнің өмірлік ұстанымына, девізіне айналды. Дәл солай ағамыздың Жоғарғы Кеңесте тәуелсіз мемлекетіміздің негізін қалайтын құжаттар мен заңдарды дайындау, талқылау және қабылдау кездеріндегі айтқан ойлары, ұлтаралық қатынас, тіл мәселелері және т.б. бойынша жасаған ұсыныстары оның осы парасаттылығының, қайсар мінезінің, халқына деген адалдығының айқын айғағы бола алады.

Ол шыныменен қарапайым адам еді. Бірде жаз айында демалуға Ғылым Академиясының «Самал» деп аталатын Ыстықкөл жағалауындағы демалыс үйіне путевка алып бара қалсам, Сәкең де сонда демалып жатыр екен. Сәлем берейін деп іздеп барсам, ағамыз бір бөлмелі кішкене нөмірде қағаз жазып, жұмыс істеп отыр екен. Мені көріп, орнынан тұрып, сәлемімді қабылдап, шай қойып, бәйек болды да қалды Сәкең. Қатты таң қалдым: «Ұлық болсаң, кішік бол!» деген осы екен ау деп түйдім ішімнен, оның мазасын алғанымға ыңғайсызданып...

Сәкең қандай ғалым еді? Алғыр, ізденімпаз, қай мәселені болмасын ақиқатына көз жеткізбейінше талмай зерттеп, зерделейтін, дара батыр, ғұлама ғалым еді ғой ол кісі. Қайран Сәкең-ай! Ғылыми Кеңеске, ғылыми жиындарға қатынасып отырғанда, ғылыми ойдың көзі ашылып, тиегі ағытылғандай сезінетін едік институттың жас ғалымдары. Мұндайда артық сөзге, құр уәдеге, еш дандайсұға орын жоқ, ғылыми ізденіс салтанат құрғандай әсер туатын. Біздер сілтідей тынып, зер сала тындап, ғылыми ақиқаттың қайшылыққа толы үдеріс екеніне көзіміз жетіп, ғибрат алып тарқайтын едік. Ғылыми талқылаудың, айтыс-тартыстың мазмұнды, сыни талдаудың орынды болуына ерекше мән берілетін. Ғылыми ізденістің нәтижелілігіне деген асқан жауапкершілік орнығып, қатаң қадағаланатын.

Сәкеңнің заң ғылымын дамытуға қосқан үлесі зор екені баршаға мәлім. Мемлекет пен құқық тарихы мен теориясы бойынша оның жүргізген зерттеулері ерекше бір төбе. Өзінің жекелеген монографиялық зерттеулерімен бірге, ол басқарған ұжымдық зерттеулер Қазақстандағы заң ғылымының іргетасын құрайды. Өйткені Салық Зиманұлы қазақ мемлекеттілігінің, қазақ хандары мен билерінің тарихына тереңнен бойлап, қазақ қайраткерлерінің ойларын, арман-мұраттарын, тарихи тағдырларын зерделеп, қазақтың мұң-мұқтаждарын жүрегімен сезініп, қазақ даналығының дәстүрлерін мейлінше дәріптеп, құқықтық ғылымның заманауи теориялық негіздеріне сүйене отырып, өзіне тән ғылыми ақиқатқа деген ырық күшімен зерттеулерін жариялап үлгергені мәлім. Бұл – үлкен ғылыми жетістік, ұмытылмас рухани мұра. Сәкең ұлттық мемлекет құрудың заңдылықтарына терең бойлап, осы идеяны Конституциялық заң тұрғысында бекітуге үміт артқан көрінеді.

Өкінішке орай, бұл идея біздің 1995 ж. қабылданып, қайта-қайта өңдеуден өткен Ата Заңымызда орын таба алмай қалды.

Салық Зиманұлы басқарған институттың екі қанаты болды: бірі – заң ғылымы, екіншісі – философия. Ұжымның қос қанатын да тең ұстап, Сәкең философияның дамуына, философтар қатарының өсуіне де айтарлықтай үлес қосты, мұны да қатты қадағалады. Философияның дүниетанымдық, логикалық-әдіснамалық шама-шарқын, мән-маңызын түсіне білген ол өзіне іштей тән кемеңгерлікпен философиялық зерттеулердің кең қанат жаюына жағдай туғызып, қолдап отырды. Мұның ең көрнекті мысалы ретінде Ж.М.Әбділдиннің басқаруымен құрылған диалектикалық-логикалық мектептің өршіп-өнуін айтсақ та жеткілікті. Сәкең жас философтар мен заңгерлерді Мәскеуге, Ленинградқа, Киевке, басқа да ғылыми орталықтарға оқуға жіберіп, оларға моральдық және материалдық көмек көрсете білген.

Осы айтқандарымды растап, институт тарихынан бір мысал келтіре кетейін. Алматыда 1968 ж. қыркүйек айында диалектикалық логиканың өзекті мәселелеріне арналған I Бүкілодақтық симпозиум өтті. Соны ұйымдастыруды С.З.Зимановтың өзі басқарып, бастан аяқ қадағалап, ҒА Президиумы алдында да, партиялық органдардың алдында да жауапкершілікті өз мойнына алып, еліміз үшін аса маңызды бұл іс-шараның жоғары дәрежеде өтуін қамтамасыз еткен болатын. Бұдан кейін Алматылық диалектикалық-логикалық мектептің атағы Одақ көлеміне жайылып кеткен еді. Сәкең көрсеткен осы жолмен философтар тағы екі рет (1977 және 1990 жж.) осындай симпозиум өткізіп, Қазақстандық философиялық мектептің даңқы шекаралар асып, сол мектептің басты өкілдері ғылым саласы бойынша мемлекеттік сыйлықпен марапатталған еді (1984ж.). Заңгерлер Қазақстандағы заң ғылымының негізін қалаушы, заң ғылымының заңғары, патриархы деп атап, Сәкеңді бетке ұстап, аспанға көтереді, әрине. Біздер, философтар, Салық Зиманұлын заңгерлерден артық көрмесек, кем көрмейміз, оның алдында әрдайым бас иіп, «Қазақтың әділ қазысы, әмбебап кемеңгер ғалымы, өресі биік асыл азаматы» деп тағзым етеміз! Ағамыз философиялық-логикалық зерттеулерге құлақ асып, заң ғылымының, әсіресе, эмпирия мен теорияның, тарихилық пен логикалықтың арақатынасы, ғылыми теорияны

құрудың әдістері сияқты философиялық-әдіснамалық мәселелерге көңіл бөліп отырғанын айғақтауға тиіспіз.

Менің есіме өзіме ғана аян бір эпизод түсіп отыр. Баяғы «қайта құру» саясаты тұсында Одақта алкоголизмге қарсы күрес басталып, қоғамдық ұйымдар құрылып жатқан кез болатын. Сол тұста мен Алматыдағы Медеу аудандық Кеңесінің халық депутаты болып сайланған едім, маған әлгідей аудандық қоғамды басқару тапсырылды. Біздің институтта да бастауыш қоғам ұйымдастырылып, бірақ Сәкең оған мүше болмай қойыпты. Ағаның қасына келіп, сыр тартып көріп едім, маған күлімдей қарап: «Әй, Мұрат, өзің ойлашы, Жеңіс күнін фронтовик ретінде атап өтпей, жауынгер достарымды еске алмай мен қалайша жайбарақат отыра аламын?» деді. Бұл сөздің ар жағында терең өмірлік шындықтың жатқаны анық еді...

Салық Зиманұлының өз халқына, өз Отанына деген сүйіспеншілігі, патриотизмі, оның азамат ретіндегі ішкі мәнін құрайтын ерен бір қасиеті еді. Мұны тәптіштеп жазу үшін толыққанды зерттеу жүргізу керек. Оның ғылыми зерттеулерінде де, ғылыми-ұйымдастырушылық іс-әрекетінде де, саяси-әлеуметтік қызметінде де, күнделікті қарым-қатынасында да бұл қасиеті көзге ұрып тұратын. Осы қасиетті сезім оны әрдайым нұрландырып, қуаттандырып, рух беретін...

Сәкеңнің патриотизмі туралы сөз болғанда мынаны есте ұстаған жөн болар еді. Бұл патриотизм нағыз толыққанды, адамгершілік мәнге толы, жанды патриотизм болатын. Ол Абайша айтқанда, бүкіл адамзатты бауырым деп сүйетін, өз ата-бабасын құрметтейтін, жүрегі таза, қайраты мол, ақылы кең патриот болатын. Ол ешкімді де ұлтына қарап алаламайтын, нақтылы мағынасындағы интернационалист еді. Ал енді ол өз зерттеулерінде қазақ халқының өмір-тарихына, болмыс-бітіміне, хандары мен билеріне ерекше назар аударып, егемендігіне ерекше мән беріп, елдің басқарудың заңнамалық негіздерін тәптіштей зерделесе, қазақтың ар-намысын, еркіндігін, елін, жерін қорғаштап қана қоймай, жер жүзіне таныта, әлемдік ғылым-білім деңгейіне көтерсе, басқалардан оздырмай да, көште қалдырмай да тең ұстаса, жалпы мен жалқының диалектикасын ақылының күшімен, қаламының үшімен тан басып көрсете білсе, – бұл ғажап емес пе?

Академик С.З. Зимановты еске алғанда, оның Парламенттегі (Жоғарғы Кеңесте) 1990-1995 жж. депутаттық қызметін атап өтпеу мүмкін емес. Ол еліміздің бас зеңгері, өмірлік тәжірибесі мол азамат ретінде Парламенттің жұмысына білек сыбана кіріскен еді. Дәл сол жылдары оның терең ойы, жан-жақты білімі, азаматтық борышына деген пәктігі бұл органның іс-әрекетіне парық беріп, нәтижелі іс тындыруына көп үлес қосқаны баршаға мәлім. Сол кездердің өзінде-ақ коррупцияның белең алып бара жатқанын, кейін онымен күресу қиындық тудыратынын көрегендікпен ескерткен еді. Бұл жөнінде оның «Парламент Казахстана в трудные годы независимости» (А, 2011) атты монографиясы толық мәлімет береді.

Оның тағы бір көңілі толмай, қайта-қайта айтып, жазып та көтерген мәселесі қазақ тіліне байланысты. Аталған монографияның түгелімен соған арналған 6-тарауының атауының өзі жан айқайын білдіреді («Неужели мы присутствуем на похоронах казахского языка»). Мұнда қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі хал-күйінің мүшкіл екені, оның кейбір себептері ашылып, қабылданған тіл туралы заңның орындалмай жатқанына қатты қынжылып, тілімізді іске қосудың заңды амалдарын іздестіреді. Өкінішке орай, Сәкең айтса айтқандай, тіліміз әлі де өз дәрежесіне көтеріле алмай қайрандауда. Жуырда ғана сайланған мәжіліс депутаттарының ант бергендегі былдырлары, бүкіл әлем алдында қазақты мазаққа қалдырды. Осындай масқараның боларын алдын-ала сезгендей Сәкен тіліміздің мәртебесін қайткенде асқақтата аламыз деп күйініп, мәселені өткір қойып, түптің-түбінде оны тәуелсіз ұлттық мемлекетіміздің тағдырымен байланыстыра талдаған еді.

Осыған орай, өз тарапымнан мынаны қоса айтар едім. Біздің қазіргі Ата заңымызда қазақ ұлтының, қазақ халқының, байырғы жеріміздің, мәдениетіміздің иегері ретіндегі мәртебесі мүлде дерлік көрсетілмеген. Қазақтың өзін мойындамайтын елді-мекенде қазақтың тілі кімге керек? Бұл біздің өзімізге тән аңқаулығымыздың, рухани бойкүйездігіміздің, ар-намысымыздың төмендігінің, жалтақтығымыздың айқын айғағы. Қашанғы солай бола бермек? Қашан ғана біз құлдық санадан айығамыз? Аспандап кетіп, қайтып жерге қонудың ебін таба алмай жүрген билікте қауқар жоқ болғандықтан, ұлт болып ұйысып, тіліміз, жеріміз бен еліміз үшін жан аямай атсалы-

суымыз мақұл. Өйткені бұл мәселені заңмен ғана реттеу қиын, оның толып жатқан тарихи, саяси, әлеуметтік, қоғамдық-психологиялық, тіпті тілдік те қырлары бар екені мәлім. Осыны ескеріп, терең ой мен нақтылы істің сүрмергені болған Салық Зиманұлынан үлгі алып, өркениетті тұрғыда, ақыл-ойымыз бен ерік күшімізді біріктіре жұмсап, қайтсе де өз еліміз бен жерімізде қазақтың аты мен затының нық орнығуына қайрат-күшімізді жұмылдыруымыз қажет.

Менде Сәкеңнің тілек жазып, сыйға тартқан шығармаларының он томдық жинағы бар. Бұл менің ең қымбат дүниелігімнің бірі де бірегейі. Кейде оны ақтарып, қызыға оқып, Сәкеңмен сұхбаттасқандай боламын, оның тындырған зор істерін ой елегінен өткіземін де, оны тарихымыздағы ұлы тұлғалардың жалғасындай сезініп, іштей түсінгендей боламын. Тап осындай берік арқау болмаса, оны ары арттыра жалғастыратын Сәкеңдей арыс азаматтар болмаса, қазақтың көрген күні қара түнек болары хақ. Салық Зиманұлы Зимановты «Алаш» ардагерлерінің рухани жалғасы деп атауға әбден негіз бар: ол – қазақ халқының, қоғамының, мемлекетінің, мәдениетінің, тілінің, ғылымының тәуелсіздік жағдайындағы үдере дамуына зор үлес қосып, қазақ жастарына, бүкіл қазақ азаматтарына өнеге боларлық өмір салтын құра білген дара Тұлға! Мұны ұмытуға хақымыз жоқ...

*М.К. Сулейменов,
директор НИИ частного права Каспийского университета,
академик НАН РК, доктор юридических наук, профессор*

ВЕЛИКИЙ УЧЕНЫЙ И ВЕЛИКИЙ ОРГАНИЗАТОР НАУКИ

Салык Зиманович Зиманов – это эпоха в общественной жизни Казахстана. Салык Зиманович – это живая легенда юриспруденции. Не будет большим преувеличением сказать, что Салык Зиманович является основателем правовой системы Казахстана.

Один из первых кандидатов и докторов наук, один из первых директоров юридического института, один из первых академиков республиканской академии, один из первых депутатов первого парламента независимого Казахстана – Салык Зиманович всегда был первым.

Салык Зиманович создал науку по истории национальной государственности Казахстана; он внес огромный вклад в развитие теории государства и права в Казахстане; он вложил свои теоретические знания в создание первых законов независимого Казахстана, многие из которых готовились под его руководством; он неустанно передавал свои фундаментальные знания многочисленным ученикам, в число которых входили практически все юристы Казахстана, начиная от студента-первокурсника и кончая доктором юридических наук и профессором.

Основные направления научной деятельности Салыка Зимановича – проблемы общей теории права, история становления и развития системы государственности и обществ, мысли Казахстана и других государств Центральной Азии.

Он – главный редактор 3-томной «Истории государства и права Советского Казахстана» (1959-1964). Руководитель 10-томной энциклопедии «Древний мир права казахов», (2001-2009 г.г.).

Автор книг: «Политический строй Казахстана в конце XVIII и первой половине XIX века» (1960), «Политические взгляды Ч.Ч. Валиханова (1965, в соавт.)», «В.И. Ленин и советская национальная государственность в Казахстане (1970)», «От освободительных идей к советской государственности в Бухаре и Хиве» (1976), «Общая те-

ория права и ее место в курсе теории государства и права» (1979), «Россия и Букеевское ханство» (1982), «Теоретические вопросы современного национально-государственного строительства» (1987), «Конституция и Парламент Республики Казахстан» (1996).

После демобилизации из армии в 1946 г. в 25 лет гвардии майор Салык Зиманов решил стать юристом. Поступив на работу стажером-следователем Гурьевской областной прокуратуры, позже следователем по особо важным делам прокуратуры Казахской ССР в Алматы, Салык Зиманов одновременно учится в юридическом институте. После окончания института в 1948 г. он поступил в аспирантуру Института государства и права АН СССР в Москве.

И с тех пор судьба С.З. Зиманова неразрывно связана с юридической наукой. После блестящей защиты кандидатской диссертации в 1950 г. он некоторое время проработал старшим научным сотрудником, затем заведующим сектором АН Казахской ССР, а в 1952 г. назначается директором Алма-Атинского юридического института. В 1955г. институт преобразовывается в юридический факультет КазГУ, и С.З. Зиманов становится его первым деканом.

В 1958 г. он стал первым директором нового Института философии и права АН КазССР и проработал в этой должности до 1969 года, то есть 11 лет.

Я хочу рассказать только об одной из сторон деятельности академика Зиманова как великого организатора науки. Он создал Институт философии и права и был его первым директором. Было это в шестидесятые годы, а в Казахстане в то время катастрофически не хватало кандидатов наук. Салык Зиманович избрал единственно правильный в тех условиях путь – он отправлял выпускников юридического факультета в Москву. Причем в то время было крайне трудно, порой просто невозможно выбить место в аспирантуре. Но авторитет Зиманова в Москве был настолько высок, что он умудрялся добиваться предоставления Институту философии и права ежегодно нескольких мест в аспирантуре. Таким образом был сформирован основной костяк юристов и философов, составивших затем основу института, а затем и юридической и философской наук Казахстана.

Не знаю, как сложился бы мой жизненный путь, если бы не вмешательство Салыка Зимановича. После окончания юрфака КазГУ в

1963 году я получил распределение в милицию. Но поскольку со второго курса я занимался гражданским правом и руководил научным студенческим обществом, я хотел заниматься наукой, и у меня не было ни малейшего желания работать в милиции. И тогда я пошел к Салыку Зимановичу. Не было места в аспирантуру ни в Алма-Ате, ни в Москве. Но Салык Зиманович отправил меня в Москву, и пока я ехал туда (вместе с Галирашидом Баймурзиним) поездом, Салык Зиманович прилетел на самолете и добился в Президиуме АН СССР выделения дополнительных мест в аспирантуре Института государства и права АН СССР.

Это только маленький эпизод из жизни Салыка Зимановича. Для него не существовало ничего невозможного. Есть дело, которое он должен сделать, и он его делает, невзирая на обстоятельства, а вернее, преобразовывая эти обстоятельства так, чтобы они служили делу.

Об Институте философии и права я расскажу подробнее, ибо с ним связана почти вся моя научная жизнь. За свои 80 лет я проработал всего в трех организациях: Институт философии и права, где я прошел путь от аспиранта до заведующего отделом; Институт государства и права, где я был первым директором и, работая в котором, стал академиком НАН РК; и НИИ частного права, который я создал и являюсь до сих пор его бессменным директором.

И весь мой жизненный путь определялся, направлялся и поддерживался (или не поддерживался) академиком С.З.Зимановым.

Салык Зиманович пытался создать в Институте творческую атмосферу, объединить усилия философов и юристов. Например, он организовал методологический семинар по праву, который активно посещали и философы. Помню, на этом семинаре я сделал в 1985г. доклад на тему: «Право как система», который вызвал оживленное обсуждение. А в 2011 г. (через 36 лет) я опубликовал монографию «Право как система». И толчок моим исследованиям в этом направлении дал именно тот доклад на методологическом семинаре!

А сейчас я расскажу об одном малоизвестном факте, который показывает, какой любовью и безоговорочной поддержкой пользовался директор С.З. Зиманов в коллективе Института.

В 1969 г. С.З. Зиманова неожиданно сняли с должности директора. С поста заведующего отделом ЦК Компартии Казахстана уходил

Т. Жангельдин. Это был очень уважаемый человек, участник партизанского движения в Беларуси, (он был комиссаром в знаменитой партизанской бригаде «Дядя Коля». В 2016 г. Нацбанк выпустил даже памятную монету «100 лет Токтағали Жангельдину»).

Однако ЦК КПК не нашел ничего лучшего, как снять С.З. Зиманова и поставить на его место Т. Жангельдина. Между тем при всем уважении к Т. Жангельдину наукой он никогда не занимался. Менять академика на уважаемого партизана было явной ошибкой партийных органов и полным неуважением к мнению ученых.

Естественно, коллектив Института был возмущен и выразил активное неприятие новому директору. Возглавило это противостояние партийное бюро Института. Партийные собрания превратились в публичное осуждение нового директора, беспощадное вскрытие всех ошибок, которые он неизбежно допускал.

Бесчисленные угрозы со стороны партийных органов не помогали. Дошло до того, что на отчетно-перевыборное партийное собрание Института, куда обычно приходил инструктор райкома партии, заявился представитель ЦК КПК.

Председателем партийного собрания посадили сторонника директора, ему удалось по заранее подготовленному сценарию включить в список для голосования семь человек, занимавших позицию партийных органов, после чего он предложил закрыть список. Однако из зала потребовали продолжать выдвижение, проголосовали за это, и выдвинули еще семь человек. После этого во время закрытого голосования первые семь человек не набрали нужного количества голосов, и было переизбрано прежнее партбюро в полном составе.

И эта борьба не прекращалась все годы. К сожалению, Т. Жангельдин в 1973 году скончался, и институт возглавил верный сторонник С.З. Зиманова академик Ж.М. Абдильдин.

Я могу привести еще один пример из своей биографии: создание Института государства и права АН Республики Казахстан. Хотя я и был назначен первым директором института, но всем известно, что институт создал Зиманов. Чего стоит одна только эпопея со зданием для института, когда благодаря усилиям Зиманова нам дали прекрасное здание на улице Фурманова, а потом отобрали его под немецкое посольство. Институт тогда скитался на улице почти полгода, и если

бы не энергия и настойчивость Салыка Зимановича, никогда мы не получили бы нового помещения.

С.З. Зиманов был почетным директором Института и, хотя он в то время уже работал в Парламенте, он дотошно вникал во все наши проблемы, учил меня тонкостям руководства большим коллективом.

Надо сказать, что Салык Зиманович и снял меня с должности директора, когда посчитал, что я двигаюсь не в том направлении, и поставил на мое место академика Г.С. Сапаргалиева. Но, как ни странно, даже за это я благодарен С.З. Зиманову. Я давно тяготился своим положением и тем, что каждый шаг я должен был согласовывать с руководством академии наук. Хуже всего было то, что мне стали запрещать зарубежные поездки. Дошло до того, что для того, чтобы поехать в Нью-Йорк, где у меня была важная деловая встреча (по одному из арбитражных процессов, в которых я участвовал как эксперт по казахстанскому законодательству), мне пришлось взять отпуск без содержания по семейным обстоятельствам и вылететь в Нью-Йорк тайно.

Когда стало ясно, что Институт мне придется покинуть, я с помощью своих друзей – Министра юстиции Нагашбая Шайкенова и Ректора Казахской государственной юридической академии Еркеша Нурпеисова создал НИИ частного права, которым до сих пор руковожу.

Так что если бы не решительность Салыка Зимановича в решении организационных вопросов, я бы еще долго мучился на посту директора Института государства и права или все равно ушел бы по собственному желанию.

Целеустремленность и бескомпромиссность отличали С.З. Зиманова во всем. С такой же энергией и настойчивостью Салык Зиманович создавал первые законы и начинал строительство правовой системы независимого Казахстана, будучи депутатом парламента.

Салык Зиманович обладал неиссякаемой энергией, широтой и глубиной мышления, целеустремленностью, вечным движением вперед – всеми качествами, которые необходимы для Учителя и лидера юридической науки Казахстана, которыми являлся академик Салык Зиманович Зиманов.

К.С. Мауленов,
*доктор юридических наук, профессор,
лауреат премии имени Ч. Валиханова в области науки,
стипендиат программы «Фулбрайт Конгресса США»*

ПАТРИАРХ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ КАЗАХСТАНА

Когда ученик пишет об учителе, всегда хочется подчеркнуть, что учитель – выдающийся, уникальный. Но и этих определений мало по отношению к Салыку Зимановичу Зиманову. Он – поистине явление в казахстанской науке и по праву считается одним из основателей юридического образования и науки республики. Писать о Зиманове непросто, потому что им внесен колоссальный вклад в науку Казахстана и вся его жизнь была посвящена служению Родине.

Как писал сам Зиманов, он родился в семье крестьянина – Зимана Джарылгасинова 19 февраля 1921 года в Гурьеве, работал учителем математики, с 1939 года служил рядовым в рабоче-крестьянской Красной Армии, а в 1944-1945 годах был командиром дивизиона, заместителем командира минометного полка по строевой части, командиром артполка. Демобилизован в июне 1946 года в звании полковника, четырежды был ранен. Военные подвиги по заслугам были отмечены правительственными наградами: орденами Отечественной войны I степени (дважды), Красной Звезды, медалью «За оборону Кавказа», медалью «За взятие Кенигсберга» и еще семью боевыми медалями.

Поколению Зиманова выпало суровое испытание – Великая Отечественная война. Мы – дети участников той страшной войны – много слышали рассказов о тех событиях от своих отцов. Я хотел бы привести строки из стихотворения своего отца Сырбая Мауленова, народного писателя Республики Казахстан, инвалида I группы Великой Отечественной войны, которое называется «Ты спроси о войне»:

*Много сложено песен
О битвах, гремевших когда-то.
У тогдашних мальчишек*

Сегодня виски в седине
Ты спроси о войне
И у маршала и у солдата,
Ты спроси о войне.

Ты спроси о войне
У любви, что погибла так рано.
Ты спроси о войне
У небес, опаленных в огне.
У сгоревших лесов
У скалы с незажившей раной
Ты спроси о войне.

Ты спроси о войне
У печально поющего ветра.
Ты спроси о войне
У озёр с темной кровью на дне
У холмов, что стоят
Над телами погибших –
Бессмертно! –
Ты спроси о войне

Ты спроси о войне
У оборванной на полуслове
Старой песни.
Спроси и у лампы,
Погасшей в огне.
У рассвета без дня,
У зари, захлебнувшейся кровью,
Ты спроси о войне.

Ты спроси о войне
У смертельного пламени ада,
Что на землю пришло
Не в кошмарном бреду,
Не во сне.

*У последнего
В громе салюта победы
Снаряда
Ты спроси о войне.*

Мне запомнились беседы Салыка Зимановича со студентами Казахского академического университета на фронтовые темы. Ветеран делился со студентами своими воспоминаниями: с сентября 1941 года он воевал на разных фронтах - Южном Закавказском, Северо-Кавказском, Степном, Воронежском, 2-м Украинском, 2-м Беларусском, в северной группировке войск. С боевыми товарищами форсировал реки Буг, Днепр, Одер, с декабря 1943 года до конца войны служил в 8-м механизированном корпусе, в 5-й танковой армии, в начале командиром дивизиона, потом заместителем командира 615-го минометного полка по строевой части, а последние месяцы войны – заместителем командира по артиллерии 66-й механизированной бригады. Закончил войну в Германии на реке Эльбе.

Я хотел бы привести некоторые эпизоды военной биографии ветерана. Это случилось в Польше в конце марта 1945 года. Шли тяжелые бои за город Гданьск. Противник создал сильную оборону и его сухопутные войска поддерживались огнем береговой артиллерии и кораблями морского флота. Выполняя приказ фюрера – держаться до последнего, фашисты сражались с упорством обреченных. Наступление советских войск сдерживало сильно укрепленная безымянная высота, с которой хорошо просматривалась вся окружающая местность.

Овладение этой высотой не только разрушала бы систему огня и наблюдение врага, но и создавала бы выгодные условия для советских войск. Пехота неоднократно атаковала высоту, но овладеть ею не могла, сказывались значительные потери в живой силе и технике и усталость двухмесячных упорных боев в Восточной Пруссии. Кроме того, противник своим шквальным огнем сдерживал действия малочисленных советских воинских подразделений.

Пехотный полк 354-й стрелковой дивизии получил приказ овладеть высотой во что бы то ни стало. Полку был придан второй дивизион 615-го минометного полка, с которым на место прибыл за-

меститель командира части гвардии майор Салык Зиманов. Он проанализировал причины неудачных атак, установил места расположения огневых точек врага, примерную численность его пехоты. Был составлен подробный план атаки высоты с непременным сильным минометным обстрелом не только подступов к ней, но и ее обратных склонов.

Майор Зиманов принимает решение с группой смельчаков под прикрытием минометного огня занять высоту и тем самым вдохновить пехоту. Расчет командира оказался верным, маневр удался. Немецкие солдаты приняли дерзкую вылазку смельчаков за серьезную силу. Ошеломленные яростным огнем, они растерялись, стали покидать позиции, оставляя раненых и убитых. Этим воспользовались советские бойцы и сходу заняли рубежи противника, но преследовать его не хватило сил.

Опомнившись от неожиданного натиска, фашисты перешли в контратаку, завязался смертельный ближний бой, в ход пошли гранаты. В группе минометчиков появились раненые, а помощь не подходила. В этот момент Салык Зиманов принял рискованное, но единственно верное решение: он вызвал огонь на себя. Прошло несколько томительных минут, и мина одна за другой посыпались на голову немцев. Салык Зиманов по радиации умело корректировал огонь. Враг залег, а затем, беспорядочно отстреливаясь, и вовсе отступил. В это время на выручку подоспели советские пехотинцы. Боевая задача была блестяще выполнена. За эту операцию Салык Зиманов был награжден Орденом Отечественной Войны I степени.

Другой военный эпизод. Восьмой механизированный корпус тремя колоннами продвигался к реке Эльбе в направлении городов Грабов и Нейштадт. Немцы, бросая технику, старались оторваться от наших частей и перейти Эльбу. Однако это им не всегда удавалось. Салык Зиманов хорошо помнит картину последних дней войны в районах отступления противника. Часто стали попадаться большие группы немцев во главе с офицерами и даже генералами с белыми повязками на рукавах и белыми флажками. Для них война уже кончилась, они были покорны и послушны настолько, что по одному указанию советских командиров без конвойной охраны сами направлялись в тыл Красной армии.

При приближении к одной из групп испуганные немецкие солдаты закричали: «Гитлер капут!», хотя никто не собирался их трогать. На встречу колонне советских воинских подразделений вышел мужчина в потрепанном немецком мундире и заявил, что он американец, попавший в плен. Он тут же был отправлен в штаб механизированной бригады. Каково же было удивление Салыка Зиманова, когда через два дня он снова встретился со случайным знакомым в лагере американских войск. Американцы оказались артиллеристами. Встреча с ними была самая теплая и радостная, без всяких формальностей. Расстелив одеяло прямо на столе, вспоминал Зиманов, мы стали угощать их бесхитростными фронтовыми продуктами.

Союзники с интересом ознакомились с образцами советской артиллерии, минометами, танками, другими вооружениями. Американцы, тронутые искренним отношением, пригласили делегацию советских военных побывать в расположении их части. Почти весь следующий день майор Салык Зиманов и семь его боевых друзей (капитан Подберезко, капитан Горохов и другие) находились в гостях у американских военнослужащих. Их принимали тепло и дружелюбно. Командиры американских воинских подразделений щедро угощали их, говорили тосты за мужество советских солдат, за дружбу народов. Они также с гордостью показали свою американскую военную технику, танки и артиллерию.

Во время пребывания советских офицеров у союзников большая группа американских репортеров непрерывно фотографировала их. Ведь это были первые советские военные среди американских солдат. Интересно, что на одном из коротких приемов Салык Зиманов встретил спасенного американского офицера. Новая трогательная встреча взволновала всех. Слезы, рукопожатие, радостные возгласы на русском и английском языках.

Мы не запомнили тогда его имени, рассказывал ветеран, да и вряд ли он запомнил наши имена. Под впечатлением того, что война закончилась, что мы победили, мы совершенно не придавали значение личностным моментам.

Через год после окончания войны Салык Зиманов, будучи начальником штаба артиллерийского полка, демобилизовался из полка, его грудь украшают ордена: Отечественной войны I степени,

Красной звезды, медали: за участие в героической обороне Кавказа, за участие в героическом штурме и взятие Кенигсберга и другие.

После демобилизации С. Зиманов поступил в Казанский филиал Всесоюзного юридического заочного института, а затем перевелся в его Алма-Атинский филиал. Обучение в ВЮЗИ С. Зиманов сочетал с практической работой в органах прокуратуры. Так, в 1946-1948 годах он был следователем прокуратуры. «Работа в прокуратуре для меня была интересной и привлекательной. Разбираться в сложных переплетениях событий, связанных с расследованием преступлений и прокурорской проверкой на месте, документов, учреждений и отношений людей, видеть их лица, скорбные или равнодушные, – это научило меня быть справедливым и более близким к народу. Это было серьезной школой в моей гражданской жизни», – написал потом Салык Зиманович.

В государственных архивах Казахстана мне удалось найти интересный документ: выписку из протокола заседания государственной экзаменационной комиссии по Алма-Атинскому филиалу ВЮЗИ от 10 июня 1948 года о рекомендации С. Зиманова в аспирантуру как проявившего себя на государственных экзаменах с положительной стороны. Комиссия отметила глубокие знания, интерес к теоретическим вопросам и блестящее знание студентом правовой литературы. Этот документ был подписан председателем государственной экзаменационной комиссии доцентом М.А. Ваксбергом. Так Зиманов стал аспирантом Академии наук Казахской ССР, где специализировался по истории государства и права народов СССР. В 1949 г. он был откомандирован в Институт права Академии наук СССР в Москву для окончания аспирантской подготовки и написания диссертации.

Молодому поколению юристов интересно знать трудовую биографию академика С. Зиманова, и я хотел бы отметить ее основные вехи: с 1952 года – он директор Алма-Атинского юридического института, в 1956-1958 годах – декан юридического факультета КазГУ, с 1958 года – директор Института философии и права, в 1961 году защитил докторскую диссертацию на тему «Общественно-политический строй Казахстана в конце XVIII – первой половине XIX веков», в 1964 г. получил звание профессора, а в 1967 г. – академика Академии наук Казахской ССР. В 1995 году он стал ректором Казахского

академического университета. Был народным депутатом Казахской ССР (1990 – 1993 гг.), а с 1992 года – председателем Комитета по делам ветеранов и инвалидов, членом консультативного совета при Президенте РК, с июня 1993 года – член Национального совета по государственной политике. В 1994 году вновь избран депутатом и был председателем Комитета конституционного законодательства и по правам человека Верховного Совета республики. По его докладу Верховный Совет 25 октября 1990 г. единогласно проголосовал за Декларацию о государственном суверенитете Казахской ССР. Он был членом комиссии по подготовке проекта Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан», членом комиссии по подготовке проекта новой Конституции.

Помимо фронтовых наград С. Зиманов награжден орденами «Отан» (2010 г.), «Парасат» (2001 г.), Дружбы народов, он заслуженный деятель науки Казахстана (1971 г.), Лауреат Президентской премии мира и духовного согласия (1993 г.), Лауреат Государственной премии Республики Казахстан (2001 г.). Академик автор более 300 научных статей, 17 монографий – из них 12 написаны им лично, а другие – в соавторстве.

Его научные труды и выступления на международных и республиканских научных конференциях принесли ему признание и за рубежом. Он являлся членом редакционных коллегий крупнейших юридических изданий. Многие нынешние академики и профессора из Центральной Азии благодарны С. Зиманову за участие в их научном становлении.

Зиманов создал школу: 36 кандидатов юридических наук, в том числе более 10 – из бывших союзных республик и 16 докторов наук. Он был официальным оппонентом по 37 докторским и кандидатским диссертациям. Эта школа разрешала и продолжает разрешать проблемы широкого научного диапазона.

Качества настоящего ученого в совокупности с высокими моральными принципами и поступками являются главными предпосылками в его весьма успешной научно-организационной деятельности. В общении с учениками он был прост, демократичен и принципиален, но давал возможность максимально проявлять свою инициативу, самим справляться с трудностями.

Высокая эрудиция позволяла ему в равной степени успешно работать в области истории государственности и права, в изучении общественно-политической мысли дореволюционного Казахстана, теории и истории национальной советской государственности в Средней Азии и Казахстане. Значительный вклад ученый внес в разработку теоретических и практических проблем государственности и парламентаризма независимого Казахстана. Об этом свидетельствуют опубликованные им монографические работы и те оценки, которые эти работы получили среди специалистов и общественности.

Активности С. Зиманова мог бы позавидовать любой ученый. Ряд работ автора были посвящены проблемам истории государства и права Казахстана. В частности, следует назвать монографии: «Общественный строй казахов первой половины XIX века» (1958 г.), «Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX века» (1960 г.), «Россия и Букеевское ханство» (1982 г.), «Казахский суд биев – уникальная судебная система» (2008 г.). Под редакцией С. Зиманова и с его предисловиями изданы: «Уголовно-судебное уложение Карла V - «Каролина» (XVI в.)» в переводе и с примечаниями С.Я. Булатова (1967 г.), а также часть уникальной работы С.Л. Фукса по истории казахского обычного права (1981 г.). Трехтомная работа по истории государства и права Советского Казахстана была подготовлена в республике под редакцией С. Зиманова (совместно с М.А. Биндером).

Значительный вклад академик Зиманов внес в исследование научных проблем по истории правовой и политической мысли Казахстана второй половины XIX века – начала XX века. Хотелось бы выделить следующие его монографии: «Политические взгляды Чокана Валиханова» (1965 г. совместно с А.А. Атишевым), «Общественно-политические взгляды Мухамеджана Сералина» (1989 г. совместно с К.З. Идрисовым).

В советский период ряд работ Зиманова были посвящены проблемам национально-государственного строительства. Следует назвать следующие его монографии: «Ленин и развитие казахской советской государственности» (1970 г.), «Некоторые вопросы методологии изучения национально-государственного строительства» (1974 г.), «Казахский отдел Народного комиссариата по делам национальностей РСФСР» (1975 г. в соавторстве с С.О. Даулетовой и

М.Ш. Исмагуловым), «От освободительных идей к Советской государственности в Бухаре и Хиве» (1976 г.), «Советская национальная государственность и сближение наций» (совместно с И.К. Рейтором).

В 1996 г. им была опубликована монография «Конституция и Парламент Республики Казахстан» объемом 352 страницы. В ней автор размышлял о сложных перипетиях конституционной реформы, становлении парламентаризма и других высших структур государственной власти Казахстана в посттоталитарный период. А два года спустя (в 1998 г.) им была опубликована монография «Теория и практика автономизации в СССР». В этой работе на большом фактическом и аналитическом материале воспроизведена картина распада супердержавы – Союза ССР и образование на базе его бывших автономных территорий новых независимых республик.

В 2007 г. вышла книга Салыка Зиманова на русском и английском языках «Государство и контракты в сфере нефтяных операций». В данной монографии автор обосновывал роль государства при привлечении иностранных инвестиций в нефтяной сектор экономики республики.

С. Зиманов являлся руководителем государственной программы «Культурное наследие» по изданию десятитомной коллективной работы «Древний мир права казахов». Во введении к первому тому ученый писал, что опубликованием десятитомного труда он исполняет долг перед своим народом и его историей. Следует отметить, что вышло десять томов данной работы к 2009 году.

Научные труды академика С. Зиманова пользуются большой популярностью у студентов, преподавателей вузов, научных работников и у юристов – практиков. Хотелось бы высказать искренние слова благодарности медиа-корпорации «Зан», которая в 2009 г. издала 10 томов собрания сочинений академика Зиманова, куда вошли основные его произведения более чем за 60-летний период научного творчества.

Будучи ректором Казахского академического университета, академик С. Зиманов вел большую работу по подготовке кадров нового поколения юристов. В созданном им университете была разработана модель подготовки юриста XXI века, в которой основное внимание уделялось следующим положениям: соединение достижений право-

вой науки и других гуманитарных наук с высшим правовым образованием, т.е. соединение науки и высшего образования; «экономизация» высшего правового образования – студенты должны овладеть «малым базовым» экономическим образованием, в особенности в области финансово-кредитных отношений; интенсивная языковая подготовка; компьютеризация; целенаправленная идейная подготовка.

Салык Зиманович был хорошим семьянином, заботливым отцом и дедушкой. Его супруга Шарбан Баталова - академик Национальной академии наук, доктор химических наук, профессор, Заслуженный деятель науки и техники Казахстана. К сожалению, она рано ушла из жизни. Согласитесь, это редкость, чтобы в одной семье муж и жена были академиками. Конечно, помощь и поддержка Салыка Зимановича позволили его супруге добиться огромных высот в науке.

Супруги Зимановы воспитали прекрасных детей: двух дочерей (Гульжамал и Меруерт) и сына Мухтара. Старшая дочь Гульжамал пошла по стопам родителей – в науку: она доктор медицинских наук, профессор. Салык Зиманович был прекрасным и добрым дедушкой для своих трех внуков: Ермека, Ербола, Айман, которые успешно окончили университеты и работают по своим специальностям.

Вклад, внесенный выдающимся ученым, патриотом и гражданином Салыком Зимановичем Зимановым в становление независимости Казахстана, огромен. Его научные труды являются классикой не только казахстанской, но и мировой юриспруденции. Память о великом государственном и общественном деятеле Казахстана, ученом-академике Салыке Зиманове должна быть увековечена. Его именем должны быть названы улицы в городах: Нур-Султане, Алматы и Атырау, а также его имя следует присвоить одному из университетов в республике и школе на его родине в Атырау.

В октябре 2020 г. в Парламенте сенатор Мухтар Кул-Мухаммед, предложил назвать именем Салыка Зиманова улицы в Алматы и Атырау, установить ему памятник и назвать в честь него школу в столице, также провести юбилейные мероприятия, посвященные 100-летию выдающегося казахстанского ученого-юриста в 2021 году. Мы ученики Салыка Зимановича очень благодарны сенатору Мухтару Кул-Мухаммеду за его инициативу. Имя Салыка Зиманова навсегда останется в истории советского и независимого Казахстана!

*Ғ.Ғ. Халидуллин,
Абай атындағы ҚазҰПУ т.ғ.д., профессоры*

ҒҰЛАМА ҒАЛЫМ, ӨНЕГЕЛІ ҰСТАЗ, ЕЛЖАНДЫ ҚАҢАРМАН АЗАМАТ

Тірі кезінде-ақ Республика заң ғылымның патриархы атанған Салық Зиманұлы Зиманов 1921 жылы 19 ақпанда Гурьев /Атырау/ облысы Қызылқоға ауданында дүниеге келген. Ол Гурьев қаласындағы Жамбыл атындағы қазақ орта мектебін бітіреді. Әкесі Зиман Жарылғасынов суретшілік өнермен әуестенген кісі болған екен. Оның кенеттен қайтыс болуына байланысты Алматы дәрігерлік институтына түссем деген ойы іске аспай қалады. Ол екі жылдық мұғалімдік курсы бітіріп, Маңғыстауда Форт-Шевченко қаласындағы орта мектепте математика және физика пәнінің мұғалімі болып қызмет атқарды. 1939 жылдың желтоқсанында әскер қатарына шақырылып, Грузияда әскери борышын өтеп жүргенде соғыс басталып кетеді.

Салық Заманұлы Ұлы Отан соғысына бастан аяқ қатысқан майдангер және жұрттың көбі біле бермейтін бір жәйт, ол кісі- қатардағы солдаттан бастап полк командирі дәрежесіне дейін көтерілген қолбасшы жауынгер. Өзінің айтуы бойынша Сәкен Ұлы Отан соғысы кезеңінде полк командирі дәрежесіне дейін көтерілген ең алғашқы қазақтардың бірі. Кейде осы мен полк командирі дәрежесіне Бауыржанмен қатар жеттім-ау деймін – деп отыратын. Өйткені полк командирінің орынбасары қызметін атқарып жүрген кезеңде полк командирі ұрыста қаза болып, оның орнына уақытша 3 айдай полк командирі қызметін атқарғанмын дейтін. Ол кісінің майдангер ретінде алған асулары соғыстан кейінгі бейбітшілік заманда жеткен жетістіктерінің көлеңкесінде қалып қойған сияқты. Сондықтан, Салық Заманұлының майдангер-солдат ретіндегі бейнесі әскери тарих мамандары тарапынан арнайы зерттеуді талап етіп, сұранып тұр.

Соғысқа басынан аяғына дейін қатысса да соғыс жәйлі Сәкен көп айтпайтын. Жеңіс күндері тойланатын сәттерде ғана аз-кем ашылып сөйлейтін. Онда да өзінің батырлығын емес, соғыс уақытының ауырлығын және майдан көріністерінің ащы шындықтарын

тұспалдап жеткізуге арнап баяндайтын. Дегенмен де соғыс адам өлтірудің ашық және заңдастырылған нысаны және жүйесі екендігін арнайы айтушы еді.

Салық ағаның соғыс уақытында орын алған мына оқиғаны бірнеше рет есіне алғаны бар. «Европаның бір қаласын алдық, – дейді Сәкең. – Содан жауынгерлерге арнап концерт беретін болып театрға бардық. Сахнаға көтерілген әртістер би билеуден бастады. Бір би, екі би, үш би.. Қасымдағы солдаттар «қашан ән айтады»? – деп мені мазалай бастады. «Шыдаңдар, қазір айтады» – деймін. Бірақ концерттің соңына дейін бірде-бір ән салынбай, кілең би билене берді. Мінеки, билет дегеннің не екенін мен осылай білдім» – деп, жарықтық, қарқылдап күлетін.

Соғыстан екі дүркін 1 дәрежелі «Ұлы Отан соғысы» және «Қызыл жұлдыз» ордендерімен, сансыз медальдармен марапатталып, елге оралған 25 жасар жас жігіт бейбіт өмірге құлшына араласты.

Сахараның аптап ыстығынан әсер құтылып, кепкен кенезесін қаталаған шөлін басу үшін мөлдір бұлақ суына құмарлана әрі құштарлана бар епкінімен бас қойған жолаушы іспеттес, Салық Зиманұлы да бейбіт өмірдің айдынына сүңгіді де кетті. Және ертегілердің жыл сайын емес ай сайын күн сайын өсетін алыптарындай өзі таңдап алған білім мен ғылым жолы – заңтану саласында замандастары ғана емес, кейінгі буын өкілдері мен ұрпақтары да таңғалатындай айтулы адымдар, қарышты қадамдар жасады. Шын мәнінде де атамыз 2 жыл ішінде бүкілодақтық заң институтын екстернмен бітіріп/1948-1950 жж/ бітірісімен Мәскеуде заң ғылым бойынша кандидаттық диссертация қорғайды. /1950 ж/ Сөйтіп, соғыстан кейінгі бас-аяғы 4 жыл ішінде заң ғылымдарының кандидаты болды.

Мінеки, Салық Зиманұлының қызмет бабына өсуі де осы жылдардан бастау алады. Әрине, Сәкең үшін мансап жолы ешқашан да басты бағыт болып есептелген жоқ, дегенмен ұйымдастырушылық қабілеті мен жұртты өзімен бірге ерте білер талантын байқаған республика басшыларының ішінде Қаныш Сәтпаев Сәкеңе ықыласы ерекше еді / жас ғылымды басшы қызметтерге тарта бастайды. Ұлттық Ғылым Академиясы құқық секторының аға ғылыми қызметкері болып басталған ол, кейін осы сектордың меңгерушісі

/1950-1952 жж./ одан кейін Алматы заң институтының директоры /1952-1955 жж/ С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік Университеті заң факультетінің деканы /1955-1958 жж/, Ұлттық Ғылым Академиясының философия және заң институтының директоры /1958-1969 жж./ болып қызметкер атқарады. 40 жасында Мәскеуде заң ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғап /1961 ж/ 46 жасында Республикасының Ұлттық Ғылым Академиясының академигі болып сайланады /1967 ж./

Салық Зиманұлы осы жылдар ішінде заңгер – ғалым ретінде қалыптасып, жазған ғылыми еңбектері Республика және Одақ құқықтанушылары тарапынан жақсы бағаланып, есімі елге танымал бола бастайды. Ол кісінің осы уақыт аралығында жазған көптеген еңбектерінің ішінен 3 монографиясын атап өтуге болады. Олар – 1958 жылы Алматыдан шыққан «Общественный строй казахов первой половины XIX века» еңбегі, 1960 жылы шыққан «Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX века» атты кітабы және 1965 жылы В.Атишевпен бірігіп жазған «Политические взгляды Чокана Валиханова» монографиясы. Бұл еңбектер жыл өткен сайын өз құндылықтарын еселеп, қазақ заң ғылымындағы ерекше орынға ие ғылыми ізденістер екендігі айқындай түсуде.

Салық Зиманұлы 1970 жылдан 1990 жылдардың басына дейін күректей 20 жыл бойы мансап пен лауазымынан бойын аулақ салып, таза ғылыми еңбекпен айналысады. Ол 1976-1977 жылдар аралығында ҚР Ғылым академиясының ғылыми хатшысы болып қызмет істеді.

Мінеки, осы жылдар кезінде Салық Зиманұлы заң ғылымының күрделі де, қиын теориялық және тарихи мәселелеріне арнайы зейін қойып, оны тереңдеп зерттеуге аса мн берді. Әрине, бұл мәселелерінің түпкі тоғысатын тұсы және басты бағыты мен мақсаты біреу-ақ еді. Ол – қазақ ұлттық мемлекеті мен құқығының кешегісі мен бүгінгісі және болашағының теориясы және тарихы болатын. Сондықтан да академик Зимановтың партиялық-идеология мен таптық мәніне толық әмірін жүргізіп тұрған осы заманның өзінде жазған еңбектері бүгінге танымдық тартымдылығын және ғылыми құндылығын сақтап қалды. Ол еңбектердің ішінен арнайы атап өтуді талап ететіндері мыналар: «В.И. Ленин и Советская нацио-

нальная государственность в Казахстане» /1970 ж./ «Казахский отдел Народного комиссариата по делам национальности в Бухаре иХиве /1976 ж./ «Казахский Революционный Комитет /1981 ж./ «Россия и Букеевское ханство» /1982 ж/ «Общественно-политические взгляды М. Сеарина» /1989 ж. К.З.Идирисовпен бірге жазылған.

Ал Кеңес Өкіметі құлап, еліміз егемендік пен тәуелсіздікке бет бұрған 90-жылдары Салық Зиманұлы өзін жаңа заманның жаңаша ойлау мен жаңаша іс-әрекеттерге дайын жасындай жалынды мемлекет қайреткері екендігін көрсете білді. Сөйтіп, ол Республикалық Жоғарғы Кеңестің депутаты болып 2 дүркін сайланады. 1990-1993 жылдары Ғылым Академиясының атынан халық депутаты болып сайланса, 1994-1995 жылдары Атырау облысынан депутаттыққа түскен 3 кандидаттың ішінен бірінші орын алып, қайтадан халық депутаты атағына ие болады.

Мемлекетіміз бен құқықтық жүйеміз аяғына жаңа тұрып, тәйтәй басып келе жатқан осы ұрымтал кезеңде олардың ішкі мәні мен мазмұны, бағыт-бағдары мен құндылықтары қандай болу керек деген сұрақтар қоғамда да, Жоғары Кеңес ішінде де кескілескен пікірталас – тартыс, дау-дамай арқылы реттеліп жатты. Мінеки осы тұста Салық Зиманұлының білімі мен біліктілігі, көрегендігі мен өткірлігі, екі тілді еркін меңгерген шешендігі ұлтымыздың мемлекеттік мүддесін қорғап, заң жүзінде берік бекітуге қызмет жасады. Мемлекеттік егенмендік мемлекеттік тәуелсіздік, мемлекеттік тіл, мемлекеттік қауіпсіздік оралмандар тағдыры, әлеуметтік қамсыздандыру, мемлекеттің ең жоғары билік органдарының мәртебесі – минеки, Сәкең араласып оң шешімін табуға септігін тигізген көптеген мәселердің қысқаша ғана тізбегі осындай.

Салық Зиманұлы мұнан кейінгі жылдары да өзінің азаматтық белсенділік тұғырынан тайған жоқ. Соның айшықты дәлелі ретінде 1995 жылы Қазақ Академиялық Университеті атты мемлекеттік емес жоғары оқу орнын ашқандығын айтуға болады. Өмірден озғанға дейін Сәкең осы Университет негізінде «Парасат» атты ғылыми-зерттеу институтының директоры болып ғылыми ізденіс қызметін жалғастырды.

Соңғы жылдары Сәкең өзінің Парламентте депутат болып істеген уақытын көріп-білгендігін және ой елегінен өткізіп

түйгендерін «Конституция и Парламент Республики Казахстан» /1996 ж./ еңбегінде жариялады. Ал, оның «Теория и автономизация в СССР» /1998 ж./кітабы ғылыми жұртышылық тарапынан аса жоғары баға алып та үлгерді.

Салық Зиманұлының арнайы атап өтуде талап ететін ғылыми жетістігі – ол кісінің дәстүрлі қазақ құқығын зерттеуге бағытталған қазақша, орысша, ағылшынша жазылған 10 томдық «Қазақтың ата заңдары» атты еңбегі. Бұл еңбектің жүйелі түрде қолға алынып, жазылып баспадан шығуына он жылдан астам уақыт өтті. Қазір бұл серияның 10 томдығы толық жарық көрді. Салық Зиманұлының аталмыш еңбегі қазақ ұлттының ғана емес, әлемдік құқықтанымдығы үлкен құбылыс заң ғылымындағы биік жетістік, әлем халықтарының құқықтың мәдениетін зерттеу ісіндегі аса ірі табыс екендігі қазірдің өзінде мойындалуда.

Әрине, айналып өтуге болмайтын және зиялы қауым түгел мойындаған Салық Зиманұлының тағы бір қыры- ол кісінің майталман шешендігі.

Салық Зиманұлының жеке басының батырлығы, адамгершілік қасиеттері және іс-әрекеттері туралы аңызға бергісіз оқиғалар көп. Соның бірі, әрине Сәкеңнің 1986 жылы «Желтоқсан оқиғасы кезінде Мәскеу окілі, Коммунистік партия Орталық Комитеттің хатшысы Соломенцевке, Қазақстанның жаңа басшысы Колбинге қарсы шығып сөйлеуі. «Партиялық билеттен айырылып қаласың, қарсы шығып сөйлемей»- деп үгіттегендердің тілін алмаған айбарлы академик «Желтоқсан» оқиғасын» жалаң ұлтшылық» деп айыптаушыларға бой бермей, өз сөздерінде және мақалаларында бұл оқиғаның сыры мен сипаты тереңде жатқанын, қазақ халқының ұлттық мемлекеттік мүддесінен бастау алатын және соған қызмет ететінін меңзеген.

Әрине, Колбин де және сол кездегі партия қайраткерлері де Сәкеңнен ақылырын алып, «кектерін» қайтарып қалауға тырысты. Сөйтіп, « қалада екі үйі бар» деген желеумен Сәкеңнің тау бөктерінде салынған дачасын сатуға мәжбүрледі.

Көп жұрт біле бермейтін мына бір оқиғаны да айта кетсем деймін. 2003 жылы болуы керек. Сәкеңнің үйіне және оның көршілеріне ұры түсті. Бір күні Сәкең ұрының ұсталғанын және онымен сөйлескенін айтып келді. «Өзі рецидивист» ұры екен. Түрмеден шыққанына

4-5 ай болыпты. Ешкім жұмысқа алмапты. Үйленейін деп жүрген. Амалсыздан ұрлыққа барыпты.» – дейді. «Жұмысқа алғанда ұрлық жасамас па еді. Енді сотқа қатысып оны қорғап қалуым керек» – деді. Кейін білдім, Сәкең және ұрыдан жапа шеккен көршілерінен /кілең академиктер/ ұрыны кешірдік, оған қояр талабымыз жоқ» деген хатты ұйымдастырып сотқа беріпті. Және Алматы орталық сотының төрағасына барып ұрыны босатып беруді сұрапты. «Сәкең өзі келгенсін ұры рецидивист болса да, заң шеңберінде мүмкін болған бар жеңілдікті жасадық» – дейді сол кездегі қалалық сот төрағасы Сабек Әлімбеков, осы оқиға туралы сұрағанымда. Жаза басқан осы азаматқа Сәкең кейін де қол жұмысқа алуын көмектесіп өз таныстарына телефон шалып бергені әлі есімде.

Салық Зиманұлы туралы сөз қозғағанда ол кісінің жұбайы – химия ғылымдарының докторы, профессор, ұлттық Ғылым Академиясының академигі, марқұм Шарбану Батталқызы Батталовнаның еске алмай өту мүкін емес. Сәкеңмен елу жылдан астам оттасып, Меруерт, Мухтар, Гүлжамал есімді ұл-қыздарын ұядан ұшырған, немерелерін көріп, сүйіп өткен Шарбану Батталқызы сөзге бай, ойға алғыр, сөзге жүйрік қазақтың азамат жарының бірі еді. Жерді жеке меншікке беруге жаны қалмай, күйіп-пісіп, тіліміздің мемлекеттік тұғырдан берік орын алуына аянбай атсалысқан Шарбану апамыз Сәкеңнің жары ғана емес, өмірдегі айнымас серігі де бола білді.

Салық Зиманов соғыс кезеңде алған I дәрежелі Отан соғысы /2 рет алған/ және «Қызыл жұлдыз» онымен қоса «Халықтар достығы» /1987 ж/ Парасат /2001 ж/ ордендерімен марапатталды. Ал, 1993 жылы Президенттің бейбітшілік пен рухани келісім тұғырына ие болса, ол 2001 жылы Республикамыздың мемлекеттік сыйлығының иегері болды. 2011 жылы «Құрмет орденімен» марапатталды.

Салық ағамыздың ең соңғы кітабы «Парламент Казахстан в трудные годы провозглашения независимости» өзі өмірден озардан 10 күн бұрын баспадан шықты. Жақсы көрген адамдарына кітаптарынын арнайы сөз жазып таратуды ұнататын академик бұл кітаптың 3-4 данасына ғана өз қолымен арнайы сөздер жазуға шамасы жетті, қалған даналарына қолтаңба қоюға әлі келмей қалды.

Қазақ мемлекеттік тарих қалтарысында қалып қоймай, қайта жаңғырып әлемдік аренаға егемен ел деңгейінде көтерілгенін өз

көзімен көріп, ой елегінен тағы бір өткізген Сәкең бұл кітабында, әдетте ашық айта бермейтін бір ойына орын беріпті. 1990 жылы 25 қазанда «Қазақ ССР-нің мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияны қабылдағаннан кейін кешкісін 20-30 депутат – қазақзиялылары кабинетте жиналып «шай ішу» өткізеді, өздерін билеген ой-толғауларын өзара ортаға салады. Сонда академик Салық Зиманов бастаған олардың айтқан пікірлерінің ішінде мынандай сөз бар «Казахи должны благодарить вначале Бога... за провозглашение автономии, а сегодня суверенной Казахской Республики» (Аталмыш кітап 5 бет).

Кеңестік дәуірлерде өз ойын « тұмшыланды » эзоптық тәсілмен жеткізуге әбден машықтанған Салық Зиманұлы өзінің Аллаға деген кәміл сенімін, берік иманын, шексіз шүкірлігін бізге өзінің соңғы кітабында дәл осылай жеткізіп кетіпті.

*Р.С. Сартаева,
главный научный сотрудник Института философии,
политологии и религиоведения КН МОН РК,
кандидат философских наук*

СЛОВО О ВЫДАЮЩЕМСЯ УЧЕНОМ-ЮРИСТЕ, АКАДЕМИКЕ НАН РК САЛЫКЕ ЗИМАНОВЕ

Академик НАН РК Салык Зиманович Зиманов относится к тому типу выдающихся ученых, которые в своих исследованиях поднимаются до философского уровня анализа и обобщения, философского подхода, подхода предельного охвата и глубины.

Отсюда берет начало глубокое понимание академиком С.З. Зимановым разницы между должным и сущим с точки зрения философии и юриспруденции, разницы между законом и правовой реальностью. И отсюда его отношение к феномену закона и понимание закона, должного иметь, по его глубокому убеждению, прежде всего, предупредительный, а не карательный характер. Об этом он неоднократно говорил и подчеркивал в своих публичных выступлениях. И такое фундаментальное философское отношение к праву, надо признаться, можно проследить, к сожалению, в работах немногих ученых-юристов (в работах В. Мамута, Котова и некоторых других).

Его исследования в любой области правовой науки были абсолютно релевантны требованиям этики ученого. Для всех исследований Салыка Зимановича характерна тщательность и глубина анализа, широкая доказательная база, серьезная аргументация, категориальный подход, при котором большое внимание уделяется анализу содержания категорий.

К докладам на любом уровне Салык Зиманович очень серьезно готовился. Знаю об этом, так сказать, из «первых рук», поскольку мои родители общались с семьей Зимановых. Философы имели возможность убеждаться в этом в период существования Института философии и права, директором которого в определенный период истории существования нашего института был Салык Зиманович.

Следует отметить, что работа в институте философии и права шла на пользу научным исследованиям как философов, так и юри-

стов. Юристы, участвуя в совместных с философами конференциях, круглых столах, методологических семинарах, невольно обращали внимание на необходимость философского подхода, как подхода предельного охвата и глубины. Философы, в свою очередь, видели в анализе проблем права, помимо возможности решения собственно философских проблем, возможность выхода в «практику» через взаимосвязь этики и проблем права. Понятно, что право не может быть источником морали, но неоспоримым фактом является и то, что в правовой культуре в идеале проблемы права должны быть тесно связаны с проблемами нравственности.

Отсюда формируются проблемы философии права. В том числе рефлексивная традиция в философии права, предполагающая философский анализ универсалий и основополагающих принципов правового мышления, юридического мировоззрения и включающая в себя классическую философию права Канта, Фихте, Шеллинга, Гегеля и юридическую герменевтику [1]. Многие исследователи отмечают возрастание роли вопросов права в современной цивилизации в контексте проблем понимания и взаимопонимания. Поэтому в трудах выдающихся ученых-юристов можно проследить тенденции объединения классической рефлексивной и герменевтической интеллектуальных традиций в правовом мышлении. И «если классическая философия права обращается к рефлексии познавательных, дискурсивных способностей правового мышления, то юридическая герменевтика – к исследованию его диалогичной, понимающей способности» [1].

А если обратиться к одной из важнейших работ Гегеля – «Философия права», из которой можно понять гегелевскую философию вообще, и которая, в свою очередь, явилась одним из основных источников марксистской философии, материалистической диалектики, то можно отметить, что она представляет собой диалектическое соединение (трактовку) проблем нравственности, права, государственности на основе историзма. Кстати, здесь необходимо отметить наметившиеся новые тенденции в оценке объективно-идеалистической (марксистская трактовка) философии Гегеля и Платоновского учения «идея-тело», которые дает современная наука [2]. Данные современной астрофизики, физики атмосферы и других областей науки свидетельствуют в немалой степени в пользу Гегелевской объ-

ективно-идеалистической философии и философии неоплатонизма, в основе которого лежит Платоновская концепция «идея-тело».

Особенное значение приобретают вопросы теории права и философии права на постсоветском пространстве, на котором заново стали разрабатываться институциональные основы на базе обретения независимости и нового общественного устройства и экономического уклада. К таким ученым, в правовом мышлении которых можно проследить тенденции объединения классической рефлексивной и герменевтической интеллектуальных традиций, как уже отмечалось ранее, можно отнести академика Салыка Зимановича Зиманова. Учитывая то, что правовые системы разных стран находятся на разных уровнях развития и имеют специфические особенности, связанные с типом рациональности, лежащим в основе соответствующей культуры, можно сказать, что труды академика С.З. Зиманова от историко-правовых до правоприменительных являются вкладом не только в теорию права и философию права Казахстана, но и в мировую теорию и философию права.

В целом, возвращаясь к оценке вклада академика Салыка Зимановича Зиманова в юридическую науку, можно еще раз констатировать не только его вклад в теорию права, но и говорить о его вкладе в философию права, поскольку академик С.З. Зиманов представляет собой тот самый тип выдающихся ученых, как уже отмечалось ранее, которые поднялись в своих исследованиях до философского уровня анализа событий, научных данных и фактов. Практически во всех работах Салыка Зимановича (от историко-правовых до правоприменительных) проблемы права, государственности и проблемы нравственности диалектически соединены. Кроме того, Салык Зиманович был не только юристом-теоретиком, но и юристом-практиком, о чем свидетельствует его большая трудовая биография.

Так, в 1952 году он возглавляет Алма-Атинский юридический институт. Кстати, позднее, в постсоветское время два академика-юриста, С.З. Зиманов и С.С. Сартаев, выдвинули идею открытия государственного юридического института, что и было осуществлено – был открыт КазГЮУ, позднее приватизированный и ныне называемый Казахским гуманитарно-юридическим университетом. В 1956-1958 годах Салык Зиманович работал в должности декана юридического факультета КазГУ им. С.М. Кирова, а с 1958 года – директором

Института философии и права. Довольно рано для того времени в 1961 году защитил докторскую диссертацию на тему «Общественно-политический строй Казахстана в конце XVIII – первой половине XIX веков». В 1964 г. он становится профессором, а в 1967 г. – академиком Академии наук Казахской ССР. В 1995 году он стал ректором Казахского академического университета. Кстати, долгое время он возглавлял Отделение общественных наук Академии наук Казахской ССР в качестве академика-секретаря и пользовался огромным авторитетом среди ученых. В советское и постсоветское время избирался народным депутатом нашей страны, председателем и членом различных комитетов и комиссий: в 1990-1994 годах – народным депутатом КазССР и РК, с 1992 года – председателем Комитета по делам ветеранов и инвалидов, членом консультативного совета при Президенте РК, с июня 1993 года – членом Национального совета по государственной политике. В 1994 году был избран председателем Комитета конституционного законодательства и правам человека Верховного Совета республики. Кроме того, Салык Зиманович был членом комиссии по подготовке проекта Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан», членом комиссии по подготовке проекта новой Конституции.

Многолетний труд Салыка Зимановича на поприще науки, различных государственных учреждениях, в высшем законодательном органе власти нашей страны был высоко оценен: академик С.З. Зиманов еще в 1971 году получил высокое звание заслуженного деятеля науки КазССР, награжден орденами Дружбы народов, «Парасат» (2001 г.), «Отан» (2010 г.). В 1993 году Зиманов стал Лауреатом Президентской премии мира и духовного согласия, а в 2001 году – Лауреатом Государственной премии Республики Казахстан. Академик Зиманов – автор около 500 научных публикаций, в том числе 17 монографий, 12 из которых написаны им лично, а другие – в соавторстве.

Салык Зиманович, как настоящий ученый, принимал активное участие в работе научных конференций, как международных, так и республиканских, входил в редакционные коллегии крупных юридических изданий, готовил юридические кадры для советских и постсоветских республик, осуществляя научное руководство кандидатскими и докторскими диссертациями.

Академик С.З. Зиманов подготовил несколько десятков кандидатов и докторов юридических наук, выступил в качестве научного оппонента по почти сорока кандидатским и докторским диссертациям. Его ученики и последователи составляют целую научную школу, способную исследовать многие проблемы теории и философии права.

Высокая общая культура в совокупности с качествами настоящего ученого во многом определяла стиль его общения с коллегами, учениками: предельно интеллигентный, демократический, простой и в то же время принципиальный. Такой подход в работе с учениками побуждал их к самостоятельной, инициативной научной работе.

В сферу научных интересов Салыка Зимановича входил широкий спектр проблем от общих вопросов истории государства и права, общественно-политической мысли дореволюционного Казахстана, теории и истории национальной советской государственности в Средней Азии и Казахстане и до разработки теоретических и практических проблем государственности и парламентаризма независимого Казахстана. Все его научные статьи, монографии, получившие высокую оценку среди специалистов и общественности, отличаются высокой юридической культурой и философским подходом, подходом предельного охвата.

Среди работ академика С.З. Зиманова, посвященным проблемам истории государства и права Казахстана, можно выделить, прежде всего, такие монографии, как: «Общественный строй казахов первой половины XIX века» (1958 г.), «Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX века» (1960 г.), «Россия и Букеевское ханство» (1982 г.), «Казахский суд биев – уникальная судебная система» (2008 г.). Кроме того, под его редакцией и с его предисловиями были опубликованы такие переводные работы, как «Уголовно-судебное уложение Карла V – «Каролина» (XVI в.)» в переводе и с примечаниями С.Я. Булатова (1967 г.), а также часть уникальной работы (докторской диссертации) С.Л. Фукса по истории казахского обычного права (1981 г.), которая была защищена и написана в виде монографии еще в 1949 году в Алма-Ате и почти сразу была засекречена ввиду неоднозначной оценки политики царской России по отношению к «инородцам» (в данном случае, казахам). По истории государства и права Советского Казахстана под редакцией академика

ка С.З. Зиманова (соавторстве с М.А. Биндером) была написана и издана трехтомная работа.

Есть среди научных работ Салыка Зимановича и серьезные монографические исследования, посвященные проблемам истории правовой и политической мысли Казахстана второй половины XIX века – начала XX века. Это такие его монографии, как: «Политические взгляды Чокана Валиханова» (1965, совместно с А.А. Атишевым), «Общественно-политические взгляды Мухамеджана Сералина» (1989, совместно с К.З. Идрисовым).

Целый ряд научных работ академика Зиманова в советский период посвящен проблемам национально-государственного строительства советского Казахстана. Это следующие монографические исследования: «Ленин и развитие казахской советской государственности» (1970 г.), «Некоторые вопросы методологии изучения национально-государственного строительства» (1974 г.), «Казахский отдел Народного комиссариата по делам национальностей РСФСР» (1975, в соавторстве с С.О. Даулетовой и М.Ш. Исагуловым), «От освободительных идей к Советской государственности в Бухаре и Хиве» (1976 г.), «Советская национальная государственность и сближение наций» (совместно с И.К. Рейтором).

В постсоветское время Салык Зиманович опубликовал монографию «Конституция и Парламент Республики Казахстан» (1996), посвященную проблемам разработки конституционных реформ, становления парламентаризма и различных государственных институций в Республике Казахстан в постсоветский период. Чуть позднее (1998) академик С.З. Зиманов опубликовал монографию «Теория и практика автономизации в СССР», в которой он осуществил анализ (на широкой фактологической базе) процессов распада СССР.

Как уже отмечалось ранее, есть в научных исследованиях академика Зиманова и работы правоприменительного характера, такие, как вышедшая в 2007 г. на русском и английском языках монография «Государство и контракты в сфере нефтяных операций». В этой работе рассматривается роль государства при привлечении столь важных для всех развивающихся государств иностранных инвестиций в нефтяной сектор РК.

Академик Зиманов, кроме всего прочего, был научным руководителем десяти томной коллективной работы «Древний мир права

казахов» (в рамках государственной программы «Культурное наследие»), полностью изданной к 2009 году. Этот объемный труд, по словам самого Салыка Зимановича (Введение к 1-ому тому), стал исполнением долга «перед своим народом и его историей».

Отдельно хочется отметить, что Салык Зиманович был не только выдающимся ученым, но и хорошим семьянином, отцом и дедом, супругом известного ученого-химика Шарбан Батталовны Батталовой. Шарбан Батталовна Батталова – академик НАН РК, доктор химических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники РК была также выдающимся ученым и организатором науки в нашей стране, подготовившим целый ряд известных ученых-химиков. Конечно же, взаимная поддержка и согласие позволили этой семье настоящих ученых добиться огромных высот в науке.

Выдающиеся ученые, академики НАН РК С.З.Зиманов и Ш.Б. Батталова реализовали себя не только в науке. Супруги Зимановы – родители троих детей: двух дочерей – Меруерт и Гульжамал и сына Мухтара, которые стали достойными гражданами нашей страны.

Трое внуков, – Ербол, Ермек и Айман, – окончив отечественные и зарубежные университеты, живут и работают в США, Чехии и Словакии. А младший внук Ербол Зиманов даже служил в американской армии в Афганистане и является ветераном войны в США.

Наша семья дружила с семьей Салыка Зимановича. Мой отец, тоже известный в Казахстане и за рубежом юрист, академик НАН РК С.С. Сартаев с огромным уважением относился к Салыку Зимановичу и его семье. Уважение было связано, в первую очередь, с оценкой вклада академика НАН РК Зиманова в становление и развитие юридической науки и образования в Казахстане. Кроме того, мой отец уважал Салыка Зимановича за высокие моральные, человеческие качества. Следует отметить, что уважение это было взаимным и не мешало им вступать между собой в активные дискуссии в период очень важной, сложной и интересной для юристов работы по установлению институциональных основ постсоветского Казахстана в Верховном совете нашей страны. Моя мама, ученый-химик, преподаватель КазГУ им. С.М. Кирова (ныне КазНУ им. аль-Фараби), ученица выдающегося ученого-химика, академика АН КазССР Д.В. Сокольского, всегда отмечала, что не только юристы, но и химики знали, каким настоящим

ученым был Салык Зиманович. Он тщательнейшим образом, со скрупулезностью настоящего исследователя готовился даже к небольшим докладам или сообщениям.

В январе текущего года состоялась международная научно-практическая конференции (онлайн), организованная Министерством юстиции совместно с Институтом законодательства и правовой информации, на тему: «Академик С.З. Зиманов: жизненный путь и научные достижения».

На конференции выступил Председатель Верховного Суда Жакып Асанов, который совершенно справедливо отметил: «Талантливый, блестящий ученый, он (Салык Зиманович – Р.С.) не просто вселял интерес к своему предмету, прививал своим студентам глубокое уважение к выбранной профессии и стремление быть полезными своей стране» <...> Салык Зиманович останется в истории, как один из основателей казахстанской юридической науки, первый доктор юридических наук среди казахских исследователей и первый казахстанский академик-юрист» [3].

Действительно, академик НАН РК Салык Зиманович Зиманов останется в памяти народа Казахстана не только как выдающийся ученый, внесший вклад в теорию и практику юридической науки и философию права, но и как великий государственный, общественный деятель и патриот нашей страны. Память о великом государственном и общественном деятеле Казахстана, ученом-юристе, академике Салыке Зимановиче Зиманове должна быть увековечена. И такая работа уже началась.

Литература

1. Малинова Изабелла Павловна. Философия права: Рефлексив. традиция: диссертация ... доктора философских наук: 09.00.10. – Екатеринбург, 1997. – 298 с. РГБ ОД, 71:98-9/17-9. – С.3-4.

2. Сартаева Р.С. Экология человека, новая онтология и устойчивое развитие Казахстана. – Монография / Под общ. ред. А.Х. Бижанова. – 2-е изд. перераб. и доп. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2018. – 312 с.

3. Выступление Председателя Верховного Суда РК Жакыпа Асанова на онлайн международной научно-практической конференции на тему: «Академик С.З. Зиманов: жизненный путь и научные достижения», январь 2021. Дата обращения: 15 марта 2021, 17:10. - <https://sud.gov.kz/rus/news/zhasanov-vystupil-na-konferencii-posvyashchennoy-100-letiyu-akademika-i-vidnogo>

II. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ С.З. ЗИМАНОВА И СОВРЕМЕННОСТЬ

*Н.Л. Сейтахметова,
главный научный сотрудник Института философии,
политологии и религиоведения КН МОН РК,
член-корреспондент НАН РК.*

ИЗМЕРЕНИЕ ПРАВСТВЕННОСТЬЮ: ПАМЯТИ АКАДЕМИКА НАН РК С.З. ЗИМАНОВА

Судьба Салыка Зимановича Зиманова – академика НАН РК, выдающегося ученого-юриста – связана была с философией. Будучи первым директором Института философии и права АН КазССР, С.З. Зиманов собрал под свое крыло креативно мыслящих молодых ученых и за десять лет превратил его в авангард гуманитарной науки Казахстана. Такие направления как диалектическая логика, философские проблемы естествознания, этика и аксиология, онтология познания, философия права развиваются в дискурсе с международной гуманитарной наукой, получая мировое признание. Особое значение для казахстанской науки имеет такое направление как философия права, которое академик С.З. Зиманов считал приоритетным для развития междисциплинарных исследований. Понимая под философией права науку, которая раскрывает онтологический смысл права, его ценностную, нравственную, антропологическую, гуманистическую природу, академик Зиманов проблематизировал возможность консенсуса права и морали, соотношения права и власти. Заслуга Салыка Зимановича не просто в том, что он использовал философские аргументы в раскрытии феномена права, а в том, что он поднимая вопрос о правовой реальности, определял ее значение во всех формах общественного сознания, раскрывая влияние на нее и ее влияние на сознание общества и личности. Салык Зиманович Зиманов был в центре судьбоносных событий в казахстанской науке: реформы образования и науки, внедрение новых технологий обучения, поиск новых гуманитарных парадигм. А еще есть гражданский

долг. Его голос звучал в защиту науки, свободной науки, которая делается свободными людьми. Тема его творчества – нравственные основания права – стала лейтмотивом всех юридических работ. О необходимости нравственных законов и следованию им писало много философов и юристов. Академик Зиманов в своих выступлениях следовал Канту: исполнять законы означает не принуждение, а осуществление личностной свободы. Моральные принципы для ученого должны были исполняться и де-юре и де-факто.

Академик Зиманов в своих работах о государстве, праве и законах выделяет проблему их ценностного значения для жизни человека. Философские категории: свобода, справедливость, долг ученый рассматривает как фундаментальные для юриспруденции. Особую значимость идеи академика Зиманова приобретают в 10-томном издании «Древний мир права казахов», главным редактором которого он являлся.

Будучи сторонником демократизации права, Салык Зиманович реконструировал историю традиционного казахского права, которое основывалось на столпах свободы и морали. Знаменитый концепт С.З. Зиманова «право Степной Демократии» прочно вошел в научную орбиту современной философии, политологии и юриспруденции. Жизненная сила казахского «жарғы» – в гибкости и моральном императиве – так считал академик С.З. Зиманов.

Базовые ценности казахского народа – долг, честь, свобода, равенство – являлись конститутивной моделью жизни, именно они входили во все законоположения для устройства гражданских обществ и государств. В одном из своих интервью академик Зиманов скажет, что они записаны вечными истинами в истории Казахстана.

В традиции права ученый видел возможность транслирования духовно-нравственного опыта, который приобретался тысячелетиями и который всегда можно актуализировать, пока есть потребность и желание в людях иметь собственное достоинство.

Открывая нам историю казахского права с позиции исторической логики и объективности, ученый никогда не обходил сложных тем, он всегда настаивал на правде. Историческая правда, а не фальсификация истории – основа исторического и национального самосознания. Человек разносторонний, интеллектуал, он своими

работами, выступлениями, наставничеством, дал импульс к поиску национальной идентичности, национальных философских способов понимания прав и свобод человека. Философия права, согласно академику Зиманову – право, основанное на глубоком понимании его человеком и реализации этого права в обществе справедливости и равных возможностей.

Академик С.З. Зиманов оставил нам культурное наследие, одновременно реконструирующее юридическо-правовой опыт цивилизации номадов и открывающее возможность его применения в современной жизни. Будучи ученым-теоретиком и практиком, Салык Зиманович претворял многие идеи в правовом культурном пространстве. Его работы, посвященные духовной и нравственной составляющей в кодификации и реализации законов, действовавших в правовом поле Древнего, Средневекового и Современного Казахстана, отличаются глубиной, философской рефлексией, объективностью.

Одним из первых академик Зиманов начинает интерпретацию исламского права, что в условиях советской реальности представлялось очень сложным, поскольку необходимо было «соблюдать» идеологические рамки и находиться в пределах советской допустимости. Салык Зиманович в исламском праве определил его интенциональность – моральный компонент. Для его творчества измерение нравственностью – главный тренд. Он считал, что основа философии и основа права – мораль, нравственность. Только мера нравственности делает законы справедливыми, ну а философия вне морали – просто интеллектуальное преступление. Мне, как и многим философам, посчастливилось видеть и слышать Салыка Зимановича. Его дар красноречия, убеждения – целое отаротское искусство. Студентами мы его называли: «Наш Цицерон». Не знаю, знал ли он об этом... Уже много лет спустя на одной из конференций Салык Зиманович спросил меня: «Чем теперь занимаются философы?». Я рассказала ему о новых направлениях. Салык Зиманович ответил: «Все это хорошо, все правильно, но как-то мало вы занимаетесь этикой. Я вот помню слова Протагора: «Человек – мера всех вещей», его неправильно поняли, он имел ввиду, что мера в человеке – это мера нравственности». И теперь, когда по происшествии лет, казахстанская гуманитарная наука поднимает проблемы духовного возрождения, реконструкции

опыта интеллектуального прошлого, идея Салыка Зимановича о необходимости измерения прошлого и настоящего шкалой нравственности, является самой актуальной.

Разве не актуальна его интерпретация феноменов «бий» и «хаким», которые в казахском праве представлены в органичном единстве ?

И не актуальны ли его научные интерпретации традиционного права как традиции морального категорического императива?

Философское осмысление права в работах Салыка Зимановича Зиманова исполнено вечным вопросом о нравственном содержании законов и нравственном их исполнении.

С.Н. Сабикенов
академик НАН РК,
доктор юридических наук, профессор Института
Сорбонно-Казахстан КАЗНПУ им.Абая

АКАДЕМИК САЛЫҚ ЗИМАНОВ – ҚАЗІРГІ ЗАМАННЫҢ ҒҰЛАМА ҒАЛЫМЫ, ҚАЗАҚ ЗАҢҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ҚАЛАУШЫСЫ

Бүгінгі Республикалық ғылыми-практикалық конференция, ғұлама ғалым, ұлағатты ұстаз академик Салық Зиманов көсеміздің 100 жылдығына арнап ұйымдастырушы ҚР БҒМ ҒК ФСДИ дирекциясына және ғылыми ұжымына зор алғысымды білдіремін.

Осы конференцияға қатысушыларға зор денсаулық, елеулі табыс және бақытты өмір жолдаймын.

Мен Салық ағаны қырық жылдан бері білемін, араласып-құраласып, аялы алақанының табын сезіп, ол кісіден тәлім-тәрбие алып келгенмін. Аса дарынды, ғұлама ғалымның ұстаздығынан өткен мен ғана емеспін. Туған республикамыздың заң ғылымын қалыптасуына, дами түсуіне Салық ағаның қосқан үлесі орасан зор. Салық ағаның өмірлік бай тәжірибесінен тағлым алған, бүгінде атақтары жер жарған заңгерлеріміздің бәрі де осыны айтады, оның шәкірті болғанын мақтан тұтады.

Меніде 1965 ж. Москва қаласы ССРО ғылым академиясына мемлекет және құқық институты аспирантурада оқуға осы ағамыздан жолдама алғанмын.

Салық аға – қасиетті адам. Салық ағада өзіне тартып алатын ерекше күш бар. Салық аға мақсат көздегіш, ізденімпаз, жігерлі адам.

Біріншіден, Салық Зиманов – сирек кездесетін, дара тұлғалы дарын иесі, бұрынырақта болса, бұл кісі атақты би болар еді. Дүйім жұртты аузына қаратып, кара қылды қақ жарар еді! Қазір ше? Салық аға – әділ қазы, нендей бір мәселені, нендей бір күрделі істі шешкенде, бір таң қаларлығы, өзінің білімдарлығына, өмірден алған тәжірибесіне сүйенетіні бар, бұлтартпас дәлел, бұлғалақсыз деректер келтіре отырып, екінші біреуді тырп еткізбей тастайды. Тағы бір өнеге аларлық қасиеті, Салық аға ешқашан да қарсыласының ар-

намысына тимейді, өзінен кем түсіп жатқан жақтарына да ашынбайды, қайта оны иландырып, қателігін түзетіп, кем-кетігін толықтырып, ойына ой, біліміне білім қоса отырып, терезесін тең ұстайды. Сол кезде Салық ағаны басыңа көтергің келеді, тіпті айтқанына көніп, айдауына жүріп кеткенінді де байқамай қаласың. Бұл да бір құдірет емес пе?

Екіншіден, Салық аға – ержүрек адам. Кешегі қылышынан қан тамып тұрған тоталитарлық, әкімшіл-әміршіл заманда да тайсалған жоқ.

Елімізде 1986 ж. болған желтоқсан уақиғасына да Салық аға өзінің ғылыми тұрғыда әділ және батыл көзқарасын айтты. Бір қарағанда зиялы, жұмсақ мінезді адам көрінгенімен, Салық ағаға таусылмас жігер, қайтпас қайсарлық, табандылық тән. Осының бәрін тал бойына сыйғызғын адамның дара қасиетіне қайран қаласың.

Үшіншіден, мен білетін Салық аға – от ауызды, орақ тілді шешен. Салық Зиманов сөйлеп тұрғанда оны ұйып тындамасқа шараң қалмайды. Түйдек-түйдек ой тастап, сол ойын бейнелі сөз, мәнерлі ырғақпен тарау-тарау етіп тарқатып, өріп отыратынын талай көрдік, оған талай тамсанғанымыз да бар. Салық ағаның тілі, қазақша айтқанда, жоқтан бар жасайды, бардан жоқ жасайды, жылы сөйлеп жыланды да інінен шығарады, қатыгезді де жібітіп жібереді.

Ол Қазақстандағы заң ғылымының пайғамбары, заңгерлердің ақсақалы, ақылшысы, кеңесшісі. Бұл да қазақ халқының маңдйына біткен бақыты десе болады.

Туған халқының сүйіспеншілігіне бөленген ғұлама ғалым академик Салық Зиманов 91 жасында өкінішке орай дүниеден озды.

Салиқалы, сабырлы, сырбаз мінезімен ғылым, білім, қоғам өміріне белсене атсалысып келді, өзі бел шешіп, негізін қаласқан егемен Қазақстанымен бірге жасасып келді. Мен үшін бір қасиет – егеменді туған елім болса, екінші қасиет – осы ұлы адам, адал ағамыз Салық Зиманов.

А теперь мне хотелось бы обратить ваше внимание на анализ некоторых научных трудов академика С.Зиманова, имевших и имеющих в современное время огромное значение для развития нашего государства и его правовой системы.

Во-первых, академик Зиманов С. Одним из первых создал целостную научную теорию о национальной государственности. Этому вопросу он посвятил свой научный труд под названием «В.И. Ленин и Советская национальная государственность в Казахстане», Алма-Ата 1970 г.

При этом он опирался на идею В.И. Ленина, который в условиях царского самодержавия Российской империи первым поставил вопрос о необходимости создания национальной государственности.

В канун Октябрьской революции В.И. Ленин писал: «Нам представителям великодержавной нации... неприлично было бы забывать о громадном значении национального вопроса: особенно в такой стране, которую справедливо называют «Тюрмой народов»... И действительно, Российская империя была настоящей тюрьмой народов.

В 1918 году на «Всероссийском съезде Советов по инициативе В.И. Ленина была принята «Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа», которая заложила основу национальной политики в СССР. Мы казахи и другие народности должны быть благодарны В.И. Ленину. Дух великорусского шовинизма до сих пор живет в сознании некоторых россиян. Об этом свидетельствуют высказывания некоторых депутатов Государственной думы, связанных с территориальными претензиями к Казахстану. Такой дух мы наблюдаем в некоторых высказываниях Главы Российского государства В.В. Путина. Он при беседе с влиятельным иностранным журналистом говорил, что по Российской империи первый удар нанес В.И. Ленин, который расшатал сильную империю, объявив о праве нации на самоопределение, повлекшее развалу Российской империи.

Все это свидетельствует о том, что мы казахи и другие братья, этносы должны беречь и зорко охранять суверенитет и независимость своего государства. Именно академик Салык Зиманов, будучи депутатом Верховного Совета КазССР и Председателем Комиссии по обобщению и доработке предложений закона о государственном суверенитете, свои знания о национальной политике заложил в Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР, принятой 25 октября в 1990 году.

Во-вторых, академик Салык Зиманов внес неоценимый вклад в исследовании проблемы обычного права казахов. Под его непо-

средственным руководством было подготовлено и издано 10 томов по обычному праву казахов. Академик Зиманов С. лично пропагандировал забытые нами институты обычного права казахов и убеждал законодательных органов использовать и внедрять в науку правоприменительную практику с учетом менталитетов современного казахстанского общества.

Однако, увы, его ценные пожелания не были учтены в процессе судебно-правовой реформы. Многие автоматически внедряли правовые институты из континентальной и англо-саксонской правовых систем в нашу национально-правовую систему. Поэтому многие наши правоведы считают, что наша правовая система относится к континентальной, т.е. романо-германской правовой системе. Мне думается, что это ошибочное утверждение, наша национальная правовая система находится на переходном этапе от социалистической правовой системы к новой национальной правовой системе. Нам необходимо иметь собственную правовую систему, а не копировать чужую правовую систему.

Недооценивая свою прошлую правовую культуру до сих пор в наших юридических вузах преподают предмет «Основы римского права». В свете Рухани Жанғыру необходимо в юридических вузах ввести предмет «Основы обычного права казахов» вместо «Основы римского права».

В-третьих, академик Салык Зиманов стоял у истоков становления, развития правовой науки и юридического образования в Казахстане.

Неслучайно, поэтому его называют патриархом правовой науки и юридического образования. Он лично воспитал целую плеяду ученых, способных исследовать сложную проблему права и государства, сложилась таким образом Зимановская школа правоведов, ученых, которые получили широкую известность не только в рамках Союза ССР, но и за ее пределами.

Организаторская способность академика Салыка Зиманова проявилась в период работы на должности директора Института философии и права АН Казахской ССР. Академик Салык Зиманов в равной мере уделял внимание в росте ученых как философов так и правоведов. Этот институт превратился в мощный мозговой центр философской и правовой науки не только в нашей республике, но

и в пространстве Средней Азии. В стенах этого института воспитывались многие ученые Узбекистана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и др.

В связи с развалом СССР этот институт в условиях суверенного Казахстана разделился на два института, на Институт философии и политологии и на Институт государства и права. В последствии институт государства и права был передан из Академии наук в распоряжение Казахского государственного юридического университета, а затем в связи с приватизацией данного вуза, Институт государства и права перестал существовать. Таким образом, юридическая научная общественность потеряла свой мозговой и координационный центр, тогда как другие гуманитарные институты сохранились до сих пор. Они функционируют непосредственно при Министерстве образования и науки РК.

В связи с этим вношу предложение: созданный при Министерстве образования и науки, Институт истории развития государства, преобразовать в Институт государства и права и присвоить ему имя академика Салыка Зиманова.

Қорыта айтқанда академик Салық ағамыз туралы көп жазуға, көп айтуға болады. Ол кісі ғасырдың бір туар азаматы, бәрімізге ол кісі өнеге, ұлтымыздың мақтанышы, ағамыздың есімін ұмтылмас, мәңгілік жасауға Өкімет тарапынан маңызды іс шаралар күтеміз.

К.Т. Арыстанбеков,
*директор Института экономической политики,
доктор экономических наук, кандидат юридических наук,
член Национального совета общественного
доверия при Президенте Республики Казахстан*
Kairbeka@mail.ru

В.Б. Тапакова,
докторант ЕНУ им.Л.Н.Гумилева
Tarakova_vilora83@mail.ru

М.Б. Муратханова,
*кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин
юридического факультета ЕНУ им.Л.Н.Гумилева*
m.muratkhanova@yandex.ru

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

Одним из актуальных вопросов юридической и экономической науки Казахстана является определение взаимосвязи между ними.

Отсюда возникает необходимость изучить характер пяти институциональных реформ (верховенства закона) Казахстана в интересах ускорения экономического роста.

В частности, на расширенном заседании Правительства от 6 мая 2015 года Первый Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев обозначил 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ.

100 конкретных шагов – это план нации по вхождению в тридцатку развитых государств, который позволит уверенно пройти период пандемий.

В основу плана вошли 5 институциональных реформ:

- *формирование профессионального госаппарата;*
- *обеспечение верховенства закона;*
- *индустриализация и экономический рост;*
- *идентичность и единство;*
- *формирование подотчетного государства.*

Руководством страны принимаются меры по пересмотру ряда подходов и активизации работы по реализации шагов Плана нации с учётом современных реалий и меняющихся условий.

Так, Глава государства К-Ж. Токаев в своем Послании от 1 сентября 2020 года отметил необходимость придания серьезного импульса реформам Елбасы в рамках Плана нации и Пяти институциональных реформ.

Также дано поручение возобновить работу Национальной комиссии по модернизации.

В 2020 году на селекторном заседании Национальной комиссии по модернизации под председательством Премьер-Министра РК рассмотрен ход исполнения Плана нации «100 конкретных шагов по реализации институциональных реформ».

По информации Правительства, реализация институциональных реформ продолжается, исполнено 58 шагов из 100, полностью исполнено направление «Обеспечение верховенства закона».

На основании изложенного, Институт экономической политики проанализировал ключевое направление институциональных реформ – обеспечение верховенства закона.

В частности, изучив 19 шагов из 100, предусмотренных разделом «Обеспечение верховенства закона», можно сделать следующий вывод: 10 шагов касаются деятельности судебных органов, 4 – правоохранительных органов и полиции, 2 – пенитенциарных учреждений, 1 - прокуратуры, 1 - судебных исполнителей, 1 – общественных советов.

На наш взгляд, с учетом мирового опыта под верховенством закона следует понимать, что органы государственной власти *не проводят дискриминационную политику* по отношению к тем или иным участникам экономической и политической деятельности.

С точки зрения обеспечения верховенства закона, к примеру, обратим внимание на качество и эффективность аграрной политики государства.

Справочно: в 2015-2016 гг. в республике зарегистрированы и функционировали **5029** сельхозпредприятий и **213 959** ИП.

Из них, **6,2%** хозяйств контролировали **67,2%** от всех посевных площадей республики, регулярно получали субсидий на весенне-полевые и уборочные работы.

В сфере животноводства субсидиями на удешевление затрат по заготовке и приобретению концентрированных кормов было охвачено 50,5 тыс. голов скота – это менее 1% от всего поголовья в республике (всего 6 млн голов).

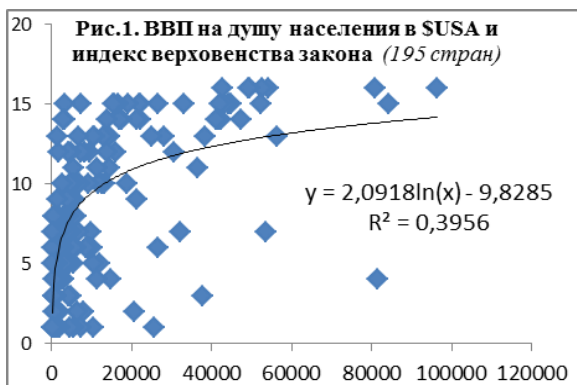
67,3% всех кредитов сельскому хозяйству приходились только на 588 сельхозпредприятий – всего 11,6% от всех предприятий.

В ходе реализации программы «Агробизнес-2020» в 2014-2015 было пролонгировано кредитов на 520 млрд тенге лишь для 404 субъектов АПК – это 8% от всех существующих предприятий.

Другими словами, верховенство закона касается не только деятельности судебных и правоохранительных органов, полиции, пенитенциарных учреждений, общественных советов (казахстанская модель, узкое понимание), но и всех участников экономической и политической деятельности страны (расширенное, широкое понимание).

Для определения зависимости экономического роста от верховенства закона проведен эконометрический анализ – Институтом изучены данные 195 стран мировой экономики по двум индикаторам – уровень экономического развития и индекс верховенства закона. (См. рисунок 1).

Вопреки распространенным представлениям, между ними обнаруживается положительная связь. Уровень экономического развития находится в зависимости от состояния верховенства закона.

Источник: расчеты ИЭП на базе данных МВФ, ВБ и ООН.

Если учесть, что на темпы экономического роста влияют и другие факторы, то вклад верховенства закона в достижение желаемых темпов роста ВВП может составить до 30-40% (коэффициент корреляции $R^2=0,39$, регрессионное уравнение – статистически значимое), остальные 60-70% – это качество экономической политики Правительства и внешнеэкономическая конъюнктура (цена на нефть).

С другой стороны, если в стране показатель верховенства закона ухудшается, это приводит к тому, что в стране будут наблюдаться экономические потери.

Другими словами, чем выше показатель верховенства закона в стране, тем выше уровень социально-экономического развития.

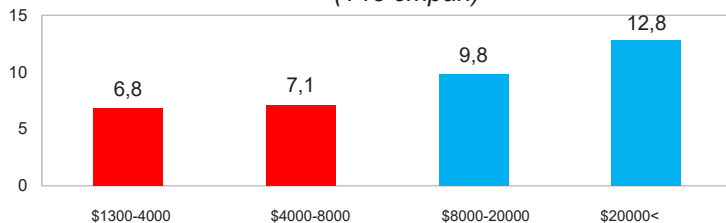
По данным Freedom House, страны мира делятся на три основные группы – «свободные», «частично свободные» и «несвободные».

При ранжировании указанных групп базовым критерием явилось верховенство закона. К сожалению, Казахстан все еще продолжает оставаться в группе «несвободных» стран мира, в том числе из-за ухудшения показателя верховенства закона.

Чтобы ответить на вопрос, при каких показателях верховенства закона можно достичь желаемого уровня экономического развития, необходимо обратить внимание на рисунок 2.

Показатели 148 стран мира были сгруппированы в зависимости от уровня экономического развития. В эту группу не вошли страны, ВВП на душу населения которых составляет менее \$1300. Индекс верховенства закона предусматривает ранжирование стран по шкале от 1 до 16 баллов.

Рис.2. ВВП на душу населения (\$USA) в зависимости от индекса верховенства закона (148 стран)

Источник: расчеты ИЭП на базе данных МВФ, ВБ и ООН.

Итак, в первую группу (37 государств) попали страны с наименьшим значением ВВП на душу населения – \$1300-\$4000. В странах данной группы верховенство закона оказалось минимальным – в среднем 6,8 балла.

Вторую группу (37 государств) образовали страны, в которых уровень экономического развития колеблется в пределах \$4000-\$8000. Индекс верховенства закона в этой группе оказался выше, чем в первой группе - в среднем 7,1 балла. Казахстан с соответствующим показателем на душу населения находится в этой группе.

В третьей группе (37 государств), где величина ВВП на душу населения достигает от \$8000 до \$20000, соответствующий индекс был еще выше – в среднем 9,8 балла.

В странах четвертой группы (37 государств), где ВВП на душу населения свыше \$20000, индекс верховенства закона составил максимальных 12,8 балла.

Таким образом, страны с наименьшими значениями этого индекса, имеют самые низкие темпы ВВП. С увеличением значения индекса верховенства закона темпы экономического роста повышаются.

Низкое значение индекса верховенства закона свидетельствует о том, что в той или иной стране экономические субъекты подвергаются дискриминации.

Высокое значение индекса верховенства закона означает, что политические и экономические субъекты обладают равными правами на практике. Учитывая, что низкий индекс Казахстана, Правительству следует улучшить существующий показатель – с 7-8 до 10-12 баллов.

Изучение международного опыта показывает, что указанное понятие воспринимается в двух направлениях: первое – равенство всех перед законом; второе – отсутствие злоупотреблений со стороны должностных лиц государства.

Таким образом, успех реформ в значительной степени зависит от институциональной среды, в частности – верховенства закона и верховенства права. Они являются важными платформами для ускорения ВВП.

Принимая во внимание деятельность Национальной комиссии по модернизации по реализации пяти институциональных реформ, а

также в целях повышения уровня верховенства закона в Казахстане необходимо осуществить системные реформы по следующим направлениям.

ПЕРВОЕ. Коррекция и внесение изменения в 5 институциональных реформ в части, касающейся не только верховенства закона, но и верховенства права для ускорения экономического роста.

Принцип верховенства права касается соотношения всего права с государством, компонентами политической системы общества, с личностью и группами людей.

Принцип верховенства закона затрагивает более узкую сферу отношений - отношения внутри правовой системы, определяет соотношение, субординацию, координацию нормативных правовых актов друг с другом.

Справочно: Основные принципы **верховенства закона:** верховенство конституции; особая процедура принятия и изменения закона; обязательное соответствие всех иных нормативных актов закону; наличие механизмов реализации и защиты закона; конституционный надзор, обеспечивающий непротиворечивость всей законодательной системы.

Основные принципы **верховенства права:** правительство народа, управляемое народом и существующее для народа; разделение властей и принципы взаимосвязи между законодательной, исполнительной и судебной властью; представительная демократия, процедурные и существенные ограничения в отношении правительственных действий, направленных против частных лиц (защита личной свободы и личного достоинства); ограниченное правительство; судебное разбирательство независимой системой судебных органов.

Данная реформа предполагает исключение всех видов дискриминационной политики по отношению к тем или иным участникам (секторам, организациям, субъектам) экономической и политической деятельности.

ВТОРОЕ. В рамках реализации институциональных реформ необходимо разработать Национальную стратегию либо программу внедрения стандартов, исключающих все виды дискриминации (в политике, экономике, по отраслям и секторам экономики, по регионам, по государственным органам, квазигоссектору и т.д.)

Как было отмечено, верховенство закона 5 институциональных реформ касается лишь деятельности судебных и правоохранительных органов, полиции, пенитенциарных учреждений, общественных советов (узкий подход), но не касается других участников экономической и политической деятельности страны (широкий подход).

По нашей оценке, в Казахстане свое распространение получила структурная дискриминация, которая основана на том, как организовано наше общество. Действующая в стране система ставит в неблагоприятное положение определенные группы людей.

ТРЕТЬЕ. Важной составляющей является выявление и нейтрализация компонентов экономической дискриминации – это разделение партнеров на «своих» и «чужих», что означает разное отношение к равным экономическим субъектам на уровне предприятий (экономика и фирмы «Ағашек», госзакуп и субсидий, приватизация прибыльных и национализация убыточных предприятий и т.д.).

Экономическая дискриминация создает для дискриминируемого субъекта невыгодные условия в предпринимательской или трудовой деятельности.

Важным условием для исключения дискриминации в Казахстане является блокировка тех, кто требует регулирования, например, в виде квоты и субсидий, налоговых льгот и т.д.

Между тем, иностранные инвесторы, например, из Турции и КНР, при привлечении работников из своей страны, они предлагают им заработную плату выше рыночной, выше чем работники из Казахстана.

Одновременно на рынке труда Казахстана наблюдается дискриминации по возрасту и пожилых работников.

С учетом этого обстоятельства важно принять ряд системных мер, направленных на борьбу с дискриминацией и на стимулирование спроса на возрастных работников.

По данным МОТ, в странах, где добились снижение дискриминации, меньше бедности, больше экономического роста и более высокий уровень жизни.

ЧЕТВЕРТОЕ. Консолидированный и коллективный контроль над Вооруженными силами, силовыми структурами и специальными службами государства.

Отсутствие этого вида контроля позволяет тем, кто имеет доступ к этим ресурсам, захватывать то, что они хотят, при первой возможности.

До тех пор, пока остается возможным такое вмешательство, верховенство закона не будет соблюдаться.

В случае возникновения определенных трудностей в этом вопросе предлагается использовать площадку НСОД либо Аппарат Совбеза.

ПЯТОЕ. Соблюдение и обеспечение верховенства закона **среди элит и высшего эшелона** государственной власти. В первую очередь, речь идёт о корпусе политических государственных служащих.

Так или иначе, различные формы элитарных привилегий трансформируются в права элиты.

ШЕСТОЕ. Повышение легитимности и качества действующих организаций и политических институтов государства.

К числу политических институтов относятся, в том числе открытые и свободные выборы, подконтрольность исполнительной власти законодательной, разделение властей.

Они необходимы для того, чтобы поддержать верховенство закона в длительной перспективе.

Их отсутствие либо слабость приведут к тому, что должностные лица государства начинают пренебрегать правилами, законами и институтами, а также злоупотреблять властными полномочиями и административными ресурсами.

СЕДЬМОЕ. Проработать вопрос об использовании процесса улучшения институциональной среды при разработке документов Системы государственного планирования.

В частности, при подготовке Прогноза социально-экономического развития Республики Казахстан на среднесрочную перспективу (МНЭ РК) целесообразно применить индикаторов верховенства закона и верховенства права для экономического роста.

В случае реального повышения индекса верховенства закона, вклад данного фактора в ежегодный прирост ВВП может достичь до 30-40%.

Потенциальные и более значительные темпы экономического роста Казахстан недополучает, в том числе из-за низкого уровня верховенства закона и права.

*Э.Б. Мухамеджанов,
доктор юридических наук, профессор*

ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ АКАДЕМИКА С.З. ЗИМАНОВА НА ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Среди ученых-юристов Казахстана особое место занимает доктор юридических наук, профессор, академик Салык Зиманович Зиманов, стоявший у истоков возрождения казахстанской государственности после распада Союза ССР.

Учитывая, что становление юриста Зиманова проходило в период строительства советского государства, то его правовые взгляды формировались на представлениях о праве, содержащихся в «Капитале», «Критике Готской программы» К. Маркса, «Анти-Дюринге» Ф. Энгельса, «Государстве и революции» В.И. Ленина.

Однако, несмотря на это, в фокусе внимания ученого-юриста С.З. Зиманова находились вопросы обычного права казахов, деятельности суда биев, идейные связи Казахстана и России в сфере политико-правовой мысли, вопросы теории и практики автономизации в СССР, вопросы национальной государственности в СССР и целый ряд других теоретических и методологических вопросов.

Круг научных интересов академика не исчерпывается лишь отмеченной тематикой. Нельзя забывать и его большой жизненный и практический опыт. Представляется, что все это в совокупности дало возможность Зиманову С.З. эволюционировать, т.е. отойти от классового похода к праву и придти к идеям либерального государства.

Широта кругозора С.З. Зиманова позволяет отнести его к ряду тех ученых, чьи интеллектуальные способности, интересы и деятельность не ограничены одной областью знаний и единственной сферой их применения. Этот универсализм в самых ярких своих проявлениях проявился не только в научной и преподавательской работе, но и в общественно-политической деятельности.

С этой точки зрения вызывает интерес представление академика Зиманова по вопросу организации судебной власти в независимом Казахстане.

Его видение организации судебной власти в Республике Казахстан изложено в книге «Парламент Казахстана в трудные годы провозглашения независимости» (Алматы: «Алаш» баспасы», 2011).

Обновление судебных органов, по мнению академика, являлось настоятельной задачей. В этой связи он отмечал, что на начальном этапе суверенитета и независимости нашего государства авторитет и отдача судов были низкими. В этот период времени суды, освободившись от партийного диктата, нередко стали переступать ту черту правосудия, за которой начинается его перерождение. Они стали настолько автономными, независимыми, что, по сути, вышли из-под общественного и государственного надзора и контроля. Управление судами перешло к ним самим, со всеми вытекающими отсюда последствиями. Отбор и назначение судей, если не считать некоторых формальностей, стали делом самих судебных инстанций. Причем этот отбор производился в основном из среды самих судебных работников. Словом, были созданы, условия для развития среди них замкнутой сословности и вольностей на «законе».

Развитию таких тенденций способствовало и то, что судебные органы не имели своего центра, они не сложились в единую судебную систему. Конституция Республики Казахстан 1993 года, также закрепила эту раздробленность. Она закрепила не один высший суд республики, а три – Верховный Суд, Арбитражный Суд, Конституционный Суд, каждый из которых был сам себе глава.

В этой связи академик Зиманов считал, что для повышения авторитета судебной власти нужны неотложные законодательные и властные меры, к числу которых он относил:

1. Суды должны стать исключительно органами правосудия. Вышестоящие суды не должны заниматься вопросами управления нижестоящими, а также материально-хозяйственным снабжением, т.е. они не должны брать на себя управленческие и хозяйственные функции. Это – одно из важных условий обеспечения независимости судей.

2. Необходим тщательный, предварительный отбор кандидатур на судейские должности на широкой конкурсной основе. В составе конкурсной комиссии (коллегии), созданной под эгидой Министерства юстиции (или при Президенте), должны участвовать, наряду с

представителями власти и правовых учреждений, обязательно профессора права.

3. Более предпочтителен в ближайшей перспективе принцип назначения основного состава судей из числа прошедших конкурсный отбор, как это принято во многих правовых государствах. За Парламентом оставить только право утверждения высших судей.

4. Основным звеном в судебной системе следует считать народные суды и соответственно этому определить их правовой статус и защищенность, базовое и материальное обеспечение.

5. Упорядочить судебную систему. Внести изменения и дополнения в Конституцию, в Закон о судоустройстве и в другие законодательные акты с тем, чтобы в Республике был один Верховный (высший) суд по общеподсудным делам. Арбитражные суды нужны, но они должны быть в структуре единой судебной системы, которую венчает Верховный суд Республики.

Многое, но не все, о чем тогда писал академик Салык Зиманович Зиманов, было впоследствии воплощено в положениях Конституции Республики Казахстан 1995 года.

К.Ж. Капсалямов,
*профессор кафедры «Национальное и международное
право» Университета «Туран-Астана».*
e-mail: Guf-2030@mail.ru

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПОДОЗРЕВАЕМОГО КАК ОСНОВАНИЕ ДЛЯ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПОД СТРАЖУ

Видный отечественный ученый, академик С.З. Зиманов ставил вопрос о необходимости переосмысления проблемы нормативности права. Он указывал: «Изучать ли правовые нормы как лишь нормативы, повернутые в «себя», в рамках своей нормативности; изучать ли их в движении «во вне», как правовую реальность, составляющую социальную действительность права...» [1, с. 102]. В то же время он предупреждал и против идеализации практики, полагая, что теория должна, учитывая практику и опираясь на нее, играть, в определенной мере, активную роль. То есть к решению каких либо проблем в правоприменении необходимо подходить комплексно, в совокупности норм и институтов нескольких отраслей права.

Исходя из вышеизложенного, с нашей точки зрения, при изучении личности подозреваемого в целях избрания той или иной меры пресечения по уголовным делам необходимо использовать не только знания уголовно-процессуального права, но также широко использовать криминологические знания.

Структура личности преступника – совокупность ее социально значимых свойств, сложившихся в процессе разнообразных взаимодействий с другими людьми и делающих в свою очередь ее субъектом деятельности, познания и общения.

В структуре личности преступника выделяется ряд подуровней:

- 1) социально-демографические (возраст, пол, род занятий, социальное и семейное положение, жилищные материальные и условия);
- 2) образовательно-культурные (интересы, потребности и т.д.);
- 3) функционально-взаимосвязанные (принадлежность к социальной среде, взаимодействия и взаимоотношения с людьми, жизненные планы и т.д.);

4) нравственно-психологические (социальные и моральные ценности, потребности, интересы, притязания, способы их удовлетворения и т.д.)

В данной ситуации необходимо отметить, что любая схема не будет идеально отражать и содержать в себе каких-либо специфических черт, присущих именно личности преступника, ибо она отличается от личности вообще не отсутствием или наличием каких-либо компонентов своей структуры, а прежде всего содержанием, направленностью определенных компонентов этой структуры.

Уголовно-процессуальный закон не дает конкретного ответа на вопрос, какой должна быть опасность предполагаемых противоправных действий обвиняемого (подозреваемого), для предотвращения которых применяются меры пресечения. В ст. 128 УПК РК лишь указывается, что меры пресечения применяются при наличии достаточных оснований полагать, что подозреваемый скроется.

В процессуальной теории по данному вопросу имеются две научные точки зрения. Согласно первому суждению ученых опасения, что подозреваемый совершит противоправные действия, должны быть приблизительными, вероятными [2, с. 24-25; с. 222]. Согласно второму мнению ученых опасения, что подозреваемый совершит противоправные действия, должны быть достоверными [3, с. 280-281; с. 24-25].

Мы придерживаемся второй точки зрения ученых. По данному вопросу исчерпывающе высказался М.С. Строгович: «Опасения, что подозреваемый скроется от следствия и суда, как основание для заключения под стражу, должно вытекать из обстоятельств данного дела, из поведения обвиняемого, из его образа жизни и других характеризующих его данных, а не из абстрактных соображений, что всякий подозреваемый может скрыться» [4, с. 281].

В этой связи решения лиц, осуществляющих уголовный процесс, при избрании меры пресечения должны базироваться не на интуиции, а на совокупности достоверных обстоятельств, свидетельствующих о ненадлежащем поведении обвиняемого.

С нашей точки зрения, возможность ненадлежащего поведения обвиняемого может быть установлена путем изучения криминологической характеристики его личности.

Эмпирическое исследование показало, что большинство лиц, осуществляющие уголовное преследование, при избрании меры пресечения не выдвигают и не проверяют версии по указанному вопросу, не изучают криминологические характеристики лица, совершившего преступление, а полагаются всего лишь на свою интуицию и обыденное прогнозирование поведения обвиняемого [5].

В.Е. Эминов указывает: «Знание о личности преступника представляет собой научную теорию, во-первых, потому, что это не просто совокупность или сумма знаний, а сложно организованная, систематизированная, внутренне замкнутая и логически в целом непротиворечивая система о вполне определенном социальном явлении, имеющая свой принцип, идеи, суждения, факты и понятийный аппарат. Во-вторых, эта область криминологии располагает проверенными практикой данными, опирается на эмпирические исследования, может достаточно полно описать и объяснить личность преступника, его основные черты, механизмы формирования и т.д. Эти описания и объяснения представляются достаточно обоснованными. В-третьих, она дает принципиальную возможность прогнозирования индивидуального преступного поведения, разрабатывать методiku такого прогнозирования. В-четвертых, настоящая теория служит основанием для многочисленных практических предложений и рекомендаций, широко использующихся при осуществлении индивидуальной профилактики преступлений и исправления преступников» [6, с. 130].

При криминологическом подходе совершенное преступление анализируется: во-первых – одновременно в контексте условий внешней для человека среды и социально-психологической характеристики самого человека; во-вторых – как определенный процесс, развертывающийся в пространстве, времени и по лицам.

Данный подход направлен на выявление причин и условий преступления, особенностей характеристик лица, совершившего преступление, социальных последствий преступного поведения. Все это позволяет понять, что надо предпринять для обеспечения надлежащего поведения обвиняемого (подозреваемого) в уголовном деле.

На механизм ненадлежащего поведения влияют среда и личные качества обвиняемого (подозреваемого), которые, как правило, проходят 4 этапа:

- 1) формирование мотивации;
- 2) принятие решения и планирование ненадлежащего поведения;
- 3) исполнение замысла;
- 4) посткриминальное поведение (маскировка, сокрытие либо легализация).

Необходимо учитывать, что криминологический анализ этапов механизмов преступного поведения, как правило, на много шире, чем уголовно-правового. Например: оно включает такие поступки, которые уголовным законом не расцениваются – подыскивает подходящий объект или устраивается на работу для последующего совершения преступления. В криминологии учитываются и такие моменты, как укрепление антиобщественной ориентации, приобретение криминальных навыков, нарушение нормального функционирования какой то организации, предприятия и т.д.

Преступность – социальное явление не только онтологически (учение о сущем), но и гносеологически (учение о познании). Она порождается условиями общественной жизни.

Криминологическая сущность преступности – это не только социальное, но и социально-психологическое, так как, она не существует вне людей и их поведения и деятельности. Она отражает не просто массовое общественно опасное поведение людей, но виновное поведение в условиях, когда нарушение уголовно-правового запрета не бывает вынужденным, т.е. происходит не в условиях крайней необходимости, необходимой обороны и других обстоятельств, предусмотренных разделом 2 и 5 УК РК обстоятельств, исключаящую преступность деяния.

При анализе общества происходит условное разграничение двух его составляющих: населения и той социальной среды, в которой формируются люди, и осуществляется их жизнедеятельность.

При криминологическом изучении социальной среды она разграничивается на следующие уровни:

- 1) метосреда;
- 2) макросреда;
- 3) среда среднего уровня;
- 4) микросреда.

Метосреда – конкретное своеобразие комплекса общественных отношений на современном этапе существования общества в целом.

Макросреда – совокупность общественных отношений в рамках существования определенной общественно-экономической формации такие как цивилизованные, развитые, развивающиеся страны (например переходный период от социализма к стихийному рынку и т.д.).

Среда среднего уровня – социально-групповая и социальная среда определенной территории со своеобразием комплекса ее экономических, политических, социальных и духовных характеристик.

Микросреда – это среда человека, осуществляющая влияние более тесной социальной среды (семья, работа, сослуживцы, друзья, соседи и т.д.)

Выделяются официальный и неофициальный социальный контроль.

Первый осуществляется государством, институтами гражданского общества и отдельными лицами на основе специальных полномочий (контрольная, надзорная и правоохранительная деятельность).

Неофициальный контроль осуществляется в многообразных формах со стороны семьи, коллективов сослуживцев, бытовой среды. Одно из наиболее ярких его проявлений – общественное мнение.

В процессе контрольной деятельности могут выявляться разного рода нарушения: поведение не соответствующее профессиональной этике, правонарушения дисциплинарные, административные, уголовно-правовые и др. Таким образом, криминологически значимы разные аспекты социального контроля.

В криминологии изучение преступника, личности преступника подчинено выявлению закономерностей преступного поведения, преступности как массового явления, их детерминации (обусловленности), причинности и разработке научно обоснованных рекомендаций по борьбе с преступностью.

Таким образом, объектом изучения криминальной личности является характеристики:

- 1) непосредственно индивидуальной личности;
- 2) социальной среды, в которой находится личность;
- 3) процессов и условий взаимодействия социальной среды и личности;

4) разных групп населения, различных социальных типов личности.

Криминологи считают принципиально возможным вероятное прогнозирование поведения человека вообще и преступного поведения в частности. Исследования, проведенные ими, показывают, что прогнозы совпадают с реальным поведением в пределах 70-80% [7, с. 289].

В действующем уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве имеется большое количество норм, где прямо или косвенно указывается обязанность органов, ведущих уголовный процесс прогнозировать возможное поведение виновного в будущем, хотя термин «прогнозирование» в нормах закона не упоминается. В связи с изложенным, прогнозирование вероятного поведения обвиняемого при решении вопроса об избрании в отношении его меры пресечения обязательно.

Прогнозирование индивидуального поведения личности далеко нерешенная проблема в науке и в практике. Особенно много ошибок допускается в этом вопросе в современное время. В судебно-следственной практике не редки случаи ареста и освобождение из-под стражи обвиняемых и подозреваемых по формальным признакам. Поэтому следственные изоляторы переполнены случайными подсудимыми, которые признали себя виновными и не могут профессионально защищать свои интересы. Доказать вину опасного, опытного и богатого преступника, на которого работают несколько адвокатов, сложнее, указывает профессор В.В. Лунеев [8, с. 38].

Решение данной проблемы лежит в более четком и непосредственном правовом регулировании индивидуального прогнозирования путем глубоко изучения личности обвиняемого, мотивации его поведения и разработанных на этой основе относительно доступных методов индивидуального прогнозирования.

К ним можно отнести методы экстраполяции, групповой оценки и моделирование.

Метод экстраполяции представляет собой распространение ранее совершенных обвиняемым проступков и действий на возможное будущее поведение. Экстраполяция в данном случае строится на эвристических приемах, логических суждениях и не требует обширной прогнозной информации.

Эвристический метод групповых оценок представляется как специфическая форма прогностического опроса должностных и физических лиц (руководителей предприятий, непосредственных начальников, участковых, учителей, воспитателей, родителей, сослуживцев, друзей и др.), которые могут охарактеризовать личность обвиняемого или подозреваемого.

Метод криминологического моделирования предполагает построение соответствующих моделей, изучение которых может в определенной мере заменить исследуемый объект, и позволит получить информацию о возможном поведении объекта в будущем.

Таким образом, если у судьи, прокурора или лиц, производящих расследование, нет достоверно подкрепленных доказательствами фактов о ненадлежащем поведении обвиняемого (подозреваемого) свидетельствующих о том, что он скроется от органов, ведущих уголовный процесс, либо воспрепятствует объективному расследованию и разбирательству дела в суде, либо будет продолжать заниматься преступной деятельностью, или помешает обеспечению исполнения приговора, то применять меру пресечения – содержание под стражей, с точки зрения законности, нельзя.

Литература

1. Зиманов С.З. Казахский суд биев – уникальная судебная система. Алматы: Атамра, 2008. – 224 с.
2. Лившиц Ю.Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе. – М., 1964; Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. – М., 1962.
3. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1. – М., 1968; Смирнов В.В. Арест как мера пресечения, применяемая следователем органов внутренних дел: Учебное пособие. – Хабаровск, 1987.
4. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1. – М., 1968. – 468 с.
5. Производился опрос сотрудников правоохранительных органов и судей в городе Нур-Султан и Акмолинской области.
6. Криминология. Учебник / отв. ред. В.Е. Эминов.- М.: Проспект, 2020. – 368 с.
7. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуально-преступного поведения. – М., 1996. – 241 с.
8. Лунев В.В. Мотивация преступного поведения. - М.: Наука, 1991. - 383 с.

А.М. Нурмагамбетов,
доктор юридических наук,
заслуженный деятель Республики Казахстан

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КАЗАХОВ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА С.З. ЗИМАНОВА

Государственность казахов имеет богатую на события историю, уходящую вглубь веков. Однако, по ряду объективных и субъективных причин, историческая память нашего народа за последние столетия оказалась ослабленной, что негативно отразилось на национальном самосознании. Президент Республики Казахстан К.К. Токаев в статье «Независимость превыше всего» подчеркивает, что «наши предки жили здесь во времена Казахского ханства, в эпоху Золотой Орды, Тюркского каганата, гуннов, саков... Несмотря на огромную работу по осмыслению собственной истории, проделанную за годы Независимости, эту деятельность нужно продолжать» [1, с. 1-2]. Данное утверждение Главы государства является ответом на заявления некоторых политиков о том, что на территории Казахстана до обретения независимости в 1991 г. никогда не было государственности, что в корне является недостоверным.

На сегодняшний день вниманию мировой общественности доступно множество фактов, подтверждающих принадлежность казахов, как и других тюркоязычных народов, к тысячелетней тюркской цивилизации. Профессор Университета Висконсин в Медисоне (США), член Британской Академии А.М. Хазанов утверждает, что кочевыми государствами должны именоваться лишь такие независимые образования, которые достигли соответствующего эволюционного уровня и обладающие соответствующей политической организацией, где большинство населения составляют номады, разделенные на господствующие и подчиненные классы. Однако в более широком смысле кочевыми государствами нередко называют государства, созданные кочевниками в результате завоевания других обществ, когда кочевники занимают в них господствующее положение [2, с. 362]. В современную эпоху из многих источников известно,

что большинство государственных образований, существовавших на территории Казахстана с древнейших времен, бесспорно, соответствуют вышеназванным критериям американского исследователя. При этом, наши предки не только входили в состав государственных формирований на территории Казахстана, но и были активными фигурантами многих исторических событий того времени. В частности, сравнительно недавно для широкой казахстанской общественности стало известно, что кипчак Бейбарс в средние века являлся мамлюкским султаном Египта и Сирии, а казахские сарбазы принимали непосредственное участие в сражениях российских войск против Наполеона в 1812-1814 гг. и др.

Как известно, Казахстан в течение более двух с половиной столетий входил в состав Российской империи, затем Советского Союза. С.З. Зиманов отмечал: «История развития взаимоотношений Казахстана и России, с одной стороны, – история присоединения Края к Российской империи и превращения ее в колонию, а с другой – история складывания и развития стабильных связей и межнационального общения» [3, с. 3].

Любая колониальная система, в целях облегчения управляемости, как правило, прибегает к добровольному или принудительному приобщению колонизируемого народа к языку и культуре метрополии, решая при этом, очень важную задачу стирания исторической памяти подвластного народа. Российская империя, в состав которой входили многие тюркоязычные народы, в том числе и наши предки, – не исключение. В подданстве царской России находились представители более ста народов и народностей, поэтому российские революционеры, возможно, не без основания, самое крупное в мире по территории государство, называли «тюрьмой народов».

О важности самосознания народа, непосредственно исходящего из исторической памяти, высказал один из крупных государственных деятелей Российской империи начала XX в. П.А. Столыпин: народ, не имеющий национального самосознания – есть навоз, на котором произрастают другие народы. А известный историограф Российской империи Н.М. Карамзин, кстати, являвшийся представителем тюркского рода Кара-мурза на вопрос, как же воспитать народное сознание отвечал: на исторических примерах, показывая

судьбы конкретных русских людей в их патриотических деяниях, создавая галерею героических русских характеров [4, с. 693]. Данную концепцию Н.М. Карамзин воплотил в жизнь, создав «Историю Российского государства» в 12-ти томах. Данный фундаментальный труд, начиная с XIX века, оказывает исключительно благотворное воздействие на самосознание образованной части русского народа.

При исследовании историографии многонационального Российского государства, очевидным является преимущественное изучение истории возникновения и развития государственности славянского (русского) народа. Что же касается истории других народов, проживавших в пределах Российской империи, то сведения о них скудные, особенно в части государственности «инородцев», как называли в то время неславянское население империи. Тем не менее, познавательным является научный труд, созданный офицером И.Г. Андреевым в 1785 по 1790 г. «Описание Средней орды киргиз-кайсаков», изданный небольшим тиражом в конце XVIII века и переизданный в 1998 г. в Республике Казахстан. В данном труде представлены материалы о древнем происхождении народа киргиз-кайсацкого, о пределах или границах киргиз-кайсаков и подчеркнуто, что «ныне киргизы, границы свои положили весьма обширны». Большое внимание уделено национальным обрядам, домашнему быту и культуре казахского народа [5, с. 24-71]. Более известна работа А.И. Левшина «Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей» [6]. Вышеназванные труды являются незаурядными научными достижениями в изучении историографии и этнографии Казахстана, но вместе с тем, они фактически не охватывают государственность казахов, что соответствовало колониальной политике самодержавной России. Однако, как отмечено в литературе, несмотря на определенное ослабление кочевых государственных образований, традиция кочевой государственности на территории Казахстана никогда не прерывалась [7, с. 29].

Пришедшая к власти в результате Октябрьской революции 1917 г. партия (большевиков), провозгласила не только лозунг «земля крестьянам, заводы рабочим», но и право народов на самоопределение. Если вышеназванный лозунг о земле и заводах Советским государством за семьдесят три года своего существования так и не был реализован, то с политикой самоопределения нации дело обстояло несколько по-иному.

Справедливости ради следует отметить, что с первых лет строительства социалистического государства в Советском Союзе проводились автономизация, национально-территориальное размежевание, формировались союзные и автономные республики и автономные области. В советский период на конституционном уровне за союзной республикой закреплялось право свободного выхода из СССР, а также возможность, в рамках закона, самостоятельно осуществлять на своей территории государственную власть. Более того, союзная республика имела право вступать в отношения с иностранными государствами, а территория союзной республики не могла быть изменена без ее согласия и др. Безусловно, многие предоставленные союзным республикам государственные полномочия носили формальный, декларативный характер, но соответствующие конституционные положения сыграли исключительно важную роль при распаде СССР и образовании новых независимых государств, в число которых входит и Республика Казахстан.

В советский период историография, в основном, посвящалась истории русского народа, а история других народов преподносилась в чрезвычайно урезанном варианте. К примеру, изучение истории государственности казахов ограничивалось присоединением Казахстана к России и упоминанием решающей роли в этом процессе Абулхаир хана. Между тем, движение хана Кенесары Касымова в первой половине XIX века, названное выдающимся ученым-историком Е. Бекмахановым «национально-освободительным движением казахского народа», в эпоху сталинизма стоило ему свободы. Изъятой из широкого пользования оказалась защищенная в 1948 г. диссертационная работа ученого-правоведа С.Л. Фукса, посвященная анализу истории государства и права казахов в XVIII в. и первой половине XIX века и только благодаря усилиям С.З. Зиманова часть диссертации С.Л.Фукса опубликована в Казахстане в 1981 г., а в полном объеме фундаментальная работа С.Л. Фукса издана под общей редакцией С.Ф. Ударцева и Н.О. Дулатбекова в 2008 г. [8].

Как подчеркнул Глава государства К.-Ж. Токаев: «В период тоталитаризма мы едва не утратили свои традиции, язык и религию. Благодаря Независимости мы смогли возродить и укрепить свои ценности. Но если мы хотим сохраниться как нация и государство,

нынешнее и будущие поколения должны быть готовы к новым вызовам» [1, с. 1]. Одним из выдающихся ученых советского периода, оставившего неизгладимый след в исследовании государственности казахов, является яркий представитель юридической науки Казахстана, академик Академии наук Казахской ССР, в последующем Академии наук Республики Казахстан – Салык Зиманович Зиманов. Его фундаментальные труды, посвященные общественному и политическому строю казахов юридической общественностью Казахстана в свое время были признаны классическим достижением политико-правовой мысли. Некоторые проблемы государственности казахов опубликованы в монографии С.З. Зиманова «Россия и Букеевское ханство». В данной работе, на основе изучения обширного круга архивных и иных первоисточников, дается правовой анализ той ситуации, которая складывалась в Букеевском ханстве на различных этапах его функционирования. Особо ценным является то, что С.З. Зиманов четко выделил механизм государственного регулирования социально-экономических и общественно-политических отношений в Букеевском ханстве.

Следует отметить, что Букеевское ханство было создано под полным протекторатом российской администрации. Оно занимало относительно пустующую степь, в междуречье Урала и Волги, территориально принадлежащей самой России. Исследователи Букеевского ханства называют ряд причин его возникновения. С.З. Зиманов высказал мнение, что нельзя искать основные причины образования Букеевского ханства в колониальной политике царского правительства, тем более нельзя считать его непосредственным порождением этой политики. Решающим фактором его образования была острая социально-политическая ситуация, которая создалась в то время в Младшем жузе [3, с. 19].

Далее он пишет, что Букеевское ханство занимает особое место в истории Казахстана. Сам факт перехода значительной группы кочевников-скотоводов в пределы России и образование там нового казахского ханства с 200-тысячным населением представляет собой исключительное явление [3, с. 33]. Действительно, Российское самодержавие, являясь централизованным государством и формирование любых внутренних, квазигосударственных структур допускало

крайне редко. Но историческим фактом является то, что под полным контролем российских пограничных властей было создано небольшое, достаточно организованное феодальное ханство, и в России ее называли Внутренней ордой. Главной целью данного вассального квазигосударственного образования было усмирение казахов и усиление реального влияния царизма на местное население, что, по мнению Зиманова, не противоречило направлениям колониальной политики царизма.

Кроме того, новые экономические отношения, сложившиеся в Букеевском ханстве, способствовали отходу казахов от пережитков родового строя. Царская администрация во главе ханства утвердила Букея, сына Нурали хана, который правил до своей кончины в 1815 г. После восьмилетнего регентства брата Букея Шигая, в 1823 г. ханом Букеевской орды был назначен Джангир – старший сын Букея. Именно при нем создается довольно результативная система власти в ханстве, что, в общем – то, не вписывалась, как отмечал С.З. Зиманов, в колониальную политику царизма, направленную на уничтожение казахской национальной государственности и на превращение края в обычную колониальную территорию [3, с. 34]. Сам Джангирхан получил соответствующее своему времени образование, владел несколькими иностранными языками и осуществлял политику перехода кочевников в полуседлое и оседлое положение, предполагая, тем самым, иметь выгоду в управлении населением ханства. Он провел также земельную реформу, создав иерархию землевладельцев. В этой связи С.З. Зиманов отмечает, что земельные отношения в Букеевском ханстве не представляли принципиально нового явления в истории Казахстана, но здесь они получили более глубокое и ускоренное развитие, к тому же определилось четкое властно-правовое оформление как системы феодальных и лично-крестьянских владений [3, с. 65]. Будучи дальновидным политиком, Джангирхан закреплял за своими подданными земельные наделы, тем самым предполагая укрепить основу государственности. С другой стороны, он стремился уберечь ханство от узурпации власти, как со стороны царской администрации, так и от собственной влиятельной знати. В то же время, передача общинных земель в частное феодальное землевладение, стало одной из главных причин восстания казахов Буке-

евского ханства в 1836 - 1838 гг. под руководством Исатая Тайманова и Махамбета Утемисова.

С.З. Зиманов обращает внимание на то, что Джангир-хан, опираясь на царское правительство, стремился к единовластию во внутренних делах. В его руках была сосредоточена высшая административная, судебная и законодательная власть в ханстве. Он сам разбирал судебные дела, считался судом второй инстанции, устанавливал новые налоги, ввел телесное наказание, новые виды штрафов за неуплату долгов и т.д. Такая нормотворческая функция не входила в деятельность прежних казахских ханов. Власть в ханстве была централизована, и прежняя самостоятельность султанско-бийских владений была ликвидирована. Административные и судебные полномочия были выведены из ведения родовых предводителей и переданы, назначаемым ханом, наместникам. Одновременно в Букеевском ханстве создается ханский совет, становившийся при государственном управлении оплотом хана. Сформированный при хане аппарат управления состоял из ряда функциональных подразделений, перед каждым из которых ставились определенные управленческие задачи. При этом наиболее влиятельной была группа ханских депутатов. Кроме того, Джангир-хан намеревался создать собственную гвардию, но царская администрация не дала согласие.

Академик Зиманов обоснованно считал, что Джангир-хан понимал необходимость подготовки грамотных специалистов в связи с введением письменного делопроизводства и управленческой деятельности в ханстве. Исходя из этого, уже в середине 30-ых гг. XIX века Джангир-хан стал обдумывать возможность организации центральной школы в ханской ставке, которая должна была готовить казахскую молодежь к поступлению в российские специальные учебные заведения. В последующем, обучение казахских детей и юношей в учебных заведениях России получило общественное признание.

Всесторонне исследовав социально-экономическую, административно-правовую и культурно-образовательную историю Букеевского ханства, С.З. Зиманов пришел к заключению о специфическом построении в Букеевском ханстве государственности в условиях вассалитета. По его мнению, факторами влияния на порожд-

дение той среды, которая сложилась в Букеевском ханстве, явились воздействие растущей экономики России, культуры и просвещения, образа жизни и быта ее народа, с одной стороны, и колониальной политики царизма – с другой.

Конечно, Салык Зиманович был человеком своего времени, осуществлявшим свои научные изыскания в тисках господствовавшей в ту эпоху классовой теории коммунистической партии и национальной политики социалистического государства. Но вместе с тем монография С.З. Зиманова «Россия и Букеевское ханство» как совершенно новое научно-теоретическое исследование времен Советского Союза, позволяет прийти к заключению, что даже в сложнейших условиях казахский народ способен был воссоздать собственную государственность и отстаивать национальные интересы.

Литература

1. Токаев К.К. Независимость превыше всего. // Казахстанская правда. 2021. 6 января № 3 (29380).
2. Хазанов А.М. Кочевники и внешний мир. Изд. 3-е, доп. – Алматы: Дайк Пресс. 2002. – 603 с.
3. Зиманов С.З. Россия и Букеевское ханство. – Алма-Ата: Наука. 1982. – 171 с.
4. Карамзин Н.М. История государства Российского: В 3-х кн. Кн. 1 – СПб.: Кристалл, 2000. – 698 с.
5. Андреев И.Г. Описание Средней орды киргиз-кайсаков. – Алматы: Ғылым, 1998. 280 с.
6. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. СПб. 1832 г. – 264 с.
7. Абиль Е.А. История государства и права Республики Казахстан. Учебное пособие. – 2-е изд. перераб и доп. Астана: «Фолиант». 2001. – 287 с.
8. Фукс С.Л. Очерки истории государства и права казахов в XVIII и первой половине XIX в. Под общей ред. С.Ф. Ударцева и Н.О. Дулатбекова // СПб.: ТОО «Юридическая книга Республики Казахстан»; ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2008 – 816 с.

И.М. Телибекова,
кандидат юридических наук
профессор кафедры права и общеобразовательных дисциплин
(Баишев Университет, г.Актобе, Республика Казахстан)
irina67.kz@mail.ru

АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВ О ЗАЩИТЕ СУБЪЕКТИВНЫХ ПРАВ В ОБЫЧНОМ ПРАВЕ КАЗАХОВ

Основным наследием кочевой цивилизации является обычное право казахов, которое было сформировано на протяжении веков на основе преемственности, непрерывности накопленного опыта нескольких поколений. Особенности кочевого образа жизни казахов, особенности их менталитета несомненно отразились на становлении правовых основ действовавших в тот период кодифицированных актов казахского народа. В основу казахского обычного права были положены нравственные начала, культурные ценности, народные обычаи казахского народа, уклад жизни в условиях суровой степи. По этому поводу М. Губайдуллин пишет: «В любой стране на законы, обряды и традиции влияют духовное сознание, географическое расположение, экономическое, социальное положение, развитие науки и искусства, духовные верования и менталитет. Вследствие этого возникает правовое мировоззрение, которое призвано защищать интересы общества, сохранять единство народа, соблюдать правопорядок» [1].

Об уникальности казахского обычного права и его роли в жизни кочевого народа в своих трудах писал казахстанский просветитель, юрист С.З. Зиманов, известный не только в Казахстане, но и далеко за его пределами. Он отмечал, что «одним из <...> культурных ценностей, затерявшихся в пластах истории, является Казахское право «жарғы» (в дальнейшем – казахское право)» [2]. Великий Степной Закон воспринимался гочевниками как единая система, единый «организм». Причем целью норм и институтов обычного права казахов являлось регулирование межличностных, социальных отношений в кочевом обществе. Каждый кочевник с детства усваивал предписанные нормы поведения в обществе, свои права и обязанности. При

этом казахское обычное право не разделяло противоправные действия на гражданские деликты и уголовные преступления. В любом случае казахскому обычному праву были присущи принципы защиты субъективных прав и интересов не только конкретной личности, но и всего рода.

Академик С.З. Зиманов подчеркивал, что «жизнь Казахского права максимально была приближена к самому народу, к логике его жизни, в значительной степени выражала извечную духовную суть человека и его устремления независимо от стадии его совершенства и развития» [2]. Следует отметить, что важную место в казахском обычном праве имели основополагающие, промежуточные (общие), частные принципы и нормы. Одним из основополагающих принципов кочевого народа был принцип: «Малым – жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы» («Ради жизни пожертвую скотом, ради чести пожертвую жизнью»). «Кешірімді болу» («уметь прощать») представлял собой общий принцип казахского обычного права. Частные принципы действовали в рамках своей отрасли, например, принцип «Жеті атаға дейін қыз алыспау» в семейно-брачных отношениях, когда запрещалось брать в жену девушку, не проверив с ней родство до седьмого колена.

Патриарх казахстанской юридической науки С.З. Зиманов отмечал, что памятники казахского обычного права, представленные сводами законов «Қасым ханның қасқа жолы» («Светлый путь Касым хана»), «Есім ханның ескі жолы» («Древний путь Есим хана») и Тәуке ханның «Жеті жарғысы» («Семь уложений Тауке хана»), являли собой источники общественного бытия казахов, и содержали в себе принципы нравственности и духовной ценности кочевого народа [2].

В ходе геополитических изменений на территории постсоветского пространства основные институты правил поведения кочевого народа, содержащиеся в кодифицированных памятниках степного права, а именно справедливость, разумность, добросовестность, нашли свое отражение в современной правовой системе страны и оказали влияние на формирование основных начал законодательства молодого государства. Например, эти принципы имеют место и в современном гражданском, предпринимательском, гражданско-процессуальном законодательстве Республики Казахстан.

Одним из памятников обычного права казахов является кодифицированный свод законов «Қасым ханның қасқа жолы». Он был создан в период правления хана Касыма в начале XVI в. и включал в себя пять основных разделов, которые регулировали разрешение имущественных споров (имущественный закон). В данном случае защита субъективного права, а именно имущественных прав отражалась в нормах, регулировавших право собственности. Помимо этого, в этом своде законов предусматривались виды наказаний за совершение уголовных преступлений (уголовный закон); устанавливались повинность населения по содержанию армии, а также воинскую повинность, содержались вопросы раздела военной добычи (воинский закон), международного права и посольского этикета (посольского обычая); а также устанавливались обязательства взаимопомощи и правила по устройствам празднеств (закон общности) [3]. Мы можем найти сходство между нормами данного свода законов и нормами ныне действующего отечественного законодательства, например, по защите имущества, частной собственности, уголовной ответственности за совершение преступлений.

Современное законодательство Казахстана также несет в себе эти ранее действовавшие основные начала, закрепив конституционное право на частную собственность, на ее защиту, а также урегулировав в ныне действующем законодательстве принципы ответственности за совершенное правонарушение (гражданско-правового и уголовно-правового характера).

Позднее в XVII в. в период правления Есим хана рассмотренный выше свод законов Касым хана, названный «Есім ханның екі жолы», содержал нормы, регулировавшие право собственности на пастбища и водоемы, имущественные и личные права вдов и сирот и т.д. В казахском обычном праве отсутствовала частная собственность на пастбища. Земля, водные источники и прилегающие к ним пастбища находились в собственности кочевого народа. Все земельные споры решались судом биев. Кроме того, в частной собственности находились скот (мал) и имущество (мулік). В казахском обычном праве имели место и заключающиеся устно договора различного рода: мены, займа, ссуды. При этом предусматривалась защита субъективных прав кредитора по договору займа в виде возврата скотом в слу-

чае несостоятельности должника его поручителем. Имели место и принципы защиты чести и достоинства, возмещения причиненного вреда жизни и здоровью, а также имущественного ущерба.

Правовые основы обычного права казахов в конце XVII в. начале XVIII в. были усовершенствованы Тауке ханом, который инициировал составление и принятие «Жеті-Жарғы» («Семь уложений Тауке хана») [3]. Ученые и исследователи полагают, что Тауке хан создал биев всех трех жузов: Толе би – из Старшего, Казыбек би – из Среднего и Айтеке би – из Младшего, которые и были авторами данного кодифицированного акта. Принятие «Жеті-Жарғы» было обусловлено необходимостью укрепления внутривнутриполитического единства казахов, создания казахского централизованного государства, а также выработки единых правовых основ казахского общества.

Структура «Жеті-Жарғы» была представлена нормами административного, уголовного, гражданского права, разделами о налогах, религии, а также нормами, регулировавшими семейно-брачные отношения. В основу данного правового акта были положены принципы, основываясь на которых Тауке хотел сплотить казахов. Среди них можно назвать принципы строгого подчинения младших старшим (детей – родителям, жены – мужу; подчиненного – правителю), принцип коллективной ответственности (человека перед родом, рода за каждого своего члена).

«Жеті-Жарғы» включал в себя Земельный Закон (Жер дауы), в котором обговаривалось решение споров о пастбищах и водопоях. Семейно-брачный закон «Жеті-Жарғы» устанавливал порядок заключения и расторжения брака, права и обязанности супругов, а также имущественные права членов семьи. Закон «Жеті-Жарғы» о вдовах (Жесір дауы) регламентировал имущественные и личные права вдов и сирот, а также обязательства по отношению к ним общины и родственников умершего. Военный Закон «Жеті-Жарғы» включал нормы об отправлении воинской повинности, формировании подразделений и выборах военачальников. Также в «Жеті-Жарғы» были включены Уголовный Закон, устанавливающий наказания за различные виды преступлений кроме убийства, и Закон о куне, устанавливающий наказания за убийства и тяжкие телесные повреждения.

Причем в разработке Закона о куне, содержавшем 93 параграфов, принимал непосредственное участие казахский просветитель,

мыслитель и поэт Абай Кунанбаев. Оригинал «Кодекса для простых казахов», принятый на съезде в местности Карамола в 1885 г., был отпечатан в 1886 г. арабской графикой в типографии казанского Императорского университета. Как указывают исследователи, «составляя закон, поэт выступил как демократ, предложив множество нововведений, призванных облегчить жизнь простолюдинов» [4]. С.Ф. Ударцев справедливо полагает, что Абай Кунанбаев, будучи прекрасным оратором, бием, принимая участие в судебных разбирательствах, был также и законодателем казахской степи [5].

В законах Тауке хана уголовное наказание основывалось на принципе талиона (кровь за кровь), но смертная казнь (4 вида) всегда могла быть заменена выкупом (кун). Разная степень ответственности, закреплённая в «Жеті-Жарғы» для правящей элиты и простых кочевников, отражала социально-политическую неоднородность общества.

Все споры рассматривались Судом биев согласно Положению о судебном процессе, в котором оговаривался порядок судебного разбирательства. При этом в степи существовала своя законодательная система, которая регулировала жизнь народа на всей территории, и современное процессуальное законодательство Республики Казахстан впитало в себя основные принципы отправления правосудия и верховенства права, а также гуманизма и примирения сторон [6].

Безусловно, «Жеті-Жарғы» – воплощение достижений средневекового права, отражая свою эпоху, сыграл значительную роль в достижении внутриказахского единства. Следует отметить, что законы Тауке хана передавались из уст в уста в виде кратких изречений и пословиц.

Следует признать, что защита субъективного права, вопросы имущественной ответственности, распространявшиеся на широкий круг отношений, – хозяйственных, внутриаульных, бытовых, семейных и политических, на протяжении веков отражались в сводах законов кочевой цивилизации, которые в дальнейшем послужили основой становления казахской государственности. Именно это и подчеркивал в своих трудах общественный и политический деятель С.З. Зиманов: «и сегодня в условиях совершенно изменившегося мира предпринимаются попытки возродить дух и стиль этого «степ-

ного права», освоить отдельные его институты и тем самым обогатить ими национальную правовую культуру» [2].

Литература

1. Губайдуллин М. «Древние законы казахского народа: традиции и преемственность». URL: <https://pricom.kz/obshhestvo/drevnie-zakonyi-kazahskogo-naroda-tr.html> (дата обращения: 14.02.2021).

2. Зиманов С.З. Мир права казахов «Жаргы» – уникальная система права (С. Зиманов, академик НАН РК). URL: <https://www.zakon.kz/203736-mir-prava-kazakhov-zhargy-unikalnaja.html> (дата обращения: 15.02.2021).

3. Первые законы степи. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/6277/> (дата обращения: 17.02.2021).

4. «Кодекс для простых казахов», составленный Абаем, нашли казахстанские ученые в Казани. URL: <https://informburo.kz/novosti/kodeks-dlya-prostyh-kazahov-sostavlennyy-abaem-nashli-kazahstanskie-uchyonye-v-kazani.html> (дата обращения: 15.02.2021).

5. Ударцев С.Ф. Абай Кунанбаев: мыслитель, судья, законодатель. URL: <http://abai.kaznu.kz/rus/?p=294> (дата обращения: 17.02.2021).

6. Москау З. «Жеті жаргы» – свод законов Великой степи. URL: <https://kazpravda.kz/articles/view/zheti-zhargi--svod-zakonov--velikoi-stepi> (дата обращения: 16.02.2021).

Ф.Ф. Саттарова,
философия ғылымының кандидаты, профессор.
«BOLASHAQ» академиясы. Қарағанды қ.
e-mail: farida_cf@mail.ru

АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ-ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ МАҢЫЗЫ

Қазақстан Республикасына еңбегі сіңген ірі қайраткер, заң саласына өлшеусіз үлес қосқан Салық Зиманов бар ғұмырын ел мен жер мүддесіне арнады. С. Зимановтың заң саласының қырсырын зерттеудегі істері бүкіл республика жұртшылығының назарына ілінді, қаламынан туған ғылыми еңбектер мен мақалалар заң ғылымының негізін танытатын тарихтың қайталанбас рухани құндылықтарға айналды. Жоғары оқу орындарында, ғылыми ұйымдарда басшы, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Консультативтік кеңестің, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңесінің мүшесі, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаты атанған жылдарында да туған тіліміз бен төл мәдениетіміздің тынысын кеңейтуге, еліміздің ырысын көбейтуге еңбек сіңірді. Халық арқалатқан аманатқа адал болып, жас мемлекетіміздің қанатының кең жаюына елеулі үлес қосты.

Ата Заңымыздың негізін қаласып, күні бүгінге дейін заңдылықтың салтанат құруына атсалысты. Тәуелсіздіктің алғашқы қиын да жауапты жылдарында, азаттыққа жаңа қол жеткізген Отанымыздың өркендеуіне бағыт-бағдар берді, ұлт зиялыларының өнегесімен халыққа шынайы қызмет етті. Білікті заңгер маман ретінде тәуелсіздік жолындағы Қазақстанның халықаралық қатынастарын заңдастырып, қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе беру, ұлттық бірегейлікті сақтау, президенттік басқару институтын енгізу, құқықтық-демократиялық реформаларды жүргізу ісіне белсене араласты. Қазақстан мемлекеті мен құқығының тарихын, ұлттық мемлекет құрылымының теориялық мәселелерін зерттеуде жаңа ғылыми бағыт қалыптастырып, әділ сотты қамтамасыз ету

үшін республикада сот мүшелерінің қатысуымен «билер алқасын» енгізуге басшылық жасады. С.Зиманов қоғамға сіңірген еңбегі үшін Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Президенттік бейбітшілік пен рухани келісім сыйлығының иегері атанып, «Қызыл жұлдыз», «Отан», «Парасат» ордендерімен, басқа да медальдармен марапатталды. Салық Зимановтың еліміздің еңселі, тәуелсіздігіміздің тұғырлы, келешегіміздің кемелді болуына сіңірген еңбегі өлшеусіз.

Қазақ әдет-ғұрып құқығы және оның нормалары мен институттарының дамуы туралы еңбектерінің бүгінгі күндегі маңызы ұлтымыздың тарихында ерекше орын алады. Қазақ көшпелі қоғамында ұзақ уақыт барысында айтарлықтай дамыған және тұрақты жүйеге айналған әдет-ғұрып құқығының нормалары ғана әрекет етуі белгілі бір объективтік себептерге, ең алдымен, экономикалық себептерге байланысты болған еді. Әдет-ғұрып құқығының нормаларының сақталуына салт-дәстүрлер, діни сана-сезім, мораль, жұртшылық пікірлері, ұлттық этникалық факторлар да әсер етті. Олар бір бағытта бірлесе отырып әрекет еткен болатын, соның арқасында әдет-ғұрып құқығының нормаларының жалпылығы қамтамасыз етілді.

Көшпелі қоғамдағы құқықтық мәдениет, оның қомақты бөлігі – әдет-ғұрып нормалары ерекше бір құбылыс. Олар өзгеше бір әлеуметтік кеңістіктің, қоғамдық өмірдің көріністері, сондықтан олардың параметрлері, өлшемдері мемлекет заңдарынан бөлек болатын. Әдет-ғұрып құқығы нормаларының белгілі бір бөлігі мемлекет тарапынан қолдау тапқанын тағы мәрте айта аламыз. Мемлекет оларға баса көңіл бөліп, өз мақсат-мүддесі тұрғысынан әсер етуге, өз қызметіне жаратуға әрекет жасады. Бірақ әдет-ғұрып нормалары, оның ішінде ереже жарғылары да одан мемлекет заңына айналған жоқ, өзіндік өмір сүру мәнерін жоғалтқан жоқ. Ал бұл мәнер көшпелілер қоғамының ішкі табиғатының, ондағы әлеуметтік қатынастардың ерекшелігінен, қоғам мүшелерінің тәртібін реттеу, басқару ісінің өзгешелігінен туындап жататын, солар арқылы түсіндірілетін. Қазақ әдет-ғұрып құқығы – ол қағидат, көзқарас, ой-түсінік жүйесі. Көзқарас, ой, ағым қазақ қоғамындағы іс-қимылдың негізі болатынын анық бейнелейді.

Қазіргі замандағы қазақ әдет-ғұрып құқығының тарихын зерттеген ірі ғалымдардың бірі академик С.З. Зиманов бұл жайлы былай деп жазады: «Қазақ құқығының өзінің бастапқы ежелгі нысанында Қазақстанның кең байтақ даласында орын алған бүкіл өзгерістер мен төңкерістерге қарамастан, өміршендік көрсетуі оның негізінде және құрылымының өзінде, оның нормативтік жүйесінде халықтық пен адамның еріктілігі, табиғи бостандығы жатқандығымен, яғни адам мен адамзаттың күллі ұмтылыстарына пара-пар келетін өнегелік идеялар мен қағидаттар жатқанымен түсіндіруге болады. Міне осы Қазақ құқығының узурпаторлардың семсерлері мен олардың режимдерінен асып түсудің басты себептерінің бірі болды» [1].

Әдет-ғұрып құқығы – жазылмаған құқық, ол жетекші материалдық және процессуалдық нормативтерінің көрінісі арқылы, оңай қолданысқа қажетті және сонымен бірге өткір айтылатын негізгі нормативтік институттар мен көптеген қысқа ережелердің жүйесіне негізделген. Соңғылары, әдетте, нақты өмірдегі жағдайларға сәйкес келетін нормаларды ықшамдау, талқылау арқылы шығаруға жетекші бастамалар болып табылады.

Әдет-ғұрып құқығы бұл, ең алдымен, құқықтық қағидаттар, көзқарастар жүйесі және оларды жүзеге асыруға бағытталған нормалар жүйесі болып табылады. Әдет-ғұрып құқығының нормалары дәл және мүлтіксіз орындалуға арналмаған. Олар тәртіптіліктің классикалық үлгісі ретінде қабылданған. Әдет-ғұрып құқығы нормаларында негізгісі – бұл олардың ішкі мәні мен астарында жатқан қағидаттары. Басты мақсат – осы қағидаттарды мән-мазмұнын жоғалтпай іске асыру. Әдет-ғұрып құқығының нормалары осы мақсаттарға қызмет етіп, осыған бола өздерінің формальдық пішінін қарсы қойды.

Өзінің ғылыми зерттеулерінде академик С. Зиманов құқықтық мемлекет мәселесіне, қазақ әдет-ғұрып құқығы және оның нормалары мен институттарының дамуына т.б. өзекті проблемаларға өте зор мән беріп, құқықтық-демократиялық тәуелсіз мемлекетіміздің даму бағытын айқындауда зор еңбек етті. Құқықтық мемлекет – көп өлшемді даму үстіндегі құбылыс. Қоғамдық прогресте ол жаңа қасиеттерді бойына жинайды. Қоғамның дамуындағы белгілі жағдайлардың деңгейіне сай келетін жаңа мазмұндармен толығады.

Құқықтық мемлекет адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын барынша толық қамтамасыз ету, сонымен қатар саяси билікті, оны асыра пайдалануды болдырмау мақсатында құқық көмегімен шектеу үшін жағдайлар жасалатын мемлекет.

Құқықтық мемлекетті көпшілік биліктің саяси ұйымдасуының, әрекет етуінің және құқық субъектісі ретіндегі адамдардың араласуының құқықтық нысаны ретінде анықтауға болады. Оның авторлары құқықтық мемлекеттің ерекше белгілеріне кем дегенде келесілерді жатқызады: құқықтық заңның үстемдігі, индивидтердің құқықтары мен бостандықтарының шынайы түрде болуы, егеменді мемлекеттік биліктің билік бөліну қағидасы негізінде ұйымдасуы және қызмет етуі, мемлекет пен тұлға қарым-қатынасының құқықтық нысаны.

Құқықтық мемлекет – тұлғаның ажырамас құқықтарын және бостандықтарын бекітетін, халықтың әр түрлі топтарының мүдделерін білдіретін және құқыққа бағынатын заңдар шығару арқылы, азаматтық қоғам істерін басқаратын мемлекет. Құқықтық мемлекеттің аталған түсінігіне сай келетін мынандай негізгі белгілері қарастырылады: мемлекеттік биліктің жалғыз қайнар көзі – халық, оның егеменді еркі; заңшығарудың демократизмі; қоғамдық өмірдің бүкіл салаларында заңның үстемдігі; жеке тұлғаның ажырамас құқықтарының бекітілуі және қамтамасыз етілуі; мемлекеттің және жеке тұлғаның өзара жауапкершілігі; биліктің бөлінісі; мемлекеттің, оның бүкіл органдарының құқыққа бағынуы; заңдардың атқарылуына бақылау және қадағалау жүргізу үшін ұйымдастырушылық-ісұқықтық құралдардың болуы. «Ең бастысы – халықтың құқық қорғау жүйесіне деген сенімін қайта қалпына келтіру керек» (С. Зиманов).

Құқықтық мемлекет — адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын барынша толық қамтамасыз етуге жағдай жасайтын, мемлекеттік билікті құқық көмегімен шектейтін, құқық үстемділігіне негізделген саяси ұйым. Ол гуманистік бастауларды, әділеттілікті бекітуге арналған әлеуметтік құндылық, сонымен бірге жеке тұлға бостандығын, ар-ожданы мен намысын қамтамасыз етудің құралы, халықтық биліктің өмір сүруі нысаны. Аталған көзқарас құқықтық мемлекет түсінігіне қатысты біздің пікірімізге сай келеді.

«Өлді деуге бола ма айтыңдаршы, өлмейтұғын артында сөз қалдырған» деп ұлы ақын Абай айтқандай, туған халқының, елінің игілігі жолында жан аямай, қажырлылықпен еңбек етіп, соңында өшпес із қалдырған ғұлама ғалым, белгілі қоғам қайраткері. «Салық Зиманов – қазіргі қалыптасқан өмірімізге үйлесе бермейтін ғажап адам, ғажап тұлға еді. Мен мұны ғылыми, жалпы қоғамдық, мемлекеттік еңбектері тұрғысынан емес, оны ерекше адами тұрғысында айтып отырмын. Ерекше биік парасатты қасиеттің иесі еді. Періште адам еді. Кейде ол кісі осы өмірге адасып келген, осы ортаға сыймайтын сияқты көрінетін. Өтіріктің, өсектің, кәдімгі алдау, арбаудың құрсауында кеткен адамдарға мүлдем ұқсамайтын. Сондықтан да мына өмірге таза келіп, таза кетіп барды. Әрбір данышпан адамның өмірден осылай өтуі – бұл әркімнің пешенесіне жазыла бермейтін жағдай. Өйткені, ол кереметтей ғажап өмір сүрді. Ешкімді мазаламады, ешкімді әуре етпей, үн-түнсіз ғана өмірден өте берді. Өкініштісі, мәңгілік өмір жоқ. Ал осындай адаммен қатар өмір сүргеніміз, оның замандасымыздың болғаны біз үшін бақыт. Кейбіреулер дүниедегі ең соңғы ғажайып адам дүниеден озды дейді, мен айтар едім, соңғы емес, ол жалғыз. Онымен ешкімді қатар қоя алмаймыз» – деп ойын білдірген болатын академик Т. Шорманов.

Салық Зиманұлы Ұлы Отан соғысы жылдарында жанқияр батырлық пен ерен ерліктің үлгісін көрсетті. Стратегиялық биіктікті ұстап тұру кезінде, дивизион командирі майор Зиманов миномет соққысына төтеп беріп, күші тең емес ұрыста аман қалып, қарсы шабуылға шыққан патриот азамат. Ол сегіз майданда Отан үшін отқа түсуден ешқашан тайсалмаған. Оның әскери наградалары – I дәрежелі Отан соғысы ордені, «Қызыл жұлдыз» ордені, «Кавказды қорғағаны үшін», «Кенигсбергті алғаны үшін» медальдары – қазақстандық майдангердің қажымас қайратының символы.

Өзін-өзі тану оңайлықпен келетін процес емес. Адам дүниенің өлшемі. Адам баласының өзіне және айналасына қоятын сұрағы қандай өлшем? Адам өз өлшемін жаратушы, өз өлшеміне сай өлшеуші, бағалаушы болмыс па? Субъективті өлшем еркіндігі қаншалықты деңгейде мүмкіндікке ие? Әрине, бұл сұрақтар өте терең философиялық мәселелер. Өзін білу, өзгені білу – бұлар да адам

болмысының өлшемі. Өлшем – адамның өзіндік санасының деңгейі, санасының көрінісі, ауқымы, дәрежесі, бағаланушы құндылық.

Адам ғана бұл әлемде өз өлшемін ұсынады, өз өлшемімен бағалаушы, өз өлшемімен талдаушы, сынаушы болмыс. Демек толық мәнді өлшем адамда ғана адами тұрғыда айқындалады, өйткені, оның өзіндік санасы бар. Өзіндік сана – адамның өзін-өзі объективті дүниеден бөлуі, өзінің дүниемен қатынасын, өзінің істерін, әрекеттерін, ойлары мен сезімдерін, тілектері мен мүдделерін, өзін тұлға деп ұғыну және бағалауы. Өзіндік сана адамның тарихи-мәдени субъект ретіндегі даму дәрежесіне сай екендігін ерекше көрсететін болады, ал адам өзінің субъектілігін және қызметінің объектісін заттар мен практикалық істестік үдерісінде ғана ұғынады». Өзіндік сана адамның тұлғалық мәнділігі.

Ұлы ойшыл Гегель «Рух феноменологиясы» деген еңбегінде рухтың көріну формасын айта келе, өзіндік санаға ерекше тоқталады. Өзіндік сана мен адамның еркіндігі бір-бірімен байланысты. Абай айтқандай: өзі де білмей ме, көп сөйлеп созбайын!» Әрбір адамның өзіндік санасы өз өлшемін жасайды.

Адам өзінің сана-сезімі арқылы дүниені түйсінеді, қабылдайды, түсінеді. Гегель айтқандай «Табиғаттың заттары тура және жалпы түрде тірлік етеді, ал адам болса, ол рух болғандықтан, қос тірлікке иелік етеді. Бір жағынан, ол табиғат заттары сияқты тірлік етеді, бірақ, екінші жағынан, ол өзі үшін де тірлік, өзін-өзі зерделеп, өзі туралы ұғым қалыптастырады, өзі туралы ойланады және осы қызметінің негізінде рухқа айналады».

Мысалы, Сенека айтқан: «Тастармен жануарлар үреймен уайымнан азат, бірақ оларды бақытты деп ешкім айтпайды, себебі бақытты саналы түсіну оларда жоқ. Табиғатынан топас адамдар да осындай және өзіндік сананың жоқтығы оларды хайуан деңгейіне дейін төмендетеді». Абай тілімен айтқанда: «Махаббатсыз дүние бос, хайуанға оны қосындар». Абайдың өзінің өне бойынан өтетін сана-сезімі – «көзімнің қарасы, көңілімнің санасы, бітпейді іштегі ғашықтық жарасы» арқылы бейнеленеді. Махаббат сезімі ұлы сезім, пәк сезім. Түйсіне білу, түсіне білу, ұғыну адамға тән құндылық қасиеттер. Сонымен, «көңілдің санасы» адамның ерік өлшемінің жарқындығы, ал сана осы өлшемнің көрінісі. Өлшем адамның өзіндік

санасына негізделген ішкі рухани арқауы. Абай тілімен «жүрегінің түбіне терең бойла» деген мағынаны білдіреді. Ал «көңілдің сана-сы» адамның өзіндік санасының шынайы дәрежесіне, ақыл-ойы мен ішкі рухани сезімнің үйлесімдігімен анықталмақ.

Қазақ даналары адамгершілікті, әділдікті, парасаттылықты, ізгілікті өздерінің шығармаларының арқауы ете отырып, Абайдың тілімен айтсақ «Ғылым таптай мақтанба, орын таппай баптанба, ...» – деп «Адам бол!» ұстанымын жастарға ұсынса, Шәкәрім «Үш анық» шығармасында философиялық категорияларды – ар-ұждан (ынсап, мейірім, әділет), адамгершілік принципі ретінде ұсынған. «Ұждан жанның тілегі екеніне нанған кісі қиянат қылығына қатты киіп, жақсылық қылығына жете қуанса керек ...» [2, 33 б.].

Гуманистік принциптерді басшылыққа алу арқылы адамзаттың әлемдік байланыстары мен қатынастарын үйлесімді дамытуға болады. Философ Аяжан Сағиқызының айтуы бойынша: «Бүгінгі күні адам бұрынғыдан да көрі өзінің мәнін, өзінің мақсаттары мен тағайындылығын жаңаша түсінуге мұқтаж. Қазіргі күндегі адамның ерекшелігін түсіну үшін оның өткен жолын қарап шығу, оның дүниетанымы мен дүниеге қатынасын зерттеу қажет. Өйткені қазіргі адам «көптеген әлемдерде» өмір сүреді, әр түрлі мәдениеттер мен дәстүрлермен кездеседі, сондықтан оның моральдық бағдарлары мен өмірлік ережелері өзгереді. Жалпыадамзаттық құндылықтарды және гуманистік дүниетанымды басшылыққа алған адам адамгершіліктік ұстанымдардың қажеттілігі туралы идеяны берік ұстанып, өзінің ішкі моральдық заңын қатаң орындайды. Қазіргі қоғам гуманистік идеяларға мұқтаж, өйткені олар көп жағдайда адамның өмірін жақсартады және оған мағына береді» [3, 26 б.].

Мәдени құндылықтарды әрбір халық мәдениеттің тарихи даму үдерісінде жасайды. Сөйтіп халық және сол халықтың өкілі ретінде әрбір адам үшін құндылықтар бекітіледі және сақталады. Мәдени құндылықтар өзіне адамгершілік және эстетикалық идеалдарды, мінез-құлық нормалары мен үлгілерін, тілдер, диалектілер мен сөйлеу тілдерін, ұлттық дәстүрлер мен салттарды, тарихи топонимдерді, фольклорды, шығармашылық кәсіп пен қолөнерді, мәдениет пен өнер шығармаларын, іс-әрекет нәтижелері мен әдістерін енгізеді және әрбір этностың даму ерекшеліктерін көрсетеді.

Жалпыадамзаттық құндылықтар тұрақтылығымен және үздіксіздігімен сипатталады, әрі ол ұлттық құндылықтарға да тән. Ұлт және жеке тұлғаға қатысты айтатын болсақ, менталитет (ділі) бастапқыда қарапайым-эмоционалды тип сипатына, ол экономикалық, әлеуметтік, мәдени дамуға негізделген құндылықтардың пайда болуымен көпқырлы дүниетанымдық сипатқа ие болды. Олай болса академик Қ. Әбішев айтқандай: «Егер әрбір жеке адам белгілі бір нәрсені өзі үшін құндылық ретінде қабылдаған болса, онда ол қабылдаған нәрсесі оның барлық пиғылдарын, мақсаттарын, тілектерін, соларға сай істерінің, әрекеттерінің не үшін болатындығы, ол сол адам үшін адамдықтың, кісіліктің өлшемі, соны атқарғанда ол өзін адам деп сезінеді, ал саналы түрде болса өзін шын мағнасында адам деп есептейді ... Құндылық, ендеше ол қандай да болсын, оны ұстанған адам үшін оның өмірде болу жолы, соның негізгі бағыты, өлшемі. Бірақ әр адам белгілі бір нәрсені құндылық деп ұстануы да және қандай да болса ұстанымнан бас тартып ешнәрсені мойындамауы да мүмкін. Яғни әр күннің, әр сәттің құбылуына қарай өмір толқынының әсеріне ілесіп кете беруі ғажап емес. Қаншалықты оны төмен бағаласақ та оның өз таңдау, өз еркі. Яғни адамды барлық тірі тіршілік иелерінен мүлде басқаша ететін оның түпкі табиғаты – еркіндіктің бір көрінісі» [4, 28 б.].

Ұлттық менталитет рухани және материалдық құндылықтарды тарихи таңдау нәтижесінде тұлға бойында қоршаған әлемге қатынастар жүйесінен көрінеді. Әмбебап базалық жалпыадамзаттық құндылықтар құрамды элемент және бірмезгілде өзіндік ұлттық ерекшеліктерге мән беретін, айналасына сол немесе басқа ұлтты біріктіретін идеялар ретінде қатысады. Жаңадан қалыптасқан ережелер, нормалар мен ұстанымдар әлемді реалды түрде меңгеруге, басқа ұлттан өзінің айырмашылығын қалыптастыра отырып, азаматтық принциптерге негізделген ұлттық бірегейлікті сақтауға мүмкіндік береді. Осы орайда «іске асыратын идеяларым әлі де көп» — деген С. Зиманов ұлт қамын ойлаған, қазақтың бітім-болмысын, тілі мен ділінің сақталуын қалаған қазақ азаматы.

«Атымды адам қойған соң, қайтіп надан болайын» деп Абай айтқандай, адамдық мәнді анықтау үшін «Адам болу» қажет. Академик С. Зиманов философиялық дүниетанымға деген мәдени-

құндылық қатынасын өзінің адамдық болмысында аксиологиялық – когнитивтік ұстаным ретінде үнемі қолданды.

Этикалық проблемалардың философиялық зерттеудің негізгі таным объектілеріне айналып, тарихи ғұламалардың даналық ойларының мән-мағынасын терең түсінудің маңыздылығын айтқан болатын. Осы жерде грек философы Протагордың: «Адам дүниенің өлшемі. Ол бар нәрсенің барлығының, жоқ нәрсенің жоқтығының өлшемі!» – делінетін нақыл сөзіне ерекше мән берген.

Осы сұраққа қысқаша жауап беретін болсақ, онда өлшем – нақты мәнде өлшеу белсенділігінің негізі. Ал болмыс дегеніміз еріктің мәлім өлшемде өз-өзінен болуы. Болмыс өз болуына ішкі «ұстаным» жасап, соған сай болуды орындау барысында өз еркін іске асырады. Өз еркін өз мүмкіндік ыңғайына орай, өз әулеті деңгейіне сай өз ұстаным өлшемі етіп, өз кеңістігіне ұсынушы бүтіндік. Ерік – өміршендікке, үстемдікке талпынған ықылымдағы болмыстың жаспаз тегеуірінді күдіреті ретінде өзін өміршендікке, үстемдікке жеткізетін мүмкіндіктерге қарата ашық оңтайлану, бейімделу, талпыну мүмкіндігіне ие болатын рухани күш. Сонымен қатар еріктің рухани саналасқан өлшемінің бойында анықтау мен бағалау кіріккен. Анықтау оған шындықты айқындап ұсынса, бағалау оны таңдау мүмкіндігіне ие еткен. Бұдан шығатын ой-тұжырым, рух дегеніміз болмыстық мәнде өздік өлшем жарқындығы, ал сана өздік өлшем жарқындығының өзіне айқындылығы. Еріктің жарқындығы рух, ал рухтың Менге табиғи айқындылығы сана болып табылады. Осы ойымыз ұлы Абайдың «жүрегіңнің түбіне терең бойла» деген сөзінің көзқарастық –құндылықтық табиғатына сәйкес келеді [5, 326 б].

ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының атақты философ-ғалымы Н. Сейтахметова өзінің «Измерение нравственностью» деген мақаласында академик С. Зимановтың философиялық дүниетанымға, оның әмбебаптарына деген мәдени-құндылық қатынасының ерекшелігін грек ойшылы Протагордың «Адам барлық заттың өлшемі» деген нақыл сөзіне қатынасын ерекше айқындайды. «Человек – мера всех вещей», его неправильно поняли, он имел ввиду, что мера в человеке – это мера нравственности» деп өзінің философиялық ойын түйіндеген екен заңгер ғалым. Философ ретінде менің түсінігім мынандай: «өлшем адамның

бойында – ол адамгершілік өлшемі». Осы ойлардың негізіне дара-боз ағамыз Салық Зиманов адамгершілік-этикалық, көзқарастық-құндылықтық ұстанымдарды қойған. Жеке адам діліне ұйыған, ал даралық – адамдықтың, адам болудың, жеке болмысының өзіне ғана тән ерекшелігі. Адам өлшемінің мәнділігі ерікте әйгіленген діл жарқындығы немесе «адамдардағы нақты істер мен мақсаттар, олардың ойлау ерекшелігі (менталитет), жалпы тіршілігі мен ойлаудың логикасы сол ішкі мәнділікпен сәулеленіп тұрады, белгілі дәрежеде соның көрінісі болады». [6, 25 б].

Қоғамдық сананың формалары ретінде философия мен құқықтың, құқық философиясының пәндік-танымдық ерекшелігін, адамгершілік ұстанымдарды өзінің өмірлік болмысына көзқарастық – аксиологиялық методология ретінде қолданған ғалым. Сондықтан академик С. Зимановтың рухани құндылықтары мен өмір жолы талай ғасырларды қамтитын «Ойда сақталған дәуір».

Адам болып туған соң ...

Адам болып туған соң,
Адамша өмір сүрдіңіз.
Адам деген атқа сай,
Ел қатарлы жүрдіңіз.

Адамдар бар қаншама,
Бет-бейнесі ғаламның.
Адамдар бар арада,
Қинайтын жанын адамның.

Адамдардың арасынан,
Мен өзімді көремін.
Салыстырып бір-бірімен,
Жақсыларды іздеймін.

Мақсатқа сай әрекетің,
Болашаққа жол сілтер.
Даналықтан туған ойлар,
Жан-рухына күш берер.

Жақсы адам деп бағалаймын,
Өйткені сіз «құндылық».
«Барлық заттың өлшемісіз»
Не екенін білетұғын -
жаман менен жақсылық!

«Ақыл, қайрат, жүректі»
Ниетіне сай еткен.
Адал еңбек, шығармашыл,
Мәнініз сіздің әуелден.

Адамдардың «мені» де бар,
Қалыптасқан «тұлға» боп.
«Мен еместер» толып жатыр,
Алдамшы өмір «бұлыңғыр».

Сіз туғанда Ел қуанған,
Азамат ұл туды деп.
Сіз туғанда Жер қуанған
«Аппақ» қысым келді деп.

Сіз туғанда Жер – Ана,
Рухыменен дем берген.
«Адам-Әлем» әсемдікпен үйлесіп,
Бар жақсылық бойыңызда
үндескен.

Адамдықтың белгісін,
Мәнділікпен аштыңыз.
Құнды, алғыр ойларды
Ақ жүректен жардыңыз.
Ақылға салып ғылымды,
Ғұлама тұлға болдыңыз!

Әдебиеттер

1. Зиманов С.З. Состояние и задачи разработки проблем обычного права казахов // Проблемы казахского обычного права. – Алма-Ата: Наука, 1989. – С. 13. ; Қазақ әдет-ғұрып құқығының материалдары. – Алматы: Жеті жарғы, 1996.
2. Шәкәрім Құдайбердіұлы. Үш анық. – Алматы: Дәуір. 1991.
3. Сағикызы А. Гуманистік дүниетаным: әлеуметтік–мәдени негіздер. – Монография. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 292 б.
4. Әбішев Қ., Сәбит М. Қазақ философиясы тарихында диалектикалық-логикалық мектептің қалыптасуы мен дамуының кейбір сабақтары. – Алматы: Саға, 2018. – 58 б.
5. Саттарова Ф.Ф. Менталитет – өмірлік құндылықтар мен тұлғалық қасиеттерді құрастырушы ұстаным // Меңлібаев Қ. Н., Саттарова Ф.Ф. – Монография. Тәуелсіз Қазақстанның рухани құндылықтары: тарих және қазіргі заман – Қарағанды: РИО «Болашақ – Баспа», 2020. – 428 б.
6. Әбішев Қ.Ә. Еркіндік // Философия. – Алматы: Ақыл кітабы, 1998. – 266 б.

К.М. Қоңырбаева,
*ҚР БҒМ ҒК ФСДИ жетекші ғылыми қызметкері,
философия ғылымдарының кандидаты*

А. Сағиқызы
*ҚР БҒМ ҒК ФСДИ бас ғылыми қызметкері, философия
ғылымдарының докторы, профессор*

С. ЗИМАНОВ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ҰЛЫ ДАЛА БИЛЕРІНІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Өткен жылы Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі Салық Зиманұлы Зимановтың туғанына 100 жыл толды. Белсенді қоғам және мемлекет қайраткері өз Отанының патриоты және ойшыл ғалым Салық Зиманұлының республикада ұлттық мемлекеттің демократиялануы және нығаюы жөніндегі ой-тұжырымдары рухани жаңғыру аясындағы еліміздің игілігіне айналары сөзсіз. Қазіргі кезеңдегі рухани жаңғыру үдерісінде ұлттың өзін-өзі тануы және өзінің ежелден қалыптасып, қордаланған ұлттық дәстүрлері мен өнегелі рухани мәдениетін әлемдік өрекиетпен ұштастыру қажеттілігі туындауда. Осы орайда, халқымыздың өнегелі рухани бастауларына оралу, өзінің рухани тамырларына негізделген әдіснама ретінде қарастыру С. Зиманов шығармашылығының басты мақсаты болды. Қазақтардың ғасырлар бойы орныққан жөн-жоралғы, әдет-ғұрып заңдары мен адамгершілікті қағидаттары – жалпыдан өзгешелендіретін өзіндік болмысын айқындаушы белгілерінің бірегейі. Осы құндылықтар іштей біртұтас, берік күйінде сақталып, заманалар өтінде шыңдалады. Халықтың біртұтастанған қағидаттары сыртқы әсерлердің ырқына бағынбай, дәстүрлі ұлттық ментальды ізгі қасиеттер мен құндылықтарға айналды.

Көне дәуірлерден бүгінгі ұрпаққа қазақтар екі мәңгі құндылықты сақтап жеткізді. Ол – Сөз Құдіреті мен Заң Құдіреті. Салық Зиманов қазақ құқығының қоғамдағы реттеушілік мәнінің зор болуы және оның XX ғасырға дейін сақталуының сырларына философиялық тұрғыдан баға береді. Құқықтанушы ғалымның ойлау көкжиегі кеңістігінің ауқымдылығы сонда, қазақ құқығын

халықтың дүние-танымдық негіздерімен ұштастырады. Екіншіден, қазақ құқығын халықтың тыныс-тіршілігінің өзегімен қисындас екендігін дәлел-дейді. Сонымен қатар, қазақ құқығын жалпы адамзаттың мәңгілік рухани бітім-болмысына, талабына сай болғандығын атап көрсетеді.

С. Зимановтың Ұлы даланың мәдени-этникалық кеңістігінің лайықты деңгейде зерттелінбеген көне құқығы жайлы тұжырымдары «Қазақтың ата заңдары» атты көп томдықта жарияланып, ғылыми айналымға түскен болатын. Ал қазақ даласында қалыптасып, мәдени құндылығы жағынан әлемдік өркениет қатарынан ойып орын алуға қақысы бар билер соты жөніндегі ой-түйіндеулері болашақ гуманитарлық зерттеулерге жол ашады. Академиктің қазақ қоғамының XX ғасырдың басына дейінгі кезеңдегі саяси-құқықтық формасының жағдайы туралы пайымдаулары негізінен Қазақстандағы құқықтық және саяси ой мен мемлекет тарихы мәселелері төңірегінде өрбіген еді.

С. Зиманов пайымдауында Ұлы даланың билері қазақ қоғамындағы демократиялық даму үлгісінде өздерінің қызметін кәсіби дәрежеде атқараған билік институты болып табылады. Білімі мен даналық ойлары жағынан қазақ майталмандары алдында хан да, қара да бастарын иген. Билер шығармашылық әлеуетке ие топ болып та саналады. Әр тайпаның, әр жүздің, әр рудың билері болды. Беделді дереккөздердегі мәліметтер бойынша, қазақтар арасында би атанғандардың ұзын саны бес жүзден асады. Қазақ арасында би ата-ну, төрелік ету оңай болмаған. Көшпелі және жартылай көшпелілер арасында билер институты арқылы демократиялық ой жүзеге асып, жариялылық, сөз бостандығы сияқты құндылықтар көрініс тапты. Бидің үкім-кесімдеріне ханның жарлығы жүрмеген, олар қоғамдық өмірдің әр саласында, сол кездегі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың мүмкіншілігіне қарай әділ шешімін кесіп отырған әрі дана, әрі шешен, әрі төрешінің рөлін атқарды. Бұл өкім мен кесімдер тек қана жазалаушылық міндет атқарып қана қойған жоқ, олар тәрбиелеуші қызметті қоса атқарып отырған. Мәселені шешу тәсілінің өзі, ұрымтал тұсты дөп басатын сан қырлы әдістерге толы болды. Бұл әдіснамалар ақиқаттың мәңгілік заңын сақтауға қызмет еткен тетіктер болуымен сипатталады. Биге шешен болумен қатар,

дәстүрлі рулық қоғамның салт-санасы, тұрмыс-тіршілігі мен тынысы көкейіне құйылып тұруы қажет.

Сондықтан қазақ даласындағы демократиялық үрдістер билер институтына берілген еркіндік арқылы айшықталды. Қазақ қоғамында билер атқарған қызметті сараптайтын болсақ, бидің қызметі мен еркіндік ұғымының мазмұны құқықтық деңгейде өзара тоғысып, би – адам еркіндігі мен еріктілігінің және жауапкершілігінің ресмиленген реттеушісі, би – адам еркіндігі мен құқықтарын сақтаушы болумен қатар, заманға лайықтап жаңа мүмкіндіктерін ашып беруші. Бидің қызметі жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар деңгейіндегі жауапкершілік пен еркіндік, еріктілік пен тәуелсіздік, бостандық пен азаттық т. б. категориялардың шеңберінде қызмет етеді, немесе осылармен шартталған, бидің өзі – әлеуметтік жауапкершілік пен еркіндіктің нақты қоғамдық-әлеуметтік, мәдени-саяси барынша толыққанды өкілі, өнегесі мен жарқын үлгісі. Би-шешендер өмір философиясының императивтері ешқашан мызғымайтын беріктігімен сипатталды. Сондықтан да, билер шығармашылығы еркін ойдың іс-әрекетте айшықталуы деген тұжырымға келдік.

Заманалар бойы халық өз тағдырларына қатысты талас-тартысты, даулы-дамайлы мәселелерін билерге өз еріктерімен сеніп тапсырды. Ұлы Даланың көшпелі жұрты күштеу органдарын қажетсінбеді, түрме, зындан атаулыны қолданбаған. Тайпа, ру ішіндегі даулы мәселелелер, көбінесе, құн төлеумен, айып салумен шектеліп отырған. Осы көріністер рухани жетілген қоғамға тән болғандықын, мемлекет құрушы халықтың тұтастығы, ауыз-біршілігі ұлттың ұлы қасиетінің арқасында ғана мүмкін болды. Адам еркіндігі шектелмеген ортада ізгілікті этикалық құндылықтар да аса жоғары бағаланды.

Билердің ізгілікке толы кемел адамдық келбеті – құйып қойған үлгі, тәлім-тәрбиелік мәні зор рухани қазына. Ұлтымыздың абызы, ділмәрі, төбе биі атанған Төле би – тазалықтың, әділдіктің символы.

С. Зиманов осы ұлы билердің соңғысы – Абай деп білді. Оның сонау 1960 жылдардың өзінде Абайды қазақ даласындағы билік құру институтына қатысты қызметін атап көрсеткен баяндамасы ғылыми қауымдастық үшін нағыз жаңалық болды. Салық Зиманұлы атап

көрсеткендей, «...ел басқару, ел мүддесін қорғау тәсілдерімен қазақ топырағында ерекше орын алған іргелі тұлғалардың жолын ұстаған соңғы билердің бірден-бірі, ғаламаты да – Абай. Бұл мақала осы жөнінде айтылмай келген, зерттеуден түрлі себептермен сырт қалып жүрген Абайдың бір үлкен қыры – биліктері мен шешендігіне арналады» [1, 286 б.]. Ғалым Абайдың дәстүрлі билер мектебінің алдын көрген дуалы ауыз, орақ тілді, қара қылды хақ жарған қазақтың соңғы биі болғанын жан-жақты дәйектейді. Абайдың төрелігі жөніндегі зерттеулердің логикалық шарықтау шегі «Қазақтың билер соты – бірегей сот жүйесі» атты монографиялық еңбегінде ашылып көрсетілген.

Ғасырлар бойы Ұлы Далада билік тізгіні кісілік, тұлғалық қасиеті бар адамдардың қолдарында болды. Қазақтар еркіндігінен айрылып, басыбайлы күйге түскен шақтан бастап ел тізгінін ұстаған билеушілерден бұл өлшемдер сырғи берді. Орыс әкімшілігінің басқару жүйесі дәстүрлі қоғам билігінің ерекшеліктерін жойып, қайшылықтар тудырды. Абай елге болыстық басқаруды енгізу барысындағы қазақ дүниетанымындағы бетбұрысты, адам мінезі мен құлқы теріс өзгерістерге ұшырағанын «Болыс болдым мінеки», «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» деген туындыларында нақты айшықтайды. Адамдар пара беру, жағымпаз, құлқынын арандату сияқты кесірлі әдеттер мен қылықтарға үйір бола бастайды. Бұрынғы ағайынгершілік, бауырмалдық сезімдері сөніп, туыстар арасы алшақтай түскендігін білдіреді. Белең алып отырған осы құбылыстар жағдайында Абай халықты бірлікке, ымыраласуға шақырды. «Біріңді, қазақ, бірің дос көрмесең – істің бәрі бос» деген Абай өсиеті – тек қана қазаққа емес, жалпы адамзатқа қарата айтылған ғақлият.

Зиманов қазақ даласын басқару жөніндегі аймақтық водомостволарда қызмет атқара жүріп, тікелей халық аузынан жазылып алынған деректерге сүйенген орыс ғалымдарының еңбектерін саралап, олардың әділ сот және заңдылық туралы «Алтын ғасыр» болғандығы жайлы пікіріне тоқталады. Осы бабалар салған адалдықтың ақ жолы тәуелсіздіктен айрылған шақтарда, Ресей патшалығының реформалары арқылы қазақтың соңғы биі – Абай тұсында бұзылғаны жөнінде А. Байтұрсынов: «Абай біліммен би

болып, жұрт билейтін заман өтіп, таспен би болатын заманға қарсы туған. Білімі көптер жұрт билемей, малы көптер жұрт билейтін заманға қарсы тұрған. Абай жұрт алдына білімін салғанда, басқалар малын салған...», – деп атап көрсеткен болатын [2]. Басыбайлы күйге түскен қазақ даласында реформалар қабылдауда жергілікті жағдайларды ескеру қажеттілігін Ш. Уәлиханов та баса атап өткен еді. Ш. Уәлиханов: «Қазақ заңдарында, ең жаңа еуропалық кодексте сіресіп тұрған, ескертетін, қорқытатын шаралар жоқ. Қырғыздарда (қазақтарда – Авт.) тән жазасы ешқашан болған емес. Ру заңы бойынша, туыстардың бірінің ісіне бірі жауап беретін руластық жағдай ру қатынасында іс жүзінде көп пайда келтіріп отыр», – деп жазды [3, 135 б.]. Шоқанның пікірінше, қазақ даласында реформалар қабылдауда қоғамның ұлттық мінезіне де бейімделгені дұрыс. Бұл шартқа келмейтін кез келген жаңалық зиян келтіреді және нормадан ауытқыған құбылыс ретінде тек емі жоқ қоғамдық кесірлер мен ауытқуларды туғызады. Сондықтан да азаматтық заңдарды жасауда және билерді сайлауда Ресей әкімшілігінен қалыптасқан дәстүрлерімізді сақтап, қайта жаңғыртуды талап еткен болатын.

Қазақ болмысы әрқашан адамгершілікті, ізгілікті басты бағдар еткен. Қазақ құқығының оңды тұстары жайлы Ә. Бөкейханов: «Қазақ орысқа қараған соң бәйге аттай, жақсы жорғадай туысынан болатын шешен озған би жоғалды. Кім орысқа жағымтал болса, сол жұртты бір қамшымен айдайтын болды. Бұрынғы жүйірік шешен билерден келе жатқан әз, әділ билік жорасы жаман қарапайым тұғыр би парасына аяқ асты болды. Пара беріп ақты қара, қараны ақ қылатын күн туды», – деп жазды [4, 135 б.]. Өйткені дәстүрлі қоғамдағы билер билік құрған кезде қазақ ортасында пара беру деген ұғым болмаған.

Қазақтар арасында аты аңызға айналған үш бидің атқарған қызметі ұшан-теңіздей. Ел басына күн туған, сын сағаттарда ерлікке лайық батылдық пен ер жүректілік көрсетіп, уәжіне жауларын мойындатқан Қаздауысты Қазыбек бидің даңқы мемлекеттік мәселелерді шешуде іскер мәмлегер дәрежесіне дейін көтерілді. Жекпе-жекке шыққан батырлар іс әрекеті мен ел тағдыры шешілер тұстағы Қазбек сияқты билердің тапқырлығы, батылдығы, сөз саптау мәнері билер шығармашылығының жарқын көрінісі болды. Қазақ

халқының тағдырын шешуде көш бастаған көсемдері, сөз бастаған шешендері мемлекеттік істерді реттеуге тікелей атсалысты. Қазыбек би өзінің сұңғыла ақылы мен шешендігін ел басына түскен ауыр халден құтқару жолында шебер қолдана білді.

Қазақ даласында атақты үш би – Төле, Әйтеке, Қазыбектердің билік құру әдістерін талдап-тарқатар болсақ, Ұлы Далада әділетті де, ашық қоғамды қалыптастырып, дамытуда билердің рөлі зор екендігін бағамдаймыз. Билер кеңесі, ақсақалдар алқасы өзара тең құқықты сыйлап, өзара кеңесіп, үш жүздің арасындағы жер дауын және халықаралық шиеленісті ірі мәселелерді шешіп отырған. Қазақ дәстүрлі қоғамындағы билік құру өнерінің жетілген және тиімді жүйесін заманауи заңдарды түзуде қолдану лазым. Қазақстанда соттан тыс бітімгершілікке келу дәстүрін жаңғыртуды көздейтін медиация институтын дамыту ойластырылуда. Бұл бүгінгі таңдағы әлеуметтік қажеттілік болып табылады.

Ұрлық істеу, зорлық-зомбылық көрсету, өтірік айту сияқты жаман әдеттерге мейрімділік танытып, кешірім жасау, тек қана ақиқат заңына бағыну секілді ізгілік тірегі болған философиялық ұғым-түсініктердің диалектикасына, билер этикалық ойының орталық қағидаттарына айналуы тиіс. Жүректерге имандылықты ұялата білудің өзі тәлімгерлік тәжірибенің ғана арқасында мүмкін болады. Адам өзін-өзі жетілдіре отырып, қоғамды жетілдірері анық. Сондықтан мемлекеттілігімізді нығайтып, дамыған отыз елдің қатарына ену үшін ұлттық сана архетиптерін жаңғыртуда қазақ билер мұраларын бүгінгі күн талаптары тұрғысынан зерделеудің тигізер үлесі зор деген ойдамыз.

Өте жылдам қарқынмен жаһанданып бара жатқан әлемдегі реңсіз құбылыстар қазақстандық рухани кеңістікте де қылаң беруде. Қазіргі заман адамы шексіз байлыққа ұмтылып, материалдық әшкейлі әлемнің тұңғығына батуда. Батыстандырылу жайылып, өз шаранасынан жеріп бара жатқан жастар өзіндік менін сақтап, өзге ортада жоғалып кетпес үшін адамның рухани жетілуінің тетіктерін іске қосу қажеттілігі артуда. Қазақ халқының рухани-мәдени жетістіктерін саралап, қазіргі кездегі заң жобаларын қабылдарда пайдалануға мүмкіндіктер мол. Дәстүрлі қоғамның салып кеткен игілікті істерінен өнеге алуға құлықтылық танытқан жөн.

Билер өз туындылары арқылы адамның ішкі жетілуінің шамшырағы болып табылатын, ізгілікті істерге жетелейтін тәлімгерлік түріндегі этикалық ілімнің негізін салды. Олардың даралық, тұлғалық келбеттері адамға деген махаббаттан, оларға үнемі жақсылық жасау тілегінен, кешірімшілдік, мейірбандық қасиеттерімен көмкерілген. Қазақ билері осындай тұғырлы да, ізгілікті түрдегі әлеуметтік әділеттілікті іс жүзінде өз заманы тұсында жүзеге асырды. Билер ұстанған осы қағидат қазақ менталдығының мазмұнына айналды. Руханилық, адамгершілік мұраттар қазақ ділінің нағыз өзегі болып табылатын құндылықтарға жатады. Қазіргі кезеңде қазақ үшін жаңа сынақ келді. Өрелі, өркениетті ел болу үшін ынтымақ, бірлік, ағайыншылық, адамгершілік қадіріміз бен қасиетімізді, ата-бабаларымыздан мұра болып келе жатқан салт-дәстүрлерімізді қазық етсек, одан ұлтымыздың өркендеуі қарқындайды десек, қателеспеген болар едік. Адамзаттың өмір тәжірибесі қайта түлеуі тиіс деп түсінген сұңғыла ойшыл С. Зиманов қазақтардың ғұрыптық құқығын зерттеу арқылы болашақ зерттеулерге жол ашты. Адам руханилығының ең басты белгісі – ізгілік пен әділеттілік деп тұжырым жасайды.

Әдебиеттер

- 1 Зиманов С. Полн. собр. соч. 10 томов. – Алматы: «Медиа-корпорация «ЗАН», 2009. IX том. – 464 с.
- 2 Байтұрсынов А. Қазақтың бас ақыны //«Қазақ» газеті, 1913. – № 39, 40.
- 3 Уәлиханов Ш. Таңдамалы, 2-бас. – Алматы: Жазушы, 1985. – 560 б.
- 4 Бөкейханов Ә. Таңдамалы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 405 б.

**«АКАДЕМИК ЗИМАНОВ:
ҒҰЛАМА ҒАЛЫМ ЖӘНЕ ЕЛ АЗАМАТЫ»**

республикалық ғылыми конференциясының
материалдар жинағы

**«АКАДЕМИК ЗИМАНОВ:
УЧЕНЫЙ И ГРАЖДАНИН»**

сборник материалов
республиканской научной конференции

Дизайн и верстка: *Ж. Рахметова*

РГП на ПХВ «Институт философии, политологии
и религиоведения» КН МОН РК